

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI : NUMBER : 99

OCAK - ŞUBAT - MART 1993

JANUARY - FEBRUARY - MARCH 1993

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı : 99

Ocak - Şubat - Mart 1993

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı: 12.500.- TL.
Yıllık Abone: 50.000.- TL.
Yurtdışı: 100.000.- TL.

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay / ANKARA
Tel : 431 61 25 – 431 61 26 – Faks : 434 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Dr. Şenol ERDOĞAN

Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof. Dr. Celâl ER
Raportör: Erol DOK
Üye: Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ
Üye: Osman OKTAY

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı / Kooperatifçilikten	3
Türkiye Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı, Kredi Kullanımı ve Kooperatif Kredilerinin Rolü ve Önemi/ <i>H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, O. Kılıç</i>	5
Latin Amerika Kredi Birlikleri Federasyonu –COLAC, R.L.–/ <i>Çev. Şenol Durgun</i>	18
Çevre Konusu Üzerine Düşünceler/ <i>Prof. Dr. Celâl Er</i>	28
Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Düzeni/ <i>Doç. Dr. Ahmet Özçelik</i>	46
İktisadi Davranış ve Kuralları/ <i>Dr. Vedat Bilgin</i>	58
Rusya'da İstikrar ve Ekonomik Reform/ <i>Ömer Tanju Durusoy</i>	70

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

Number : 99

January - February - March 1993

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay / ANKARA

Tel : 431 61 25 - 431 61 26 - Faks : 434 06 46

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association

Responsible Editor

Dr. Şenol ERDOĞAN

(The opinions expressed in the article belong to the authors)

CONTENTS

Editorial.....	3
The Capital Structure of Agricultural Enterprises of Turkey, Credit Utilization and The Role and Importance of Cooperative Credits / <i>by H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, O. Kılıç</i>	5
COLAC Latin American Credit Unions Federation <i>by R. L.</i>Translated / <i>by Şenol Durgun</i>	18
Thoughts on The Subject of Environment / <i>by Prof. Dr.Celâl ER</i>	28
Land System in Ottoman Empire / <i>by Doç. Dr. Ahmet Özçelik</i>	46
Economic Behaviour and Its Rules / <i>by Dr. Vedat Bilgin</i>	58
Stability in Russia and Economic Reform / <i>by Ömer Tanju Durusoy</i>	70

Yükseköğretim Kurulu Matbaası'nda basılmıştır.

ANKARA - 1993

BAŞYAZI

KOOPERATİFÇİLİKTEN

Son birkaç yıl içerisinde dünyamız çok hızlı değişmelere sahne olurken, Sovyetlerin çöküşü ve onun getirdiği gelişmelerle birlikte mevcut dünya düzeni ve ilişkiler sistemi ciddi anlamda sorgulanmaya başlandı. Bazı değerler tarihe gömülürken yeni yeni değerler tartışılmaya, kabul edilmeye devam ediyor.

Ancak bir taraftan değişmeyen ve gelişen değerler varlığını sürdürürken bazı yeni değerler de gündeme geliyor. Kooperatifçilik bazı özellikleri itibarıyla tarihe gömülürken, kendini yenileyerek evrensel bir değer olarak varlığını sürdürmeye devam ediyor. Ve hayatın pekçok alanı ile ilgili yeni kabulleriyle birlikte.

Diğer taraftan, insan hakları, çevre ve bazı değerler ise evrensel değerler haline gelmeye başladı.

Türkiyede dünyadaki gelişmelerden hızlı bir biçimde etkileniyor. Yavaş da olsa ciddi bir değişimin temelleri atılıyor. Uzun bir süre devlet zoru ve desteği ile gelişen kooperatifçilik, yeni ekonomik ve sosyal yapılanmada önemli bir yer işgal edeceğe benzer. Türkiye'de kooperatifçilik konusundaki anlayış da değişmeye başladı. Kooperatifçilik sadece dar ve sabit gelirli insanların bazı ihtiyaçlarını karşılamak işlevi görmüyor. Artık çevre, demokratik katılım ve benzeri bazı değerler kooperatifçilikle beraber düşünülürken kooperatifler bir sivil toplum kurumu olarak işlev görmeye başladılar. Bu durum Türkiye'de kooperatifçiliğin daha sağlıklı gelişebilmesi için olumlu adımlardır.

Kooperatifçilik Dergisi bu sayıyla 99. sayısına ulaştı. Kooperatifçilik ve benzeri değerlerin ciddi bir şekilde kabul görmediği ülkemizde bu durum önemli bir konudur. Zor şartlarda yayınına devam eden Kooperatifçilik dergimiz bundan sonra da etkin işlevler görecektir. Tabiidir ki değişen ve gelişen değerleri de dikkate alarak.

Bu sayımızda yine oldukça geniş ve dolu bir muhtevayla karşınızdayız.

Harun Tanrıvermiş, Erdemir Gündoğmuş ve Osman Kılıç'ın beraberce yürüttükleri bir çalışma, dergimizin ilk sayfelerinde yer alıyor. Bu çalışmanın başlığı "Türkiye Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı, Kredi Kullanımı ve Kooperatif Kredilerinin Rolü ve Önemi".

Yine Kooperatifçilikle ilgili bir tercüme yeralıyor. Şenol Durgun tarafından yapılan tercümenin konusu Latin Amerika Kredi Birlikleri Federasyonu. Diğer taraftan Celal Er'in Çevre Sorunları ile ilgili bir araştırmasını yayınlıyoruz. Araştırma başlığı "Çevre Konusu Üzerine Düşünceler".

Bu sayımızda, üzerinde çok fazla tartışılan bir konuya daha yer veriyoruz. Ahmet Özçelik'in "Osmanlı Toprak Düzeni" ile ilgili bir araştırması bu sayımızda yayınlanıyor. Diğer taraftan Vedat Bilgin'in kaleme aldığı "İktisadi Davranış ve Kuralları" ile Ömer Tanju Durusoy'un "Rusya'da İstikrar ve Ekonomik Reform" başlıklı yazıları ile size dopdolu bir kooperatifçilik sunuyoruz.

Gelecek sayılarımızda daha iyi bir Kooperatifçilik Dergisinde buluşmak üzere.

TÜRKİYE TARIM İŞLETMELERİNİN SERMAYE YAPISI, KREDİ KULLANIMI VE KOOPERATİF KREDİLERİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Harun TANRIVERMİŞ⁽¹⁾
Erdemir GÜNDOĞMUŞ⁽¹⁾
Osman KILIÇ⁽²⁾

1. GİRİŞ

Türkiye tarımının yapısal özellikleri ve doğal, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkileri nedeniyle tarım işletmelerinin gerek fiyat ve gerekse fiyat dışı araçlarla çeşitli şekillerde desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü bir yandan hızla artan nüfusun gıda talebinin karşılanması ve öte yandan milli gelir, dış ticaret ve sanayiye hammadde temini imkanlarının artırılabilmesi, tarımsal üretimin nitelik ve nicelik bakımından yükseltilmesine bağlıdır. Sermayenin üretim faktörleri arasındaki öneminin artması ve diğer faktörler yerine ikame edilebilmesi süreci, ülkemiz tarımında hızlı bir şekilde devam etmektedir. Ülkemizde işlenerek tarımsal faaliyete ayrılacak kültür arazisinin son sınıra ulaşılması nedeniyle, tarımsal üretim miktarının artırılabilmesi, daha fazla modern girdi kullanımına bağlıdır. İşletmelerin pazara yönelik ve yoğun girdi kullanan entansif tarım işletmeleri şekline dönüşebilmesi, işletmelerin ya yeterli sermaye miktarına sahip olması veya varolan sermaye miktarının yeterli kredi ile desteklenmesiyle mümkündür. İşletmelerdeki teknik ve teknoloji kullanımında sermaye miktarının önemli etkisi vardır.

Genel olarak tarımsal işletmelerin ihtiyaç duydukları sermaye iki şekilde temin edilebilir. Birincisi, işletmelerin kendi tasarrufları ve işletme içinden sağlanan sermaye

(1) Araş. Gör., A.Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü / ANKARA

(2) Araş. Gör., 19 Mayıs Ü. Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü / SAMSUN

(dahili finansman), ikincisi ise işletme dışından (akraba, şahıs, banka, kooperatif vb.) sağlanan dış finansman imkanlarıdır. Tarım işletmelerinde eksik bulunan sermaye unsurlarını tamamlamak amacıyla işletme dışından sağlanan, vadesi geldiğinde faizi ile birlikte ödenmek koşuluyla temin edilen ayni ve nakdi varlıkların tümüne kredi denir. Tarım işletmelerinin gelirlerinin yetersiz olması, işletmelerin özellikle bazı dönemlerde krediye olan ihtiyaçlarını artırmaktadır. DPT tarafından yapılan bir araştırmaya göre, tarım işletmelerinde sermaye birikimi için yeterli tasarrufun yapılabildiğini söylemek güçtür. Araştırmaya göre, tarım işletmelerinin % 4,2'sinin gelirinde bir artış görülmekte ve geriye kalan % 95,8'inde ise işletme gelirleri ya ancak yeterli olmakta veya işletmenin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu oranlardan anlaşılacağı gibi Türkiye tarım işletmelerinin % 95,8'inin tasarrufta bulunamayacağı açıktır. (Çevikbaş, 1991). Çünkü tasarruf; gelirden tüketim harcamaları çıktıktan sonra kalan miktar olarak tanımlandığından sözkonusu araştırma sonuçlarına göre Türkiye tarım işletmelerinin ancak % 4,2'si tasarrufta bulunabilmektedir. Bu nedenle, üretim faaliyeti için gerekli olan sermaye unsurlarının tamamlanmasında krediye başvurmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak tarımsal faaliyette sermayenin devir hızının düşüklüğü, risk ve belirsizliğin fazlalığı, faaliyet kârının diğer üretim faaliyetlerine nazaran düşük olması, işletmenin belirli dönemlerde krediye ihtiyaç göstermesi, örgütlenmedeki yetersizlikler, tarım işletmelerinin çok parçalı ve dağınık olması gibi nedenlerden dolayı tarım dışı sektörlerden tarıma sermaye transfer imkanları çok sınırlıdır. Hatta 1980'li yıllardan sonra iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi, tarım sektöründen tarım dışı kesime kaynak transfer edildiğinin bir göstergesidir. Tarım işletmelerinin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve biyoteknolojide meydana gelen gelişmelerin üretim alanlarına taşınabilmesi ve ekonomik değişmelere paralel olarak modernize olabilmeleri için sermaye eksikliğinin tamamlanması zorunludur. Tarım işletmelerinde kredi ihtiyacını doğuran nedenler; doğal olaylar, hastalık ve zararlıların neden olduğu kayıplar, savaş ve göç gibi olağan dışı sosyal ve ekonomik değişikliklerdir.

2. TÜRKİYE TARIM İŞLETMELERİNİN SERMAYE YAPISI

Tarım işletmelerimizde, nüfus ile toprak arasındaki dengesizlik yanında, fiziki ve kurumsal yapı bozuklukları, tarımsal kaynaklardan verimli ve dengeli bir şekilde istifadeyi güçleştirmekte, tarımda sermaye yetersizliği ve üretkenlikte düşüklüğü devam etmektedir. Bu yapısal bozukluklar neticesinde, tarım işletmelerimiz ülke kalkınmasında üzerine düşen görevi tam olarak yerine getirememektedir (Özçelik, 1991).

Tarım işletmelerinde yeterli miktarda girdi kullanılabilmesi, modern üretim yöntemlerinin benimsenmesi ve tarım kesiminde çalışanların gelirleriyle diğer sektörlerde çalışanların gelirleri arasındaki farkın azaltılabilmesi için tarımsal üretimde modern bir işletmecilik anlayışı çerçevesinde doğal kaynaklar, işgücü ve sermayenin uygun bir kombinasyonunun oluşturulması gereklidir. Ülkemiz tarım işletmelerinde doğal kaynaklar ve işgücü yeterli düzeyde bulunmasına karşılık, sermaye varlığı yetersiz düzeydedir. Özellikle küçük aile işletmelerinin çoğunlukta olması, elde edilen gelirin yetersizliği nedeniyle, sermaye birikimi ya çok düşük bir düzeyde olmakta veya hiç olmamaktadır.

1980 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, tarım işletmelerinin % 99,17'si 500 da ve daha az topraklı küçük işletmelerden, % 0,83'ü de 500 da ve daha fazla topraklı orta ve büyük işletmelerden ibarettir. Küçük işletmelerin % 80'i 100 da ve daha az topraklı işletmelerdir. Bununla beraber, işletmelerde parçalılık sayısı genellikle çok fazladır. 100

da'a kadar olan işletmelerin % 72,7'si 6 ve daha fazla parçalı arazide tarımsal faaliyette bulunmaktadır. 1980 yılında Türkiye'deki toplam tarımsal işletme sayısı yaklaşık 3,6 milyon iken bu miktar 1991 geçici tarım sayımı sonuçlarına göre, yaklaşık 4,09 milyona yükselmiştir. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun % 87,75'i tarımsal faaliyetle uğraşmaktadır. Bu işletmelerin % 96,37'si bitkisel ve hayvansal üretim, % 3,63'ü yalnız hayvansal üretim yapmaktadır. Tarımsal faaliyette bulunan aile başına düşen işlenen arazi miktarı 51,69 dekadır. Bu genişliğin 1980 yılında 62,4 da. olduğu düşünülürse, aile başına işlenen alanın % 17,16 oranında azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni, tarımsal işletme sayısının sözkonusu dönemde % 13,61 oranında artış göstermesi ve özellikle miras hukukunun da etkisiyle tarım arazilerinin sürekli parçalanarak yeter gelirli işletme yerine, cüce işletmelerin oluşması olarak belirtilebilir.

Tarım işletmelerinde sermaye unsurları, aktif ve pasif olarak ikiye ayrıldığında sermaye unsurları arasındaki dengesiz dağılım daha açık olarak görülmektedir. Aktif sermaye içerisinde, toprak sermayesi % 61,72, bina sermayesi % 5,74-26,60, alet ve makina sermayesi % 2,85-23,71, bitki sermayesi % 0,16-10,76, hayvan sermayesi % 0,31-12,25, malzeme ve mühimmat sermayesi % 0,37-1,81, arazi ıslahı sermayesi % 1'den az ve para sermayesi de en yüksek % 1,64 ve bazı işletmelerde de hiç bulunmamaktadır (Bülbul ve Ark., 1991). Bu fonksiyonel dağılım incelendiğinde işletmelerde özellikle toprak sermayesinin çok yüksek bir paya sahip olduğu görülmekte ve aktif sermaye içerisinde işletme sermayesinin oranı düşük düzeyde kalmaktadır. Bu durum, işletmelerin modern teknoloji uygulamasını kısıtladığı gibi arazi sermayesi unsurlarının verimliliğini yani kısmi faktör verimliliği ve toplam faktör verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Halbuki bünyesinde bitkisel ve hayvansal üretime yer veren polikültür bir tarım işletmesinde verimli ve kârlı faaliyette bulunabilmek için toprak sermayesinin % 25, bina sermayesinin % 25, hayvan sermayesinin % 25, alet makina sermayesinin % 10, malzeme ve mühimmat (yardımcı maddeler) sermayesinin % 10 ve para mevcudunun % 5 oranında bulunması gerekmektedir. Bu standart oranlar açısından Türkiye tarım işletmelerinin sermaye unsurları değerlendirildiğinde toprak sermayesinin gereğinden çok fazla ve diğerlerinin de olması gerekenden daha az olduğu görülmektedir.

İşletmelerde pasif sermaye grubu, borç ve öz sermayeden ibarettir. Tarım işletmelerinde borçlanma oranı, bölgeler itibariyle değişmekle beraber % 2,04-8,95 arasındadır. Borçluluk oranı İsviçre'de % 52, Danimarka'da % 43, Hollanda'da % 22, Almanya'da % 20, ABD ve Kanada'da % 18, İngiltere'de % 14, Fransa'da % 13'tür. Türkiye tarım işletmelerinde öz sermayenin aktif sermaye içindeki payı ise işletmelerin borçlanma durumu, kiracılık ve ortaklıkla arazi işletme durumuna bağlı olarak % 73,42-97,96 arasında değişmektedir (Bülbul ve Ark., 1990). Ülkemiz tarım işletmelerinde borçların aktif sermaye oranının (borçluluk oranı) % 10'un altında olması, işletme sermayesi ihtiyacının düşük bir seviyede olmasından çok, işletmelerin uygun zaman ve şartlarda yeterli miktarda kredi kaynağını bulamamasından ileri gelmektedir. Ancak işletmelerin öz tüketime yönelik kapalı aile ekonomisinden kurtulup pazara yönelik üretim yapan tarım işletmeleri konumuna gelebilmeleri ve tarım işletmesini geliştirmek amacıyla yeterli oranda yatırım yapabilmeleri için uygun kredi kaynakları ile desteklenmeleri gerekmektedir. Bu durum, Türkiye tarım işletmelerinin Avrupa Topluluğu'na uyumu açısından gereklidir. Çünkü AT'nda tarımda yaşayan nüfusun azalmasına bağlı olarak işletme başına düşen arazi miktarı artmakta, Türkiye'de ise kırsal kesimde yaşayan nüfus oransal olarak azalmasına rağmen

men işletme arazisi genişliği sürekli olarak azalmaktadır. AT'na tam üyelik durumunda bu cüce işletmelerin, Avrupa'nın büyük tarım işletmeleriyle aynı koşullar altında rekabet etme şansı önemli ölçüde azalacaktır.

3. TARIM İŞLETMELERİNDE KREDİ KULLANIMI VE KOOPERATİF KAYNAKLI KREDİLERİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Tarımsal faaliyetin açık koşullar altında gerçekleşmesi, doğal olaylar, hastalık ve zararlılar tarafından oldukça önemli miktarda etkilenmesine sebep olmaktadır. Bugüne değin yapılan araştırmalar bitkisel üretimde; hastalıklar, zararlılar ve yabancı otların neden olduğu kayıp miktarının ortalama % 35 olduğunu göstermektedir (Tekinel, 1981). İşte ürün miktarı ve kalitesindeki kayıplar, sosyal ve ekonomik değişiklikler sonucu işletmelerde krediye olan talep artmaktadır. Tarımsal faaliyetin temel özellikleri, tarım işletmelerinin kredilendirilmesinde ele alınması gereken oldukça önemli bir noktadır. Diğer taraftan Türkiye tarım işletmelerinin önemli bir kısmının küçük aile işletmeleri olması nedeniyle tarım işletmelerinin çok önemli bir kısmında tasarruf imkanları çok sınırlıdır. Bu işletmelerde yetersiz tasarruf nedeniyle cari ve yatırım harcamalarının finansmanı için yeterli miktarda kaynağın bulunması gereklidir. Ülkemizde çok az miktardaki tarım işletmelerinde yeterli miktarda tasarruf yapılabildiği ve yatırımlar için dahili finansman imkanlarından yararlanıldığı söylenebilir.

Tarım işletmelerinin kredi ihtiyaçları "üretim deseni" ile yakından ilgilidir. Kredi kuruluşlarınca işletmelerin krediye olan ihtiyaçları belirlenirken kredi miktarlarının, üretim deseninde yeralan ürünlerin en azından değişen masraflarının toplamı kadar olmasına dikkat edilmelidir. Kredi kuruluşlarının, plasmanlarının ayrılmasında üretim faaliyetlerinin değişen masraflarını karşılayacak miktarda kredileme yapmaları da bir ölçüde yeterli değildir. Aynı zamanda çiftçi ailesinin yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak tüketim kredilerinin de kısa, orta ve uzun vadeli tarımsal kredilerle birlikte üreticilerin kullanımına tahsis edilmesi gereklidir. Böylece alınan kredilerin amacına uygun kullanımı sağlanmış olur.

Tarım işletmelerinde kredi; organize olmuş (teşkilatlı) ve organize olmamış (teşkilatlanmamış) kredi kuruluşlarından temin edilebilir. Teşkilatlanmamış kredi kuruluşları arasında, kuruluş amaçlarında tarım kesimini kredilendirmek amacı olmayan özel bankalar ve kredi kuruluşları, akrabalar, şahıslar (tüccarlar), firmalar ve tefeciler bulunmaktadır. Teşkilatlı kredi kuruluşları ise, kuruluş amacında tarımsal faaliyeti kredilendirmek amacı bulunan T.C. Ziraat Bankası, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri, Milli Aydın Bankası, Şekerbank gibi kuruluşlardır. Türkiye'de teşkilatlı tarımsal kredi kuruluşlarının gerçek güvence karşılığı (taşınmazların ipoteği yoluyla) kredileme yapmaları, ikraz birimlerinin yetersizliği, kredilerin zamanında ve uygun koşullarla temin edilememesi gibi nedenlerden dolayı üreticilerin teşkilatlanmamış kredi kuruluşlarına yöneldiği görülmektedir. Adana ve İçel illerinde endüstri bitkileri tarımına yer veren işletmelerde yapılan bir çalışmada işletmelerin % 26,87'si kredi ihtiyaçlarını teşkilatlanmamış kuruluşlardan, % 68,32'si teşkilatlanmış kredi kuruluşlarından ve % 4,81'i ise diğer kaynaklardan temin ettiği belirlenmiştir. Özellikle büyük işletmelerde teşkilatlı kredi kuruluşlarınca açılan kredilerin yetersiz olması ve çiftçinin üretim ve yatırım harcamalarını karşılamaktan uzak olması nedeniyle teşkilatlanmamış kredi kuruluşlarına yönelikleri belirlenmiştir. (Özçelik ve Turan, 1989). Genel olarak teşkilatlanmamış kredi piyasasının tarımsal kredideki payı % 5,56 ile % 49,51 arasında değişmektedir (Bülbul ve Ark.,

1990). Bitkisel üretimde çiftçinin kredi ihtiyacı ekimden itibaren hasada kadar devam etmektedir. Besicilikte ise besi materyalinin temininden itibaren besiye son verilmeye kadar üreticinin krediye ihtiyacı olabilmektedir. Halbuki tarımsal işletmelere nakit girişleri genellikle monokültür tarım işletmelerinde 1-2 ay, polikültür tarım işletmelerinde maksimum 4-5 ay gibi kısa bir dönemde olmaktadır. Teşkilatlı kredi kuruluşlarının bu yapıyı dikkate alarak kredileme yapmaları gereklidir. Aynı şekilde polikültür tarım işletmelerinin krediye olan ihtiyaçları diğer işletmelere oranla daha fazladır. Özellikle Ege Bölgesi'nde erken kuzu kesimi ile diğer ürünlerin finansmanının sağlanması yoluna gidilmektedir. Bu durum üretimde verimliliği olumsuz etkilemektedir. O halde tarımsal üretimde verimliliğin artırılabilmesi için işletmelerin yeterli miktarda kredi ile desteklenmesi de gereklidir.

Tarım kesimine kredi veren; teşkilatlı kredi kuruluşları arasında; T.C. Ziraat Bankası, Milli Aydın Bankası, Şekerbank, Adabank, Anadolu Bankası ve Türkiye Emlak Bankası sayılabilir. Bu bankaların 1982'de tarım kesimine açtıkları kredilerde; T.C. Ziraat Bankası % 99,82 pay alırken, 1990 yılında % 99,31 oranında bir pay almıştır. Diğer bankalar ise 1982 yılında % 0,18 oranında bir pay alırken, 1990 yılında ise % 0,69 oranda bir pay almıştır (Tablo 1).

Teşkilatlı kredi kuruluşları içinde en yüksek paya sahip olan T.C. Ziraat Bankası'nın 1982-1990 dönemindeki kredilerinin miktar ve dağılımı Tablo 2'de verilmiştir. T.C. Ziraat Bankası kredileri içinde kısa vadeli tarımsal krediler % 85,47 ile % 100 arasında bir pay almaktadır. Orta ve uzun vadeli kredilerin oranı ise % 3,12 ile % 14,53 arasında değişmektedir. Bu orana bakıldığında yatırım kredilerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Aynı şekilde sabit sermaye yatırımlarında tarım kesiminin payı giderek azalmakta olup, bu pay 1987 yılında % 7,9, 1988 yılında % 7,1 ve 1989 yılında ise % 6,4 olmuştur. Tarımda teknolojik gelişmeye bağlı olarak yeterli miktarda koruma ve muhafaza yatırımlarının yapılması ürünlerin kalitesinin korunması açısından gereklidir. T.C. Ziraat Bankası'nca Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) ve Tarım Satış Kooperatiflerine (TSK) kullanılan kredilerin oranı 1982 yılında % 60,9 iken bu pay 1990 yılında % 65,23 oranına yükselmiştir. Bu payın yüksek olmasının sebeplerinden birisi, T.C. Ziraat Bankası'nca, TSK'ne destekleme alımı yapmaları için önemli miktarda kredi açılmasıdır. T.C.Z.B.'nin kaynakları ile üreticilere kredi sağlayan tarımsal nitelikli KİT'lere (TZDK, TİGEM vb.) açılan kredilerin payı 1982 yılında % 5,47 iken bu pay giderek artmış ve 1990 yılında % 15,46'ya kadar yükselmiştir (Tablo 2).

Tarım işletmelerinin kredi talepleri üretim faaliyetine alınan ürünlerin çeşitliliği ile yakından ilgilidir. Tarımsal kredilerin bölgelere göre dağılımı incelendiğinde 1982-1990 döneminde Akdeniz Bölgesi toplam tarımsal krediler içinde % 13,36 ile % 25,26 oranında bir pay almıştır. Marmara Bölgesi % 13,33 ile % 20,82, Ege Bölgesi % 15,87 ile % 21,63, Ortakuzey Bölgesi % 7,03 ile % 21,66, Karadeniz Bölgesi % 13,4 ile % 21,32, Ortaküney Bölgesi % 0,50 ile % 7,78, Ortadoğu Bölgesi % 2,95 ile % 4,96, Güneydoğu Bölgesi % 1,76 ile % 3,66 ve Kuzeydoğu Bölgesi ise % 2,00 ile % 3,60 oranında bir pay almıştır (Tablo 3). Bölgesel gelişmeye bağlı olarak kredi kullanımında önemli farklılıklar görülmektedir. Diğer bölgelere oranla nispeten gelişmiş bölgelere açılan kredilerin miktarının yıllar itibarıyla artış göstermesi bölgelerarası tarımsal gelişmişlik farklılığını daha da artıracaktır.

Tarım kesimine kredi sağlayan Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri önemli miktarda T.C.Z.B. kaynaklarını kullanmaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1982-

Tablo : 1 - Çeşitli Bankalarca Tarım Kesimine Açılan Kredi Miktarı (Milyon TL.)

Bankalar	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
T.C. Ziraat Bankası	346993	504038	523079	939223	1745297	2728506	4450571	7312394	12735347
T. Emlak Bankası	591	714	229	513	-	-	20079	20017	-
Egebank	-	-	-	416	560	785	1251	3093	9144
Milli Aydın Bankası	-	-	-	931	705	362	2175	6541	14830
Şekerbank	-	-	-	5761	7175	8900	15060	22038	53812
Adabank	-	-	-	-	-	-	-	-	10000
Anadolu Bankası	-	-	-	10977	19490	20290	-	-	-
Diğer Bankalar	5	-	-	243	-	-	-	-	-
TOPLAM	347589	504752	523378	958064	1773227	2758843	4488136	7364083	12823133

Kaynak : Anonymous, Bankalarımız, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları (Çeşitli Yıllar) Ankara.

Tablo : 2 - 1982 - 1990 Döneminde Ziraat Bankası'nca Tarım Kesimine Açılan Kredi Miktarları (Milyon TL)

Kredi Nevi	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarımsal Kredi	69136	111273	165767	215332	376042	752939	1024627	1697500	2390000
Su ürünleri Kr.	1987	3409	5940	7771	11066	18783	6861	9800	15000
Özel Tarımsal Kr.	51891	76828	117886	227715	337386	520961	157519	505116	400447
Toplam Tarımsal Krediler(1)	123.014	191.510	289.593	450.818	724.494	1.292.683	1.189.007	2.257.416	2.805.477
T.K.K.'ne Kullandınlan K.	50377	72494	107039	168986	272409	475136	798156	1246000	2400000
TSK'ne Kullandınlan K.	172449	225251	89990	404069	786144	1158191	2077072	3100000	8900000
Toplam Kooperatif Kredil.(2)	222826	297745	297029	573055	1058553	1633327	2875228	4346000	11300000
Tarımsal Nitelikli Kamu kuruluşları kredileri (3)	20011	64261	65027	-	-	1143632	847731	1160000	2679000
Toplam Kısa Vadeli Krediler (4)	365.811	553.516	651.649	1.023.873	1.783.047	4.069.642	4.911.966	7.763.416	16.784.477
Orta-Uzun Vadeli Krediler (5)	-	-	-	-	-	-	835.317	1.111.584	539.918
Toplam Kredi (6)	365851	553516	651649	1.023.873	1783047	4069642	5747283	8875000	17324395
Oran (1/6)	33,63	34,60	44,44	44,03	40,63	31,76	27,41	25,44	16,19
Oran (2/6)	60,90	53,79	45,58	55,97	59,37	40,13	50,03	48,97	65,23
Oran (3/6)	5,47	11,61	9,98	-	-	28,11	14,75	13,07	15,46
Oran (4/6)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	85,47	87,47	96,88
Oran (5/6)	-	-	-	-	-	-	14,53	12,53	3,12

KAYNAK : Anonymous, T.C. Ziraat Bankası Faaliyet Raporları ve Programları (çeşitli yıllar), Ankara.

1990 döneminde ortaklarına verdiği kredilerde bu kooperatiflerin öz sermaye olarak payı % 23 ile % 35,3 arasında değişmektedir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin açılan kredide öz-kaynak olarak payı oldukça düşüktür. Bu nedenle kooperatifçiliğin sosyal ve ekonomik yararlarından ortaklarını faydalandırarak şekilde kredilendirme yapamamaktadır. Bugün Tarım Kredi Kooperatifleri aslında T.C. Ziraat Bankası ile çiftçiler arasında bir aracı kuruluş olarak rol oynamaktadır. (Mülayim, 1992). 1982 yılında T.K.K'nce açılan kredilerde önemli miktarda artışlar olmuş ve 1990 yılında 2.708.372 milyon TL'ye ulaşmıştır. Genel olarak 1990 yılında T. Kredi Kooperatiflerinin ortak sayısı 1.579.208 ve kooperatif sayısının 2.459 olduğu dikkate alınır, ortak başına düşen kredi miktarı 1.715.019 TL ve kooperatif başına düşen kredi miktarı 1.101.411.956 TL. dir. Ancak bu miktar tarımsal faaliyetin entansite derecesine göre değişebilecektir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin verdiği kredi miktarları incelendiğinde bu kredilerin önemli kısmını aynı kredilerin oluşturduğu görülür ve 1990 yılında toplam kredilerin % 75'i aynı kredi olarak verilmiştir. Böylece kredi kullanım ekonomisi açısından kredinin amaca göre kullanımı sağlanmak istenmiş ve üretim amacı ile alınan kredilerin aile ihtiyaçları için kullanımı bir ölçüde önlenmiştir.

Tarım Satış Kooperatifleri ve birlikleri genellikle aynı kredi vermekle birlikte bazı birlikler çok az miktarda nakdi kredi vermektedirler. TSK kredilerinin kaynakları; birliklerin özkaynakları ve T.C. Ziraat Bankası kaynaklarıdır. Bu kooperatifler devlet adına destekleme alımı yapmakla görevlendirildiklerinden, alımlardan doğan zararları T.C.Z.B. tarafından karşılanmaktadır. Kooperatiflerin 1982-1990 döneminde ortaklarına verdikleri krediler içinde aynı kredilerin payı % 80,83 ile % 100 arasında değişmektedir. Bu krediler, genellikle tohum, gübre, yem, tarımsal mücadele ilacı, tarım alet ve makinaları ve yardımcı maddelerden oluşmaktadır. Nakdi kredilerin oransal miktarı ise % 3,18 ile 19,17 arasında değişmektedir. 1990 yılında bu kooperatiflerin ortak sayısı 684.343 ve birim kooperatif sayısının 389 olduğu dikkate alınır, ortak başına düşen kredi miktarı 392.086 TL ve birim kooperatif başına düşen kredi miktarı ise 689.773.326 TL. dir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım kesiminde yaşayanların gelir düzeylerinin yükseltilebilmesi ve daha iyi yaşama imkanlarına kavuşturulabilmesi için tarımsal üretimin nitelik ve nicelik yönünden artırılması gereklidir. Tarım işletmelerinde modern üretim yöntemleri ve teknoloji kullanımını yaygınlaştıkça, işletmelerin çeşitli sermaye unsurlarına olan talepleri de artacaktır. Halbuki Türkiye tarımında, küçük işletmelerin ağırlıklı yapıyı oluşturmaları nedeniyle işletmelerde tasarruf imkanları sınırlıdır. Bu nedenle cari ve yatırım harcamaları için çoğu kez işletmelerde yeterli fon oluşturulamamaktadır. Çeşitli nedenlerden dolayı tarım işletmelerinde kredilerin üretim amacı yerine öz tüketim için kullanıldığı durumlara sıkça rastlanmaktadır.

Tarım işletmelerindeki çeşitli yapısal ve kurumsal dengesizliklerin bir ölçüde düzeltilmesi ve küçük işletmelerin ölçek ekonomilerinden en iyi şekilde yararlanabilmeleri için eksik sermaye ihtiyaçlarının özellikle teşkilatlı kredi kuruluşlarınca finanse edilmesi gereklidir. Tarım işletmelerinde bölgeler ve bölge içinde işletmelerin üretim desenlerine bağlı olarak krediye olan talepleri de değişmektedir. Türkiye'de genel olarak teşkilatlı kredi kuruluşlarının gerçek güvence karşılığı kredileme yapması, bürokratik işlemlerin fazlalığı, çiftçinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kredinin zamanında ve uygun koşullarla

sağlanamaması nedeniyle, teşkilatlanmamış kredi kuruluşları, tarımsal işletmelerin finansmanında çok büyük role sahiptir. Tarım işletmeleri, bu piyasada ağır koşullarda kredi talep etmekte ve önemli miktarda faiz ödemektedir. Türkiye tarım işletmelerinde borçluluk oranlarının düşük olmasının nedeni, üreticilerin krediye ihtiyaçlarının az olmasından değil, yeterli miktarda ve uygun koşullarda krediyi ihtiyaç duyduğu zamanda temin edememeleridir. Bugün T.C. Ziraat Bankası ve T.C. Ziraat Bankası kaynakları ile kendi özkaynaklarını kullanan Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve diğer kuruluşlar, mevcut 4.092.000 tarım işletmesinin yaklaşık % 30'una kredi verebilmektedir. Teşkilatlı kredi kuruluşlarının kredileri içinde en fazla payı kısa vadeli krediler almakta ve yatırım kredilerinin payı oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Aynı şekilde tarım kesimine yapılan sabit sermaye yatırımlarında yıllar itibariyle bir azalma gözlenmektedir. Halbuki tarımsal faaliyetin en iyi şekilde organize edilebilmesi ve işletmelerin yapısal gelişmelerinin sağlanabilmesi için yeterli miktarda sabit sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi gereklidir. Tarımsal kredi politikasının modern üretim sistemini teşvik edebilmesi ve tarımsal gelişmeye yardımcı olabilmesi için kredilerde ikraz birimleri çiftçilerin krediye olan ihtiyaçlarını karşılayabilmeli, orta ve uzun vadeli kredilerin toplam tarımsal kredi içindeki payı artırılmalı, kredinin amacına uygun olarak kullanılabilmesi için üretim ve yatırım kredileri ile tüketim-kredileri birlikte ele alınmalıdır. Böylece tarımsal kredilerin amaç dışı kullanımını bir ölçüde engellenebilecek ve kredi kullanımında etkinlik artırılacaktır, kredinin geri ödenmesinde üretici herhangi bir güçlük ile karşılaşmayacaktır. Arazi karşılığı ipotek yoluyla kredilendirilmede, arazilerin gerçek alım-satım değeri dikkate alınarak verilebilecek kredi miktarı belirlenmeli, faiz oranları tarımsal faaliyetin getiri miktarına uygun olmalıdır.

Tarımdaki teknolojik gelişmeler, işletmelerin daha fazla modern girdi kullanımını zorunlu kılmakta ve bu da krediye olan ihtiyacı artırmaktadır. Sadece belirli dönemlerde gelir elde edebilen küçük üreticilerin kredi ihtiyaçları, üretim faaliyetinin başlangıcından itibaren hasada kadar sürmektedir. Kredi ihtiyacının tam olarak karşılanabilmesi, demokratik kredi kooperatifçiliği mekanizmasının kurulmasıyla sağlanabilir. Bugün ülkemizde tarım kesiminin finansman ihtiyacını karşılamaya çalışan TKK ve TSK genellikle % 20-30 oranında kendi kaynağını kullanmakta ve önemli miktarda T.C. Ziraat Bankası kaynaklarını kullanarak kredileme yaptıklarından, banka ile üretici arasında aracı bir kuruluş gibi faaliyet göstermektedirler. Kooperatifler kendi kaynaklarını kullanarak kredileme yaptıklarından, kredileme koşulları, faiz oranı ve kredi miktarı gibi hususlarda etkili olamamakta, tarımsal kalkınmada kooperatifçilikten beklenen sosyal ve ekonomik faydalar sağlanamamaktadır. Tarım kesiminde etkin ve yaygın bir kredi kooperatifçiliği mekanizmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu ihtiyacın giderilmesi için herşeyden önce Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde özkaynak oranının artırılması ve bu kaynakları kullanarak küçük üreticilerin kredi ihtiyaçlarının temin edilmesi gerekmektedir. Küçük işletmelerin, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde piyasa mekanizmasının tam olarak işletilememesi nedeniyle oluşan bazı olumsuzluklardan korunabilmesi ve tarımda teknoloji kullanımının artırılabilmesi için Tarım Kredi Kooperatifçiliği sisteminin geliştirilmesi ve bu kooperatiflerin çiftçilerin aynı ve nakdi ihtiyaçlarını karşılamaları gereklidir.

Tablo - Tarımsal Kredilerin Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon TL.)

Tarım Bölgeleri	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Orta Kuzey	57543	110851	60325	89971	137709	271527	369905	755928	901527
Ege	76524	101370	92770	178776	325152	504131	802819	1169359	2095058
Marmara	52051	68211	72714	185134	354507	574443	931833	1363260	2487778
Akdeniz	62566	68349	103899	202805	402620	578300	1055552	1676419	3239853
Kuzeydoğu	7838	11906	19073	33709	54721	92449	100982	186796	256674
Güneydoğu	6715	10459	16958	29303	55714	99744	114375	221987	226669
Karadeniz	58041	93208	95271	129630	261133	369911	753102	1374005	2734589
Ortadoğu	13403	19019	26217	40519	80900	99222	141237	246361	378316
Orta güney	19039	28197	41112	67864	10435	168310	228331	369368	507669
TOPLAM	353720	511570	528339	957771	1773227	2758843	4498136	7364083	12823133

Kaynak : Anonymous, Bankalarımız, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları (Çeşitli Yıllar) Ankara.

Tablo - TTK'nın Kesimine Açtığı Krediler ve Bu Kredilerde Özkaynak Durumu (Milyon TL.)

YILLAR	Toplam Açılan Kredi İçinde TKK'nın özkaynak- ları (1)	TCZB'den Sağlanan Krediler (2)	Toplam Verilen Krediler (3) (1 + 2)	Toplam Ayrılan Plasman (4)	Toplam Açılan Kredilerin Ayrılan Plas- mana Oranı % (5) (3/4)	Kullanılan Kredilerde TKK'nın özkaynak oranı % (6) (1/3)
1982	18.899,2	50.328,8	69.228,0	79.712	86,85	27,3
1983	29.732,6	72.441,4	102.174,0	122.860	83,16	29,1
1984	58.421,9	107.079,1	165.501,0	167.922	98,56	35,3
1985	87.613,6	168.566,4	256.180,0	259.386	98,76	34,2
1986	109.032,0	268.528,0	377.560,0	466.269	80,97	28,9
1987	183.634,0	445.528,0	629.162,0	701.686	89,66	29,2
1988	239.929,0	726.110,0	966.039,0	1.078.974	89,53	24,8
1989	368.617,0	1.201.383,0	1.570.000	1.637.139	95,9	24,0
1990	622.930,0	2.085.442,0	2.708.372	2.952.718	91,72	23,0

Kaynak : Anonymous, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Md. III. Olağan Genel Kurul Raporu, Ankara, 1990, s. 40-44.
Anonymous, TTK Merkez Birliği Gn. Md. 1990 Yılı Mali Raporu, Ankara, 1990, s. 3.

Tablo - Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerince Tarım Kesimine Açılan Krediler (Milyon TL.)

YILLAR	Aynı Kredi (1)	Nakdi Kredi (2)	Toplam (3)	Oran % (1/3)	Oran % (2/3)
1982	7.487,9	-	7.487,8	100,0	-
1983	10.720,5	351,8	11.072,2	96,82	3,18
1984	21.029,3	3.158,5	24.187,7	86,94	13,05
1985	35.905,8	7.506,5	43.412,3	82,70	17,3
1986	39.181,0	6.816,9	45.998,0	85,17	14,83
1987	80.567,8	9.241,2	89.808,9	89,71	10,29
1988	150.820,3	26.809,1	177.629,4	84,90	15,1
1989	173.045,2	15.620,7	188.665,8	91,72	8,28
1990	216.903,8	51.418,0	268.321,8	80,83	19,17

Kaynak : Anonymous, T.C. Sanayi ve Tic. Bakanlığı, Teşkilatlandırma ve Destekleme Genel Md. Bilgi İşlem Merkezi Kayıtları
(Basılmamış) Ankara, 1992.

LİTERATÜR

- ANONYMOUS, T.C. Ziraat Bankası Yıllık Faaliyet Raporları ve Programları (1982-1990), Ankara.
- ANONYMOUS, T.C. Sanayi ve Tic. Bakanlığı, Teşkilatlandırma ve Destekleme Genel Md. Bilgi İşlem Merkezi Kayıtları (Basılmamış), Ankara, 1992.
- ANONYMOUS, "Bankalarımız 1982-1990" Türkiye Bankalar Birliği, Ankara.
- ANONYMOUS, Türkiye Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği Genel Md. III. Olağan Genel Kurul Raporu, Ankara, 1990.
- ANONYMOUS, Türkiye Tarım Kredi Koop. Merkez Birliği Genel Md. 1990 Yılı Mali Raporu, Ankara, 1990.
- ANONYMOUS, TZOB, "Zirai ve İktisadi Rapor 1990-91", Yayın No: 168, Ankara, 1992.
- BÜLBÜL, M. ve Ark., "Türkiye'de Tarım İşletmelerinin Sermaye Durumu ve Kredi Kullanımı" Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi, Ankara, 1990, s. 191-200.
- ÇEVİKBAŞ, Rafet, "Tarımsal Gelişme ve Ekonomik Kalkınmada Sermaye" MPM Verimlilik Dergisi 1981/3, Ankara, s. 133-152.
- MÜLAYİM, Ziya Gökalp, "Kooperatifçilik", Yetkin Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZÇELİK, Ahmet, "Tarım İşletmelerinin Yapısal Bozuklukları, Sermaye İhtiyacı ve Temin Kaynakları", Karınca, Sayı: 614, Ankara, 1988.
- ÖZÇELİK, A. ve TURAN, A., "Tarımsal Kredi Temininde Kooperatiflerin Payı", Karınca, Sayı: 630, Ankara, 1989.
- TEKİNEL, Osman, "Tarımda Üretim ve Verimin Artırılması" 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, İzmir, 1981.
- ÜRPER, Yılmaz, "Türkiye'de Organize Olmamış Tarımsal Krediler ve Kooperatiflerin Küçük Üreticiler Üzerindeki Etkileri", Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, Eskişehir, 1989.

LATİN AMERİKA KREDİ BİRLİKLERİ FEDERASYONU(*) - COLAC, R.L. -

Çev.: Şenol DURGUN

1- LATİN AMERİKA KREDİ BİRLİKLERİ DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kredi sendikası fikri Latin Amerika'da iki akım tarafından oluşturuldu. İlki, kökeni 19. yüzyıla kadar giden ve bugün Güney Kani bölgesi olarak bilinendir. Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay gibi ülkelerde, Avrupalı göçmenler-özellikle Alman ve İtalyan göçmenler-karşılıklı yardım locaları düşüncesiyle karşılaştılar. Bu localar kredi birliği kurallarıyla işletilen organizasyonlardı. Bunlar, üyeleri arasında tasarruf seferberliği ve ödünç para sağlamakla meşguldüler ve genellikle ekonomik ve sosyal gelişmeyle tanımlanırlardı. O günlerde bankaların zengin ekonomik gruplara hizmetleri sınırlıydı.

Böylece, Uruguay'da kırsal loca hareketi gelişerek, kırsal bölge sakinlerine tarafsız olarak borç ve diğer mali hizmetleri sağlayan bir organizasyon haline geldi. Kırsal locaların finansman çalışmaları, Raiffeisen tarzı kredi ve tasarruf birliklerini takip etmiştir.

Arjantin'e komşu ülkelerde 19. yüzyılın sonu ve 20'nci yüzyılın başına doğru İspanyol, İtalyan ve Alman göçmenlerin günlük hayattaki özellikle kırsal kesimlerdeki temel problemlerine zamanında çözüm bulmak için araştırma yapmışlardır. Bu araştırmalar bu ülkelerdeki ticari ve tarımsal üretim kredi birliklerinin temelini oluşturmuştur.

Tasarruf ve kredi birliklerine gelince, bunlar 20'nci yüzyılın başında kurulmuş hareketler yerine, ayrılmış insiyatifler şeklinde görünüyordu. İşçi sınıfına yardım etmek amacıyla "the laborer home" (Emek Evi) kuruldu. Localar, birlikler ve küçük işadamlar arasında bazı tasarruf ve borç kooperatifleri geliştirildi ve 50'lerin başında ise bu tip organizasyonlar ağı kuruldu.

60'ların ortasına kadar, bu ülkeler arasındaki uzaklık; Latin Amerika düzeyinde geniş programların yürütülmesine imkan sağlayacak insan ve ekonomik kaynakların yetersizliği; bu ülkelerin Avrupa kıtasıyla kültürel ve ticari ilişkilerin yokluğu nedeniyle Güney Kani'de tasarruf ve borç kredi birliklerine ilişkin tecrübeler, diğer Latin Amerika ülkelere aktarılamadı.

(*) IRU'dan gelen raporun çevirisidir.

Diğer ülkelerdeki kredi birliği hareketinin gelişmesi ancak 19'ncü yüzyılın ve 20'ci yüzyılın ortalarında başlayabildi. Bazı izole edilmiş kredi birlikleri kuruldu, fakat bunlar gerçek hareketler olamadılar.

Latin Amerika'yı tasarruf ve borç kredi birlikleri ile tanıştıran ikinci akım katolik kilisesinden geldi. 50'lerin ortalarında, Katolik kilisesi dünyadaki sosyal ve ekonomik dönüşüme insanların katılımına ilişkin bir genelge yayınlayarak (Encyclical Letter= papanın katolik piskoposlara gönderdiği genelge) propagandaya başladılar.

Farklı Latin Amerika ülkelerindeki kiliselerce sözde Sosyal Sekreterlikler oluşturuldu ve genç liderler çalışmaya başladılar. Çeşitli tiplerdeki sosyal gelişme programların yanı sıra, kaynakları sınırlı olan grupların temel ekonomik problemlerini çözmeyi amaçladılar.

Kredi birliklerinin organizasyon ve işletmesi hakkında teknik bilgi edinmek için çeşitli Latin Amerikan kredi birlikleri temsilcileri Kanada, Avrupa ve Amerikayı dolaşırken aynı zamanda çeşitli ülkelerde cizvit papazları kredi birliklerinin avantajlarını, değerli ve vahyedilmiş öğelerle açıkladılar.

Peru'daki papaz Mac Lellar, Puerto Rico'daki papaz Mc Donald; Bolivya'daki papaz Beausaileil; Mexico'daki Velesgez kardeşler, Venezuela'dan papaz Thilen; Dominik Cumhuriyetinden papaz Steele ve Kolombiya'dan papaz Mejia asıl kurucular arasında yer aldılar. Bu sıralarda Kanada New Scotia'daki Antianish şehrinde bulunan "the University of Sdaint Francis Xavier" Latin Amerika'da geleceğin kredi birlikleri liderlerinin temel motivasyon ve çalışma merkezi olmuştur.

50'lerde çoğu Latin Amerika ülkelerindeki kredi birliklerinde küçümsemeyecek bir büyüme vardı. Hatta önceki ekonomik çalışmalar olmaksızın, pek çok kredi birliğinin var olan sosyal ve ekonomik yapılarını değiştirme isteği motive edildi. Sonraki sorunsu, kredi birliklerini organize etmek ve onları nasıl yöneteceklerini ortaya çıkarmaktı. Sonuçta ABD'nin uluslararası programı (UNA'dan teknikerler, Latin Amerika'nın değişik ülkelerinden gelen liderlerle tecrübe ve fikir alışverişinde bulundular. "The Alliance for progress" (İlerleme ittifakı) ekonomik ve teknik kaynaklar sağlayarak ve hatta bölgedeki kredi birliklerini finanse edebilmek için mali kurumların kurulması amacıyla "The Inter American Society for Cooperatif Development and Financing; (SIDEFCOOP) oluşturarak pek çok bağışta bulunuldu. Aynı zamanda bölgesel ve uluslararası düzeyde Latin Amerika'daki kredi birliği hareketini temsil edecek olan kıtasal organizasyonun düzenlenmesi için Amerika Kredi Birliği Organizasyonu (OCA=The Organization of Credit Unions of America) kuruldu.

70'lerde milli organizasyonlar içinde Latin Amerikan Kredi Birlikleri Organizasyonu (COLAC) da vardır ve kuruluş çalışmalarından sonra bu amaç için hazırlanmıştır. Bu proje ile kesin mali karakterler taşıyan bölgesel organizasyonlar sağlandı. Bununla birlikte, sonraki incelemelerle Latin Amerika'daki kooperatif hareketinin güçlenerek yayılmasını sağlayacak olan gelişme programları ve diğer servislerin kurulması için yetki, teknik eleman ve temsil sorumluluğunun verilmesi düşünüldü.

Başlangıç çalışmaları için COLAC birleşmiş federasyonlara herbirinin temsili olarak verdiği 1.000 Amerika dolarından oluşan 14.000 Amerikan doları bütçesine sahipti. Nitekim konfederasyonun desteklenmesi için bağışlanan miktarlar ilk yıl sadece 22.000 Amerikan doları idi.

COLAC'ın işletilmesinin ilk üç yılında bölgedeki "USAID", The Inter American Development Bank", "World Bank", "The Canadian Agency for International Development" ve "The InterAmerican Foundation" gibi önemli uluslararası gelişmiş kuruluşlar arasında promosyon ve faaliyetleri açığa vurma kampanyası yapıldı. Bu kampanya süresince Latin Amerika'daki kırsal bölge çiftçileri tarafından konfederasyonun desteklenmesi amacıyla, COLAC'ın uluslararası gelişen toplulukların mali kaynaklarının dağıtımı için mekanizmanın değişikliğinin önemi vurgulandı.

Latin Amerika genelinde gelişmiş kurumlarla birlikte ilerlemek için, dış finansman desteğine katkı sağlanacak 250.000 Amerikan dolarına ek kaynak aramak için milli tasarruf ve kredi birliklerinde bir kampanya başlatıldı.

1972 ve 1975 yılları arasında COLAC dış kaynakların bir buçuk milyon Amerikan dolarını mali programını genişletmek için kullandı. Fakat verimli kredi programlarını sürdürmek isteyen milli federasyonların kredi isteklerine uymak için bu kaynaklar yeterli değildi.

1975'in sonunda COLAC uluslararası gelişmiş organizasyonların ortaklığıyla 14,5 milyonluk dış mali yardım aldığı anda mali kaynakları seferber etme programı başarılı olmaya başladı.

Latin Amerika'daki en az 10 bölgede kredi birliklerinin kaynakları verimli faaliyetlerin finansmanına tahsis edildi.

2- KREDİ BİRLİKLERİN PRENSİPLERİ AMAÇLARI

Latin Amerika Kredi Birlikleri, tasarruf ve kredi birliklerinin idari kurallarına göre işletilirler ve esas amaçları karşılıklı yardımlaşma çerçevesinde sosyo-ekonomik gelişme içinde üyelerin yaşam standartlarını geliştirmektir. Amaçları geleneksel mali kaynaklara yaşama hakkına sahip olmadıkları ülkelerdeki hedef gruplar için, mal üretmek ve hizmet sunmaktır.

Kredi birliklerinin içinde buldukları milli reel gerçekler ve çevrenin farklı olması nedeniyle görevleri de, tanınmış milli organizasyonların görevlerinden farklıdır. Bununla birlikte kredi birlikleri için görev bulmak kolaydır; hizmet sunmak, ortaklığı güçlendirmek için yeni üyeleri kazanmak; para yardımı olmamasına rağmen uygun faiz oranlarında borç para tahsis etmek; temel ürünlerin fiyatını arttıran araçların aradan çıkarılması için ticari servislerin kurulması; rahat bir ortamda sağlıklı yaşayabilmeleri ve konut problemlerini çözebilmeleri için üyelerine fırsat vermek amacıyla sosyal bakım evleri sağlamak gibi.

Diğer taraftan, tüketici kredi birlikleri insanların sömürülmesini önleyerek uygun fiyatlarla yatacak yer de sağlamaktadır. Olası değişimlere uygun çalışmak, yeni liderler yetiştirmek ve tasarruf ve kredi birliklerinin perspektifini arttırmak amacıyla gençler arasında kooperatif düşüncesini yaygınlaştırmak, tasarruf ve kredi birliği okullarında özel hizmetler sunmak ta görevleri arasındadır.

3- KREDİ BİRLİKLERİNİN YAPISI

Genel olarak bütün kredi birlikleri; idari organizasyonlara (Administrative Council), kontrol müdürlüğüne (Supervisory Council) ve eğitim organizasyonlarına (Education Committees) sahiptir.

Üyeler genel meclisi, kredi birliği içinde maximum ihtiyatlı ve kararlı organizasyonlar kurarlar ve bu her ülkede üyelerin sayısına göre çoğaltılır.

Üyeleriyle genel meclise sahip olan kredi birlikleri vardır. Asıl üyelerin sayısı nede niyle bölge, ülke veya taşra tarafından temsili sistemle işletilen ve temsilciler meclisine sahip olanlarda mevcuttur. Alt sektörün özel durumlarına göre birlikler arasında da farklılıklar vardır ve komiteler birliklerin ihtiyaçlarından sorumludurlar. Örneğin, üretim kooperatiflerinde, üretim ve pazarlama kooperatiflerinin ne demek olduğunu bilirler; konut kooperatiflerinde de diğerlerinin yanısıra bakım kooperatiflerini buluruz ki bunlar her bir alt sektörün ihtiyaçlarını düzenlemeyi üstlenmişlerdir.

Kredi birliklerinde kurumların ne için çalıştıklarına ve özel etkinliklerine bakılmaksızın aynı topluluk içinde insanların bütünleşmesine olanak sağlayan açık faaliyet alanları vardır. Bazı ülkelerde bu fikir çok hızlı gelişmiştir ve bu tipin kredi birliklerinin de geniş bir yeri vardır. Fakat bazı ülkelerde bu fikir henüz yeteri kadar gelişmediği için bu konudaki söz konusu davranışların öncelikle değişmesi gereklidir. Bu nedenlerle COLAC açık rabıtalı kredi birliklerinin gelişmiş yeni modelini dizayn etmek, daha fazla hizmet sunmak ve ortak problemleri çözmek, böylece samimi gruplara olan ihtiyacı ortadan kaldırmak için her türlü çabayı sarfetmektedir.

Diğer taraftan, belirli etkinliklerle ve özel bir şirket, kurum ve işçi birliği için çalışan insanlar tarafından yüzyüze ilişkiler sonucu oluşturulan kredi birlikleri yavaş yavaş gelişmektedir. Örneğin, eğitimcilerin kredi birliklerini işleme şirketi işçilerinin kredi birliklerini ve hükümet kurumlarının kredi birliklerini ve benzeri gibi görmek olağandışı birşey değildir.

Çok çeşitli hizmet sunan kredi birlikleri; son yıllarda sayıca artmaktadır. Ayrıca bunlar daha iyi organize edilmişlerdir. Her türlü etkinliklerin ve bölümlerin maliyet kriterleriyle çalışırlar. Çeşitli servislere kredi sendikaları, tasarruf ve borç para sağlama gibi mali konulara özgü durumlarda başarılı olamamaktadırlar. COLAC'ın doksanlı yıllar için hazırladığı gelişme Strajesi'nin başarılı olamamasının nedeni özellikle bu alanlarda asıl aktivitelerine uymamış olmalarıdır. Bu strateji Latin Amerika'daki kredi birliklerinin uzmanlaşmış mali organizasyonlar olması gerektiğini göstermektedir. Öncelikle uluslararası düzeyde mali araçların idari uzmanlık kuralları tanınır ve uygulanabilirse bu yapılabılır; çünkü tasdikli borç para operasyonunun ötesindeki aktivitelerde elde edilemeyen kaynakların bu alanda kullanılması kazanç sağlar. Hatta bu ihtisas maliyeti azaltmak kredi birliklerini mali araçlarla müzakerelerde uzmanlaşmak, gibi, işletmede büyük avantajlar sağlar.

Tarımsal kredi birlikleri, üyelerinin tarım ürünlerini pazarlamak ve işletmekle meşguldürler. Ayrıca yerel tüketim ve ihracat için uygun ticari yapıya sahip olmak ve endüstriyel tarım gibi bazı teknik yönleri geliştirmek te önemlidir.

Bir çok tecrübe bu etkinlikle sağlanmış ve COLAC geçmiş yıllarda "the Inter American Development Bank" tarafından sağlanan fonlara çok etkileyici bir yüzdelikle finanse edilen "The program for production loans"ın sınırları içinde bu etkinliği teknik ve mali alanlardan desteklemiştir.

Latin Amerika'da kredi birliklerinin hizmetleri gelişmektedir. Hükümet bölgede yaşayanların özellikle de kırsal kesimde yaşayanların içinde buldukları tehlikeli sorunları çözmek zorundadır. Sonuç olarak, tanınmış tıbbi servislerde bakım sağlayan hastaneye

yatırma işini üstlenen ve uygun fiyatla diğer alternatif hizmetleri sunan kredi birlikleri bulunmaktadır. Ayrıca alanında uzman personel topluluğuna sahip sosyal iletişim kredi birlikleri fakir insanlara hizmet ve çocuklarına sağlıklı eğlence sunmayı amaçlamıştır. Dinlenme kredi birlikleri ve son birkaç yıl içinde kooperatif hareketinin başarıyla sürdürüldüğü diğer kredi birliklerini de bu alanda görmekteyiz.

Kredi birliklerinin diğer tipleri bölgedeki temel ve altyapı hizmetlerinin sunulmasını organize ettiklerinden, toplum kredi birliklerinin aktivitelerinden kazanç sağlamıştır. Konut kredi birliklerinin kurulması cesaret verici olmuştur. Bunlar üyelerine uygun fiyatlarla çeşitli yaşamsal alternatifler sunmaktadırlar. Bunlar pek çok ülkede sosyal çıkarların öncüsü olarak bilinirler. İçme suyu sağlayan, telefon değişimi, likit gaz ve diğerleri için çalışan kredi birlikleri vardır. Bunlar Latin Amerika ülkelerinde değişik bölgelerde yaşayan çok daha fazla sayıdaki insanlara servis sağlamayı mümkün kılmışlardır.

Bazı ülkelerde, Guetemala ve Panama'nın durumunda olanlar gibi, Bölgesel Merkezler organize edilmiştir. Buralarda değişik tipteki kredi birlikleri kurulmuş ve özel bölgelerde alt sektörler toplanmıştır. Bölgedeki Ulusal Merkezlere gelince, bunların sadece birkaç tanesi bu yapıya adapte edilmişti. Bu işletmeler arasında aslında Paraguay'daki CREDICOOP ve Peru Merkezi Kredi Birliğini görmekteyiz. Fakat genelde, milli milletlerarası organizasyonlar milli federasyonlar'ın karakteristiklerine adapte olmuşlardır.

Diğer taraftan, Federasyonlar, ikinci dereceli kredi birliklerinin karakteristiklerine sahiptirler ve "National Federation" (Milli Organizasyon) tarafından şekillendirilen çok benzer aktivitelerle, birinci dereceli kredi birliklerine katılırlar. Böylece özelliklerine göre ikinci dereceli organizasyonlar, teknik temsilciler ve mali servisler kurarlar. Bunlar ayrıca eğitim programları teklif eden, birleştirilmiş kuruluşların formasyon çalışmalarını yaparlar.

COLAC'ın 90'lar için hazırladığı gelişme stratejileri sistemi gereğince, Milli Federasyonlar'ın kredi birliği hareketinin güçlenmesinde ve modernizasyonunda en üst organizasyon olacağı ve daima sistemi tertipleyecek kurumların daha fazla temsilci gruplarının bulunacağı düşünülmektedir.

Yukarıda belirtilenlerle birlikte milli federasyonlar esas olarak aşağıdaki fonksiyonlara uyan uzman mali kurumlar olmalıdırlar. Bu fonksiyonlar:

- a) Milli ve uluslararası alanda milli hareketi temsil etmek
- b) Merkezi kredi birliğinin fonksiyonlarına uymak, fazla nakit parayı genelde kredi birliği hareketine toplamak ve kredi birlikleri için kanunla kontrol edilen, tamamlanılan yapı kurmak
- c) Mali servislerle ilişkili olarak teknik yardım ve uzman çalışma sağlamak
- d) Kredi birliklerinin diğer sektörleriyle mali irtibat organizasyonu olarak hareket etmek
- e) Kredi birlikleri tarafından tamamlanabilir mali servisler, stratejiler ve politikalar araştırmak
- f) Kredi birliği hareketini ilerletmeye tahsis edilmiş geniş mali kaynakların kanalize edilmesi için aracı organizasyon olarak rol almak

g) Kooperatif hareketine yararlı olduğu düşünölen projelerin kredi birlikleri adına, araştırılmasını gerçekleştirmek

h) Tasarruf ve borç para kredi birliklerini geliştirmek ve gücünü iletirmek

4- ÜYELERİN YAPISI

Latin Amerika'da çoğu kredi birlikleri işçiler, memurlar, çiftçiler ve sanatkarlar veya belirli gelir kapasitesine sahip kişiler tarafından şekillendirilir. Bir ülkeden diğesine, üye gruplarının toplanması ve kredi birliklerinin işletildiği bölgeler birbirinden farklıdır. Aslında üyelerin çeşitleri hususunda eğilimi tam olarak saptamak çok zordur. Fakat kırsal kesime göre, gelişmiş bölgelerde üye olma eğilimi fazla olması, gelişmiş bölgelerdeki nüfus yoğunluğundan dolayı gibi görülür.

Teknik pozisyonlardaki idari kademelerin yanısıra, yönetimde de daha geniş bir kadın topluluğu olduğu ve kadınların katılımının arttığı dikkat çekmektedir.

COLAC, özellikle kurumsal gelişmeyle ilişkisi olan gelişme stratejisinde pek çok olayı açıklamıştır. Bu durumlarda oldukça bilinçlidir. Bu bakımdan 90'lar için hedeflerden biri kredi birliklerini güçlü rekabet edilebilir, gelir getiren, esnek, hızlı, uzmanlaşmış teknik bir sisteme dönüştürmek olacaktır. Bunu yapabilmek için teknolojik araştırmalar içinde, işletme giderlerini azaltmak ve mali iş alanı kalıcı modernizasyonu için uygun insan kaynağını yetiştirmek gerekmektedir.

90'larda, COLAC sisteminin parçaları, şimdiki değişikliklere, kolay adaptasyona olanak sağlayan işletme mekanizmasına uyum sağlayacaklardır. Şu an gerçekleşen ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik çevrede, devam edeceği düşünölen hızlı değişiklikler, birleşim ve adaptasyonlar için ani reaksiyonlar getirecektir. Kredi birliklerine, esnek statüleri, kurallara sistemlere ve prosedürlere uyum sağlamaları için tavsiyeler yapılmasının nedeni, tam bir düzensizliğe düşmemektir. Ki bu durumda uygun kontrol ve denetime başvurmak imkansız olacaktır. Yani bunlar yeni durumlara hızlıca uyum sağlayabilmeleri içindir.

Pazardaki katılımı başarı sağlamak için kooperatif sektörü daha çok rekabet edici, ilerici, yenilik getirici işlerde atak olmak zorunda kalacaktır. Yeni ürünler, bilgisayar teknolojisi ile daha fazla araştırma ve sistemleştirme çalışmaları; işlemleri artırmak ve ekonomiyi geliştirmek için gerekecektir. Bu aktivite hükümet ve kooperatif üyeleri tarafından korkusuzca desteklenmelidir. Yeni fikirler açıklanmasında, yeni teknolojiler geliştirilmesinde, teknoloji transfer edilmesinde, teknolojik araştırmalar yapılmasında ve ikinci derece hareketlere hizmet etme çabalarında, COLAC ve federasyonlar rol oynamıştır.

Kooperatif medyasında teknolojiyi artırma çabaları başlamıştır. COLAC sistemine biçim veren organizasyonlar, bu alanda neler olduğuna ilişkin daha fazla şey öğrenmelerine olanak sağlayacak istatistikî temel bilgileri aşlamak zorundadırlar. Verimliliği artırmak için mali kuruluşların büyük çoğunluğu pazarın sınıflandırılmasını, yaşlara göre müşterilerin çeşitlerini sosyal statülerini, gelirlerini v.b. açıklar.

Gelişen yeni programlarda kredi birliklerinin sahip oldukları zorluk, üyeleri hakkında daha geniş bilgiye sahip olamamaları veya olsalar bile bunları analiz edebilecek mekanizmaya sahip olamamalarıdır. Bu nedenle, bu on yıl içinde temel verilerin ve istatistikî sistemin tamamlanması gerekmektedir.

5- KANUNİ YAPI

Latin Amerika'da tüm Milli Hareketler, Kredi Birliği Kanununa sahiptir. Fakat bu kanun son 20 yıl içinde ülkelerde meydana gelen değişiklikler dikkate alındığında ne kadar modern olabildiğinin yanısıra bir de ülkeden ülkeye farklılık da gösterir. Örneğin Meksiko'da, yegane intikal işlemi ile deneyler yapılıyor. 40 yıldır, bu ülkedeki iyi bilinen Popüler Kredi Birlikleri Kanuni düzenleme olmaksızın yönetilmektedir. Oysa ki bu kanuni düzenleme Latin Amerika'daki geriye kalan diğer organizasyonlar gibi onlara da tam bir kabul sağlayabilirdi.

Latin Amerika ülkelerinde bir yasama modeli kurulamamaktadır. Tersine, bölgedeki ülkeler kendi üstünlüklerini ve rekabet alanlarını oluşturabilmekte ve bu sayede bazıları daha modern olmaktadır. Fakat COLAC Latin Amerika'daki kredi birliklerinin gelişmesinin, bu önemli alanını takip etmeyi sürdürmektedir.

On yıldır gerekli aktiviteler başarıyla uygulanmaktadır. Bu başarı kredi birliklerinin gereklerine cevap veren düzenle sağlanmakta ve hedefine ulaşmaktadır. Kredi birliği hareketinin genellikle aşırı derecede denetim altına alınması, mali sistemin geri kalanıyla ilişkili olması kadar, kendi operasyonlarıyla da ilgilidir.

Çoğunlukla, yürürlükteki düzenlemeler, ihtiyaçlar gereğince sistemin finansmanını ve gelişimini engellemektedir. Böylece en uygun tarzda, ulusal problemleri çözmeye katkıda bulunmakla birlikte ekonomik büyümeyi de engeller. Bu nedenle mali değişikliklerin gelişmesine olanak sağlayacak, şimdiki ve gelecekteki durumlara sektörün yapısını uygun hale getirecek, üyeler ve kredi birlikleri arasında daha sıkı ilişkilerin kurulmasında faaliyet gösterecek ve sunabilecekleri mali servislerin faaliyet alanını genişletecek daha geniş çaplı düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Bir başka deyişle, dezavantaj sağlayacak parametrelerle, onları sınırlandırmanın yerine, kredi birliklerinin aktivitelerini daha esnekleştirecek düzenlemelere ve kurallara bağlı kalacak yetenekli otoritelere ihtiyaç vardır. Hükümet mali pazarda rekabete izin veren modern ve esnek kanunlara geçmeden önce, en azından mali sistemin diğer bileşenleriyle eşit şartlarda, Federasyon'un liderliğinde hareketi genişletmelidir.

Yerel seviyede, COLAC sisteminin her bir bileşeni, tasarruf ve kredi birlikleri açısından önerilen objektifte başarılı olmak için, şartları zorlamaya ve eşit haklar ve sorumluluklarda resmi mali sektöre bağlı olmaya uygun olup olmadıklarının analizini yapmak zorundadırlar. Yetkili kişiler için en önemli unsur, kredi birliklerinin gücüne temel oluşturacak uygun gelir kapasitesini sağlamak gerektiğini kabul etmektir.

6- KREDİ BİRLİKLERİNİN DENETİM SİSTEMİ

90'larda kredi birliklerinin gelişimi ve kabul edilmesine yardımcı olacak makroekonomik politikanın gelişimi ve kredi birlikleri bakımından hükümetlerin sorumluluklarının açıkça tanımlanması yolunda çabalar başlamıştır. Bu nedenle, sektör için diğer hizmetlerin yanısıra finansman, gelişme ve ilerleme sorumluluğu sağlanması amacıyla kredi birliklerine temsilci seçmek, denetlemek, kontrol etmek ve sicilini kaydetmek gibi işleri hükümetlerin üstlenmeleri yararlı olacaktır.

Kredi birlikleri tarafından gerçekleştirilen etkinlikler ekonominin geri kalan kısmında neler olduğuyula da ilgilidir. Hatta bundan en fazla onlar etkilenirler ve davranışları, adapte edilen gelişme modelinin rehberliğiyle ilişkilidir. Ülkenin genel ekonomik politi-

kasındaki değişikliklerden dolayı da bu etkiyi belli etmek durumundadırlar. Bu nedenle, uygun makroekonomik ve sosyal şartlar mümkün olmaz ise bütün stratejiler, amaçlar ve düzenlemeler işlemez olacaktır. Enflasyonun kontrolü, mali denge ve değişim dengesinde yüksek öncelik teşkil eder. Hatta, araştırma alanında gelişmek ve tekrar güven elde etmek için, bir sosyal güvenlik ortamının oluşturulması hükümetlerin önemli sorumluluklarındandır.

Kredi birlikleri hareketi, organizasyon içinde yapısal uyum sağlamalıdır. Bu durum kredi birliklerinin, milli hareketlerin gelişiminde kararların belirlendiği özel alanların yanısıra genel karar merkezlerine de daha yakın olma hakkı elde etmesini sağlayacaktır.

7- KREDİ BİRLİKLERİNDE HESAPLARIN İNCELENMESİ

Latin Amerika'da kredi birlikleri hesaplarının incelenmesi değişik yollarla yapılır. İki milli federasyon içinde kendi birleşik birliklere bu hizmetleri sağlamakta olan çeşitli milli hareketlerin denediği yoldur. Bu servisler milli federasyonun tam işletmeci yapısının bir bölümü olan uzman bir bölüme sağlanır ve dahili kontrolün yanısıra tüm idari alanları kapsar.

Diğeri Milli Federasyonların diğeri gruplarının tecrübesidir. Bu da Federasyonun tüzel yardımcı teşebbüslerini şekillendirmek ve tatmin edici tarzda hizmetler sunmaktır. En ilginç durum, bugün "Banco UCONAL" olan "the UCONAL of Colombia" dır. Bu bir kaç yıl önce "AUDIUCONAL Enterprise" olarak kurulmuş olup tüm birleşmiş kredi birliklerine denetim hizmeti sağlamaktadır. Aynı zamanda başarılı sonuçlarla yasal teşebbüslere ve üçüncü taraflara servis vermek kapasitesine de sahiptir.

Milli Federasyonlar da denenen başka denetleme yolları da vardır, Ekvatorda olduğu gibi. Burada "the DGRV of Germany", Milli Federasyon içinde birleşmiş kredi birliklerine hizmet verdiği bir denetim programını desteklemektedir.

Latin Amerika'da kredi birliklerinin denetim sıklığına gelince; elimizdeki bilgilere göre bunlar her yıl yapılır. Aynı zamanda COLAC'ında üyeleri olan ulusal organizasyonlar sonuçlarını her yıl organizasyonların mali tutumlarının incelendiği Konfederasyona gösterirler.

COLAC'ın Eğitim Vakfı (FECOLAC) COLAC sistem adına çalışan bu çok önemli etkinlik için çalışan sorumluların kapasitesini artırmak amacıyla her yıl eğitim ve gelişmeye ait olaylar gerçekleştirir. Çeşitli uluslararası kaynakların mali yardımıyla, FECOLAC kooperatif kontrolünde ve denetiminde seminerler düzenler ve ekonomik etkinliğin bu alandaki çok sayıdaki çalışanları da bundan yararlanmaktadır.

8- KREDİ BİRLİKLERİNDE ÇALIŞMA

COLAC sistemine üye organizasyonlar, liderlerinin gelişen kültürleri ve yetenekleriyle organizasyon tekniğindeki gelişmelerle birlikte milli düzeyde yer alırlar.

COLAC ve Eğitim Vakfı, kredi birliği kurallarını ilerleten etkinliklerin yapılması bakımından oldukça aktiftir. Her yıl kooperatif teşebbüsü için tüm bu sorumluluklara sahip olmak bu alanda işbirliği hakkında daha çok şey öğrenmek ve zamanın gereklerine uygun olarak özellikle liderlik ilişkilerinde ve kredi birliklerinin kontrolünde etkinliklerini geliştirebilmek amacıyla çeşitli seminerler ve işyeri toplantıları yaparlar.

Milli Federasyonlar birinci dereceli kredi birlikleriyle benzer olan Eğitim Komiteleri (Education Committes) içinde biçimlendirilmiş etkinliklere sahiptir. Çalışma etkinliği sadece birkaçının hakkı değildir. Tersine, Latin Amerika'da uygun çalışma ihtiyacı idari düzeylerin yanısıra liderlikde de görülmektedir. Fakat, içerikleri her Latin Amerikan ülkesinde çok özel olan ulusal çerçeveye bağılı olarak bir ülkeden diğesine farklıdır.

9- SON 20 YIL SÜRESİNDE LATİN AMERİKA'DAKİ KREDİ BİRLİKLERİ

Latin Amerikan bölgesinde kredi birliği sorunlarındaki tecrübelerin büyük oranda gelişmiş olduğu ve son 20 yılda elde edilen tecrübelerle kaynaşmış olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Kredi birlikleri çeşitli operasyonlarla daha güçlü olmuştur. Bunlardan bir tanesi bazı ülkelerde özel bir planlama yapmaksızın büyümelerinden dolayı şirketleri güçlendirmek amacıyla 70'lerde 1. dereceli kredi birliklerinin büyük bir miktarı ile birleşmeleridir. Bu birleşme, şüphesiz; Bolivya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'daki hızlı büyüyen kredi birliklerinin yanısıra Peru, Ekvator, Kolombiya, Kosta Riko ve Panama gibi ülkelerde de çok önemli kooperatif şirketlerinin oluşmasını mümkün kıldı.

Bununla birlikte, kredi birlikleri, 70'lerin ve 80'lerin bölgede oluşturduğu büyük değişikliklerden dolayı, pek çok problemle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü Milli Hükümetler Latin Amerika'da alt yapı sistemi ve yoksul insanlara iş imkanı sağlamaktan acizdiler, örneğin; çok az insan borç para alabilirdi veya kendi kişisel mirasını oluşturabilirdi ve koruyabilirdi.

İkinci dereceli Milli Kurumlar olan şirketlerin içinde buldukları durum ve yetenekleri, şimdi daha moderndir ve bu şirketler pek çok önemli deneyler ve başarılı programlar gerçekleştirebilmişlerdir.

Büyük şekil değişikliklerine rağmen, Milli hareketimiz Latin Amerikan ülkelerinde pekçok kişiye, sosyal bakımevi sağlamaya muktedirdir, hatta, milli düzeyde, üyelerin ve daha yakın zamanlarda üç partinin dahili tasarruflarının seferberliğinde, pek çok üye organizasyonumuz büyük kapitallerle, ekonomik temel teşkil edebilmektedirler. Bu da milli düzeyde geleneksel finansman kaynaklarıyla açık rekabete sunulduğu gibi aynı şartlar altında değildir. Öyle olsa bile, kredi birliği fikri devam ediyor ve her geçen gün temel kredi birlikleri tarafından sağlanan hizmetler daha çok kullanılıyor.

Gelecekte, kredi birlikleri, pek çok konuda mücadele vermek zorunda kalacaktır, fakat insanlık da büyük mücadeleler vermektedir; dolayısıyla bu tüm dünyada ortak bir durumdur. COLAC geleceğin sorunlarıyla karşı karşıya olarak, hala 90'lar için gelişme stratejisini geniş alanlara yaymaktadır; çünkü bu milli düzeyde gerçekleşecek değişiklikler için genel yönetmelik sunmaktadır; böylece mali kooperativizm Latin Amerika'da gelişme için en tutarlı alternatiflerden biri olacaktır.

COLAC sisteminin stratejilerini kurmuş olduğu beş alan vardır: Yeni Filozofik Fikirlerin Gelişimi, Mali Gelişme, Kurumsal Gelişme, Self-Kontrol Gelişimi ve Mevkiinin Rolü.

Yeni Filozofik Fikirlerin Gelişiminden kısaca şöyle bahsedebiliriz:

Diğer şirketler gibi kredi birlikleri için de ekonomik etkinliklerin önemli olmasına rağmen, sonunda sosyal hedeflerin galip geldiğine COLAC dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, gerekli ekonomik destek olmaksızın en önemli sosyal gerçeklerde hedefe ulaşamayacaktır, bir mekanizma bulma gerekliliği özel bir denge sağlayacaktır.

10- GELECEK İÇİN

COLAC sistemi için çevresindeki değişiklikler yeni değildir. 70'lerin sonunda 80'ler için, COLAC "Sistemin Gelişimi İçin Genel Politikalar"ını ileri sürmüştü. Ülkelerin mali problemleriyle yüzleşmeleri için milli hareketlerin bunda sunulan yeni öğütlere uyması gerektiği belirtiliyordu. Kredi birlikleri, işlerinde zor mali durumlarla karşılaştıklarında, bunda belirtilen çözümlerin doğru olduğunu Latin Amerika'daki kredi birliklerinin tümü gösterdi. Bu nedenle 90'lara bakış açısı şöyledir: Kredi birliklerin kanuni yönü günümüzü yakalamalı ve modernize olmalıdır. Bazı ülkelerde hükümetin gerekli denetim kurumlarını güçlendirmesi ve kredi birliklerinin kendi içlerinde kendi kendilerini daha fazla kontrol etmesi ve böylece kredi birlikleri çalışmalarına karşı halk arasında daha fazla güven yaratılacak politikalar oluşturulması gerekmektedir.

Uyum içinde kontrol edilebilen ve planlanan gelişmelerin başarılı olması için, kredi birlikleri hareketinin; gerçeklere, politikalara, stratejilere ve önceden belirlenmiş hedeflere uygun olması gereklidir. Bu nedenle çok iyi hazırlanmış ve desteklenen gelişme ve strateji planları ile çalışma şartları geliştirilmelidir.

Bu etkinliği desteklemek için COLAC ve Federasyonlar, başvuran her bir ülkenin kendi gerçeklerine göre plan yapmak için modeller geliştirmeyi düşünmektedirler.

COLAC sistemi üyelerinin en azından şu üçüne sahip olacakları düşünülüyor: Gelişme Stratejisi, mali durumun uygunluğunu da içeren Gelişme Planı ve karşılanan bütçesiyle Yıllık Etkinlikler Planı.

Kredi birlikleri hareketinin on yıllık bir süre için düşündüğü mücadele, teşebbüs sektörü zihniyetiyle, yüksek kalitede de potansiyel insan kaynaklarını geliştirmektir. Bunun için Kredi birliklerinin çalışma etkinlikleri zenginleştirmekle ve her alandaki gerekli çalışmaları için teknolojilerin adaptasyonunu sağlamak büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak geleceğe yönelik çalışmalar devam etmektedir. Nitekim Kredi Birlikleri, başarıya ulaşabilmek için gerekli araçları elinde bulundurmaktadır. Buna göre ilk olarak, bu birliklerin güçlenmeleri gerekir. İkinci olarak ise, dünya ölçeğinde bütünüyle mali dayanışmaya doğru yönelik hizmet ilkelerinin geliştirilmesiyle piyasaya girme gerekmektedir.

ÇEVRE KONUSU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Celâl ER

Çevre Sağlığı, çevre korunması ve çevre kirliliği gibi konulara sistemli bir şekilde girmeden önce çevre meselelerine genel olarak bakmakta ve bu konuda bir özetleme yapmakta büyük yararlar vardır.

Hepimizin bildiği ve inandığı gibi Tanrı, insanı evrendeki varlıkların en şerefli olarak yaratmış ve ona nimetlerin en büyüğü olan aklı vermiş, kendisine şükredilmesi için yarattığı, fiili ve potansiyel, her türlü ihtiyacını karşılayabilecek imkânlarla techiz ettiği yer yüzünü insanın emrine tahsis etmiştir. Şerefli bir varlık olarak yaratılmış olan insan, bir taraftan var olan kaynaklardan yararlanarak hayatını devam ettirmeye, öte yandan yaradılışı ve yaradanın sırlarını çözmeye çalışmış ve eşyanın tabiatına nüfuz etmeye gayret etmiştir. Binlerce yıldan beri süren bu gayret ve çabalar, sürekli olarak ürünlerini vermiş, insan hem her türlü şartlar altında neslini ve hayatını idame başarisı gösterirken hem de eşyanın tabiatına zamanla biraz daha derinliğine nüfuz etme imkânı bulmuştur. İnsan uzun zaman eşyayı unsurlarına vakıf olmaksızın, bir bütün olarak görmüş, daha sonra da bütünü gözden kaçırarak ayrıntılarına eğilmiş ve nüfuzunu artırmıştır.

Yirminci asrın ikinci yarısından itibaren insanlık, sırlarını çözmeye başladığı unsurları birleştirerek, eşyayı yeniden kendi bütünlüğü içinde muhakeme etmeye başlamıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda ilmi sahadaki gelişmeler, analitik bir yön takibederek belli bir bilimin konusunu teşkil eden alanlarda alt disiplinlerin ortaya çıkması neticesini doğurmuştur. Mesela biyoloji bilimi adı altında incelenen canlı varlıklar bilimi, tek bir disiplin altında kavranamayacak kadar genişlediği için, yatay ve dikey bölünmelerle sitoloji, histoloji, anatomi, morfoloji, fizyoloji, genetik, moleküler biyoloji v.b. gibi rastgele sıralanan çok yeni dallar halinde gelişmiştir. Bu gelişme seyri içinde ana bilim dallarının sınır ve geçiş alanlarında biyofizik, biyokimya, fizikokimya gibi iki bilim disiplinini birbirine irtibatlayan geçit disiplinler meydana gelmiş, buna bağlı olarak ana bilim dalları arasında bir boşluk kalmadığı ya da bu ana dalların bir diğerinden kesin hatlarla ayrılmadığı, olayların yapısındaki tedrici ve yumuşak değişikliği takip ederek bir bilim alanından diğer bilim alanına geçildiği görülmüştür.

Diğer taraftan bu bölünmelere paralel olarak, makro seviyedeki bilim dallarından mikro seviyedeki bilim dallarına geçilirken makro plandaki maddelerin, mikro planda da geçerli olduğu, görüntü farklarının pek çoğunun özde değil, ölçekte olduğu anlaşılmıştır. Ana bilim dallarındaki parçalanmaların bahse konu olan bilimin sınırlarında ortaya çıkması, ilimlerin yapı ve tasniflerine yeni boyutlar getirmiş, bir taraftan analitik gelişmeler devam ederken diğer taraftan sentetik gelişme imkânları hasıl olmuştur. İçinde bulundu-

ğumuz asrın başlarında bir alt düzeyde görülen biyofizik, biyokimya ve fizikokimya gibi geçit disiplinlerin teşekkül etmesine sebep olan bu yakınlaşma, zamanla bir üst seviyeye tırmanıp, temel bilim grubları arasında, karmaşık yeni bir saha belirmeye başlamış, bilhassa 1950'lerden sonra bu yöndeki gelişmeler hızlanarak yaygınlık ve kesafet kazanmıştır. Sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve tekno-ekonomik ve benzeri isimlerle adlandırılan bu yeni alanlar, özellikle son yıllarda sosyal bilimlerin bütün alanları ile ilgili neşriyatın temel konusu haline gelmiştir. Bahsedilen geçit sahalardaki ilimlerin teşekkülünün de yardımıyla, çevrede meydana gelen olayların ve bu olayları inceyip araştıran temel bilim dallarının kavranamayacak kadar geniş olduğu gerçeğini, bunların birbirlerinden ayırlamayacak kadar irtibatlı olduğu vak'ası da eklenmiştir. Bunun tabii bir sonucu olarak son yıllarda değişik konu ve olaylara farklı bilim dallarında uzmanlaşmış grublarca ortaklaşa çözüm ve hal yolu arama anlamına gelen çok yönlü yaklaşımlar yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu konudaki son gelişmeler, ferdi çevresiyle birlikte teşkil ettiği bir bütünlük içinde incelemeyi amaçlayan kalkınma, büyüme, sanayileşme, şehirleşme, çevre kirlenmesi ve enerji gibi aktüel konuları birlikte değerlendiren Ekosistem yaklaşımıdır. Ekosistem, Ekoloji konusunda da olduğu gibi "Belli bir alanda yaşayan ve birbirleriyle devamlı bir etkileşim içinde olan canlılar ile bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bir bütündür."

İlmi sahadaki analitik gelişmelere paralel olarak, insanın eşyanın tabiatına ve olaylara nüfuzu arttıkça eşyayı ve olayları düzenleyen tabiat kanunlarını birer birer tanımlamaya başlamış olması, bu kanunlara dayanarak, kendiliğinden meydana gelen faydalı olayların insan kontrolü altında tekrarı imkân dahiline sokulmuştur. Bunun tabii bir sonucu olarak, uzun süre çevresine tabi olan ve tabiatın verdiği ile yetinen insan, çok sınırlı bir zaman ve mekân kesimi içinde de olsa tabiata hakim olmaya başlamış, daha doğrusu önceleri tabiatın tahakkümüne tabi olan, fakat daha sonra onunla belli dengeler kurarak uyum sağlamaya muvaffak olan insan, bu yeni zamanlarda tabiata tahakküm hevesine bile kapılmıştır.

Tabiatta değişik mekân, zaman ve ölçekte meydana gelen olayların insanın istediği yer, zaman ve ölçekte tekrarı teknolojik gelişmede ön sırayı teşkil etmiş, bu şekilde de üretim, ulaştırma, haberleşme ve sağlık alanlarında büyük gelişmeler olmuştur. İnsan ve hayvan gücü yerine motor ve makinanın kullanılması, üretim birimlerinin büyümesine imkân vermiş, büyük işletmelerde ucuz maliyet imkânı bu büyümeyi teşvik ederek hızlandırmıştır. Makina ve motorun kullanılması, o zamana kadar insan ve hayvanlar için lüzumlu gıda ve yem maddeleriyle, ısınmak ve aydınlanmak için gerekli ama sadece odun ve alev çerçevesi içinde düşünülen enerji konusunda çok büyük bir önem kazandırmış, önce kömür, sonraları petrol ve tabii gazdan meydana gelmiş olan fosil yakıtlar ve ayrıca elektrik enerjisi üretimi gayesiyle su kaynakları bu sektör içinde düşünölmeye başlanmış, böylece enerji üretiminde faydalanılan tabi kaynakların kullanılmasında büyük bir artış ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak, önceleri tabiatın alınıdığı gibi ya da oldukça basit ve küçük işlemlerden sonra tüketilen gıda maddeleri ayrı ayrı veya beffri bileşimler halinde bir seri ara işlemlere tabi tutularak mamül hale geldikten sonra tüketilmeye başlanmış ve bunun sonucunda da büyük bir gıda endüstrisi ortaya çıkmıştır. Hemen buna benzer şekilde hayvan ve bitki menşeyli liflerin elde veya tezgâhlarda işlenmesinden ibaret olan dokumacılık, yerini büyük ve devasa tekstil sanayine bırakmış, mahdut bir çerçeve içindeki giyim-kuşam, halı-kilim, perde ve mefruşat sektörü büyük

boyutlara ulaşmıştır. Motor gücünün devreye girmesi, buna bağlı olarak ulaşım imkânlarının süratli bir şekilde artması, en ücra ve uzak köşelerdeki madenlerin keşfini ve çıkarılmasını, fizik ve özellikle kimyadaki gelişmeler de bunlara dayalı imalatı kolaylaştırmış, mamul madde fiatlarının ucuzlaması kullanım alanlarının yaygınlaşması neticesini doğurmuştur. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının artması, hiç değilse bazı kaynakların buldukları yerde işlenip değerlendirilmeleri zaruretini ortadan kaldırmış, bunların ekonomik olarak uzak mesafelere nakledilmesini imkân dahiline sokmuştur. Bir taraftan büyük işletmelerde ucuz maliyet imkânı, öte yandan ulaşım imkânlarındaki gelişmenin sağladığı büyük kolaylıklar ve nihayet bazı kamu mallarının büyük yerleşim merkezlerinde daha kolay üretilir oluşu, yeryüzüne nisbeten dengeli olarak dağılmış olan nüfusun yeni üretim bölgelerinde yoğunlaşmasına sebep teşkil etmiş ve çok büyük şehirler teşekkül etmeye başlamıştır.

Biyoloji, fizik, kimya gibi temel bilimlerdeki gelişme ve buluşlar, tıp, tarım, veterinerlik gibi tecrübe sahalarda büyük gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuş; bir yandan hayvan ve bitki menşeyli gıda maddelerinin fazlaca üretimi beslenme ve barınma şartlarını iyileştirirken, diğer yandan koruyucu ve tedavi edici hekimlikteki büyük gelişme ve başarılar sağlık şartlarının iyileşmesi sonucunu ortaya koymuştur. Ekonominin diğer kesimlerindeki gelişme ve başarıya dayalı olarak hayat standardının giderek yükselmesi de ferdin ve toplumun sağlığını müsbet istikâmette ve büyük ölçüde etkilemiştir. Bütün bu anlatılanlara bağlı olarak, ölüm oranlarındaki hızlı ve büyük düşmeler, ortalama ömür uzunluğunda hızlı ve büyük artışlar sağlanmıştır. Ölüm nisbetindeki bu hızlı düşümlere rağmen, doğum oranları başlangıçta kısa bir süre için bile olsa, hemen bütün dünyada sabit kalmış ve içinde bulunduğumuz yıllarda büyük bir nüfus patlaması ortaya çıkmıştır. Demografide geçiş dönemi (Transition period) adı verilen bu yıllarda dünya nüfusu eski zamanlardaki ile mukayese edilemeyecek kadar kısa bir süre içinde iki katına çıkmıştır. Zamanla sanayi toplumlarından başlayarak doğum oranı düşmeye başlamış, pek çok memlekette bu geçiş dönemi sona ererek, statik nüfus dönemine girilmiştir. Bugün bazı ülkelerde nüfusun azalmakta olduğu bile gözlenmektedir.

İlmi sahadaki analitik gelişmelerin pratiğe yansımaları sağlayan teknolojik gelişmelerin sonucunda sanayileşme, şehirleşme ve hızlı nüfus artışı şeklinde özetlenebilecek üç önemli durum ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknolojiye hızlı gelişmelere paralel olarak nüfusun süratle artması ve hayat standardının misli görülmemiş bir tarzda yükselişinin kümülatif bir sonucu olarak tabii kaynakların kullanımı çok büyük boyutlara ulaşmış, kalkınmanın esasını teşkil eden bu kaynakların günün birinde tükenebileceği gerçeği kavranmaya başlanmıştır. Bu gerçeğin kavranışı ve bunun yarattığı endişenin baskısı ile yeni bir döneme girilmiş bir yandan tabii kaynakların kullanımında etkili teknolojiler geliştirilirken, öte yandan bir takım ikâmelere gidilerek kalkınmanın temelini teşkil eden kaynaklar çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Teknolojik gelişmede ikinci safhayı teşkil eden dönemde insanlığın önünde yeni ufuklar açılmış, yeniden iyimser bir dereceye giriş ümidi belirlemiştir. Yenilenebilir kaynakların baş rolü oynayacağı ve tabiatın daha büyük bir kesiminin devreye sokulabileceği bu dönemde, yeni bir yaşama sisteminin gelişmesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknolojik gelişmelerin tabii bir sonucu olarak, bir taraftan sanayileşme, şehirleşme ve hızlı nüfus artışı ortaya çıkarken, diğer yandan zaman, mekân ve tabii kaynakların yoğun bir şekilde kullanımı bir başka vak'a dizisi, belirgin bir tarzda hissedilmeye başlamıştır. Bu iki olaylar dizisinden birincisinin; yani sanayi-

leşme, şehirleşme, hızlı nüfus artışının; zamanın, mekânın ve kaynakların yoğun kullanılmasına mı sebep olduğu; yoksa ikincisinin yani zaman-mekân ve kaynakların yoğun kullanılmasının sanayileşme, şehirleşme ve hızlı nüfus artışına mı etkili olduğu veya bunların aralarında karşılıklı sebep-sonuç ilişkisinin mi varlığı her zaman tartışmaya değer mahiyettedir.

Konunun ayrıntılarına girmeden önce, esasen oldukça açık olmasına rağmen, zaman-mekân ve kaynakların yoğun kullanılmasından ne kastedildiğini açıklamak, buna da çerçeve kaynaklar denilebilecek zaman ve mekândan başlamak daha uygun olacaktır. Zamanın yoğun kullanılması deyimi hız kavramıyla ilgilidir. İçinde bulunduğumuz dönemde, ulaşım konusunda birim zamanda kavranan mesafelerin büyüklüğü, haberleşme sahasında birim zamanda alınan haber ve bilgilerin yoğunluğu ve bunların kaynaklarının uzaklığı, üretim alanında elde edilen ürünlerin bolluğu, zamanın eskiye nazaran nasıl yoğun kullanıldığını izah etmeye yeterli mahiyettedir. Mekânın yoğun kullanılmasına misal konusunda; birim alanda yaşayan nüfusun, ayrıca bunların her birimin giriştiği faaliyetlerin eskiye göre nasıl bir artış gösterdiğini; en ücra alanların bile iskâna ve üretime açıldığı; denizlerde yüzen ve gökyüzünde uçan şehirlerin gündemde olduğunu zikretmek yeterlidir.

Çevre meselesinin özünü bir bakıma kaynakların yoğun kullanımı teşkil etmektedir. Kaynakların yoğun kullanılmasıyla, her şeyden önce sadece belirli bir zaman kesitinde belirli bir amaç için kullanılan kaynakların, bu zamanın haricinde kalan başka zaman kesimlerinde diğer maksatlar için kullanılabilmesi durumu kastedilmektedir. Buna en güzel misal, yıl boyunca, başka maksatlar için kullanılan sahil şeritlerinin yaz ayları boyunca, yüzme, güneşleme ve dinlenme amacıyla değerlendirilmesidir. Kaynakların yoğun kullanımından kastedilen diğer bir husus, aynı kaynaktan, aynı kullanım alanında elde edilen verimin artması ve firenin aşgariye indirilmesidir. Kaynakların yoğun kullanımının üçüncü bir şekli, aynı kaynağın eskiden kullanılmayan belirli bir kısmını, eski kullanım biçimini etkilemeyecek ve onunla rekabete girmeyecek tarzda yeni bir kullanma konusu olmasıdır. Muhtelif hammaddelerinin yerine yenilerinin ikâme edilmesi, o zamana kadar hiç bir yerde kullanılmayan, dolayısıyla ekonomik anlamda kaynak olarak kabul edilmeyen maddelerin kaynak vasfını kazanması, eskiden hiç bir işe yaramayan, hatta çevreden uzaklaştırılmaları için bir takım masraf ve külfetlere katılan, çöller ve kanalizasyon muhtevası gibi maddelerin çeşitli sahalarda değerlendirilmesi, mesala biyogaz üretiminde kullanılması da yoğun kaynak kullanımındır.

Önceleri, teknolojinin sınırlı olduğu devrelerde, her faaliyetin tesirlerinin hissedildiği alan oldukça sınırlı olduğu halde, teknolojik gelişmenin tabii bir sonucu olarak münferit olayların etkilerinin hissedildiği sahalarda, derecesi faaliyet tipine göre değişmekle beraber çok hızlı büyümeler kaydedilmiştir. Mekân ve zamanın yoğun olarak kullanılmasının bir diğer manası da, belli bir alanın aynı anda ve gittikçe artan sayıda faaliyetin tesiri altına girmesidir. Mesela ilk zamanlarda harbler kılıç-kalkan, ok-yay ve mızrakla yapılmakta, savaşın doğrudan doğruya tesiri bu silahların menzili içinde hissedilmekteydi. Fakat daha sonra tüfeğin, arkasından topun icadı savaşların etki alanını genişletti. Piyade yerine süvarinin ikâmesi silahların menzilini değiştirmemekle beraber, kazanılan hızlı hareket kabiliyeti onların etki alanını bir başka manâda daha da genişletti. Zamanla topların menzillerinin artması, bunların yerine füze ve benzeri gibi uzun menzilli silahların kullanılması, bu silahların motorlu araç ve ses duvarını aşan uçaklarla taşınması ve onlara

monte edilmesi savaşların tesir sahasını daha da genişletti. Bugün nükleer silahların icadı ve kullanılabilir olması, hatta dünyaya yakın uzay kesimi de savaşların etki alanına girmiş bulunmaktadır. Teknolojinin kullanıldığı her alanda benzer durumlarla karşılaşmakta ve etki alanları genişlemeye devam etmektedir.

Bir taraftan sanayileşme, şehirleşme ve hızlı nüfus artışlarının; diğer taraftan zaman mekân ve kaynakların yoğun kullanılmasının; bir yandan çevre, öte yandan insan üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuş olması gerçekten çok belirgin hale gelmiştir. Önceleri birbirinden uzak ve ulaşımı zor köylerde, dünyanın diğer kısmıyla hemen hemen irtibatsız bir tarzda, birbirleriyle mesafeli bahçe veya avlu içindeki müstakil evlerde yaşayan, dünyada ne olup bittiğinden büyük ölçüde habersiz, sade, zor; fakat sakin tabiatla iç içe bir hayat yaşayan kendisini dinlemeye, zaman ve mekânı içine sindirmeye bol bol vakit bulabilen İnsanoğlu, bugün birbirine eklenmiş başı sonu belirsiz büyük şehirlerde, birbiriyeli iç içe girmiş küçük apartman dairelerinde veya her türlü alt yapıdan yoksun üst üste bir yığın halindeki gecekondularda, şahsiyetsiz büyük bir kalabalığın içinde yaşamakta, radyo ve televizyonun düşmesini çevirir çevirmez, dünyanın her tarafında meydana gelen, gerekli gereksiz, her türlü hadiseden haberdar olabilmektedir. Bu gibi yerlerde yaşayan insanın her şeyi zamanla kayıtlıdır ve her zaman biriminde yapması gerekli pek çok işi vardır. Bu insan bir yerden başka bir yere koşturmaya, büyük ve itina isteyen modern araç ve gereçler kullanmaya, devlet dairelerine ve iş yerlerine girip çıkmaya, bir yığın kağıtlar, belgeler doldurmaya, mektuplar yazıp mektuplar okumaya, ani kararlar verip bunları uygulamaya mecburdur. Fakat aynı insan yukarıda izah edilen işlere zaman ayırmaya mahkumken, bir an için kendini dinlemekten, iç dünyasını düzenlemekten, duygu ve düşünce alemini geliştirip zenginleştirmekten mahrum ve tam anlamıyla tabiatın kopuktur. Bugünkü yaşama düzeninde büyük ailelerin insanı çepeçevre saran sımsıcak havası yoktur. Maalesef çekirdek aile diyebileceğimiz aile de parçalanmak üzeredir. Çekirdek aileler bile yerini, geçici fiili beraberlikle veya tek ebeveynli (sadece ana veya sadece baba) çarpık ailelere bırakma emâreleri göstermektedir. Çevresindeki herkes aynı durumda olduğu için insan büyük kalabalıklar içinde kelimenin tam anlamı ile yapayalnızdır. Elbetteki bu insan büyük gerilimler içindedir. Tabiatın, hatta tabii gıdalardan mahrumiyetin, ruhi bunalım ve gerilimin tabii bir neticesi olarak kanser, damar sertliği, kronik yetmezliği, AIDS uyuşturucu iptilası, depresyon ve homoseksüalite gibi medeniyet hastalıklarına müptelidir. Herşeye kavuştuğunu sandığı, müreffeh bir hayat yaşamaya başladığını düşündüğü sırada mutlu ve mesut değil, hatta kendisini kaybetmek üzeredir.

Bütün bu izah etmeye gayret edilen faktörlerin neticesinde, ortaya çevrenin tahribi ve kirlenmesi olayı çıkmaktadır. Sağlık şartları ve hayat standardında sağlanan sürekli gelişmelerin tabii bir sonucu olarak nüfusun hızla artışı, şehirleşme olayı neticesinde nüfusun belirli yerlerde yoğunlaşması; teknolojik gelişme ve sanayileşmenin sağladığı imkânlarla tabiatın mevcut potansiyel kaynakların gün geçtikçe artan bir bölümünün harekete geçirilip, her geçen gün biraz daha yoğunlaşan bir kullanıma tabi tutulması; hayat standardındaki artışlara paralel olarak bir yandan tüketim hızla çoğalırken, diğer yandan da tüketim ve üretim artıklarının daha hızlı bir şekilde artması, ayrıca fosil yakıt dediğimiz petrol, kömür ve biyogazın, mineral kaynaklar gibi dünyanın belirli yerlerinde toplanmış tükenebilir kaynakların eşine rastlanmayan bir hızla değerlendirilmesi ve kullanılması, özellikle bunların çok kısa bir zaman aralığında gerçekleşmiş olması, bazı

bölgelerin çok aşırı bir biçimde kirlenmesine, bazı bölgelerin de ileri derecede tahribine, netice olarak arz üzerinde fevkalade müthiş bir baskının oluşmasına yol açmaktadır.

Bugün ortaya çıkmış bulunan çevre meselelerinin yanında, bundan sonra ve belki de aniden ortaya çıkacak olan problemler, aydın kişileri ve düşünen kafaları fazlası ile meşgul etmeye başlamıştır. Halen önümüzdeki meselelerin bir kısmı yeryüzünün tamamını ilgilendirmekte, diğer bir kısmı ise gelişmiş veya gelişmekte olan, belirli bir coğrafi konuma veyahut da özel bir stratejik duruma sahip olan ülkelere mahsus bulunmaktadır. Kömür, petrol ve gaz gibi fosil (organik) yakıtların bütün dünyaca misli görülmemiş bir şekilde tüketilmesi, ortaya çıkan gazların başta CO₂ olmak üzere dünyanın etrafında bir bulut oluşturması, bu bulutun yeryüzünden yansıyan ısıyı absorbe ederek (emerek) uzaya intikalini önlemesi ve buna bağlı olarak arz ısısının giderek artması, zamanla dünyadaki ısının okyanuslardaki suları kaynatacak derecede artabileceği gibi endişeler bütün dünyayı ilgilendiren bir konu olarak devamlı şekilde önemini muhafaza etmektedir. Benzer şekilde arzın etrafını saran ozon (O₃) tabakasının da beklenmedik olaylara sebep olabileceğinden korkulmaktadır. Yeryüzündeki nükleer kirlenmelerden doğan endişeler, yıllar önce dünyayı bütünü ile huzursuzluğa sevkeden boyutlara ulaşmıştır. Dünyadaki hava, su gibi akışkanların kirlenmesi, bir bölgedeki bir meselenin hızlı bir biçimde yeryüzünün diğer yerlerine taşınmasına sebep olmakta ve bu problemlere milletlerarası bir mahiyet kazandırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bir yandan daha fazla kaynak değerlendirilebildiği, diğer taraftan kalkınmakta olan ülkelerin kaynaklarından da faydalanabildiği için, tükenebilir kaynaklar kaçınılmaz bir şekilde tüketilmekte, yenilenebilir kaynaklar üzerindeki baskı belirli sınırlar içinde tutulup, onların devamlılığı sağlanabilmektedir. Bu şekilde bu ülkelerde çevrenin tahribi, genel çevre meseleleri içindeki ağırlığı sınırlı kalmakta, daha ziyade çevre kirlenmesi ön plana geçmektedir. Yukarıda izah edilen gelişmelerin tabii bir sonucu olarak, gelişmiş ve kalkınmış ülkelerde "sıfır nüfus artışı", "sıfır büyüme hızı", "büyüme imkânlarının sınırlılığı" ve "büyüme kavramının değiştirilmesi gibi müreffeh toplumların hayat anlayışı ve ekonomik yapısını temelden değiştirme istidadı taşıyan kavram ve akımlar gelişmektedir. Buna karşılık, ortaya çıkan bütün problemlerin, sistemin kendi içinde alınacak ve geliştirilecek tedbirlerle halledilebileceğini savunanlar da mevcuttur. Nitekim çevre tahribini ve kirlenmesini durdurabilmek için büyüme sınırlamak veya durdurmak gereklidir görüşüne mukabil görüş" inandırıcı olmak için hayat kalitesinin bozulmasından dolayı büyüme karşı çıkanların, bu bozulmanın zaruri olarak büyümeden ileri geldiğini, büyümenin faydalarının da dikkate alınmasına rağmen bozulmanın, insan refahını azaltan bir yönde ilerlediğini ispatlamaları gerekir. Aslında ekonomik büyümenin hayat vasfına istenmeyen etkileri sadece toplam refahı azaltacak bu noktaya ulaşmamakla kalmamış, aynı zamanda pek çok durumlarda büyüme oranlarını önemli ölçüde azaltmıştır. Ekonomik büyümenin devam ettirilmesi halinde, bu zararlı etkilerin daha da azalacağı kuvvetle muhtemeldir. Ortaya çıkmış bulunan sakıncaların pek çoğu önceki büyüme stratejilerinin yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Kirlenmeye, zararlı ilaçlara, gürültüye, otomobillere ve kamu ulaşım araçlarının yetersizliğine karşı çıkmak, büyüme karşı çıkmak değildir görüşüdür. Bu tartışmalar devam ederken büyüme kavram ve stratejisinde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere de kabullenilebilecek değişiklikler teklif edilmektedir. Bunlardan biri şudur; "Sanayi toplumlarıyla, fizik yönden gelişip olgunlaşmış insanlar arasında büyük bir benzerlik mevcuttur. Bu toplumların temel fiziki mahiyette olan bir büyüme hedefi peşinde koşmaları, yetişkin kişilerin sadece fiziki boyutlarını geliştirecek bir yaşama tarzını benimsemeleri kadar sağlıksız ve kendi kendini tahribe yöne-

lik bir tercih olacaktır. Diğer taraftan, toplumların fiziki olgunluğa eriştikten sonra büyümelerini durdurmalarını istemek te fiziki yönden büyümelerinin durmasından sonra fertlerin gelişmelerini durdurmalarını istemek kadar yanlış olacaktır. Fakat bu hedefe ulaşmak için çalışmak da yolun değiştirilmesini, fiziki yönü daha önemsiz olan, çevreye daha az yük yükleyen ve daha az kaynağa ihtiyaç gösteren, daha tekâmül etmiş bir büyüme şekli peşinde koşulmasını zorunlu kılmaktadır.

"Bir başka konu, henüz kalkınmanın başlangıcında oldukları için halklarının ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla, gelişmekte olan ülkelerin, fiziki manada da büyümelelerini devam ettirmeleri zarureti vardır. Yalnız bu memleketlerin bile, sağlıklı devam ettirilmesi mümkün olan, ferdin insani anlamda kendi kendini anlaması ve geliştirmesine imkân veren ve bu imkânı zaman geçtikçe geliştiren bir fiziki büyüme şekline daha çok ağırlık vermeleri gerekmektedir."

Kalkınmış ülkelerde çevre kirlenmesinin ön planda olmasına karşılık, gelişmekte olan ülkelerde çevre meseleleri değişik bir karaktere sahiptir. Bu memleketlerin özellikle II. Dünya savaşından sonra meydana gelen muhtelif gelişmelerin her birinden yararlanma hızları farklı olmakta ve bu farklılıklardan dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, belki de insani sebeplerden dolayı diğer ülkelerin öncelikle bu alana ilgi göstermelerinin tabii bir sonucu olarak, sağlık alanında görülen gelişmelerden, diğerlerine göre daha erken bir dönemde faydalanma fırsatını bulabilmişlerdir. Dolayısıyla kalkınmış ve ileri olan ülkelerde nüfus alanında yaşanan geçiş dönemi gecikmeden bu ülkelerde de yaşanmaya başlanmış ve buralarda da bir nüfus patlaması olayına şahit olunmuştur. Ancak, gelişmiş memleketlerde bu geçiş dönemi ile, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme aynı zamana rastladığı ve sarsıntısız geçirildiği halde, gelişmekte olan ülkelerde geçiş dönemine girildikten sonra, nüfus patlamasının yarattığı problemleri emmeye yetebilecek ölçüde, bu teknolojik gelişme ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Neticede başlangıçtan beri kullanılagelmekte olan toprağa bağlı kaynaklarda büyük bir nüfus baskısı ortaya çıkmış ve aşırı derecedeki istismar ve kaynakların tahribini ortaya koymuştur. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerde çevrenin tahribi hadisesi genel çevre konuları içinde daha büyük bir yer işgal eder duruma gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki kirlenme problemi de üretim ve tüketim artışından daha çok kanalizasyonların ıslahı, çöplerin değerlendirilmesi ve benzeri konularda yeterli oranda yatırımların planlı bir şekilde yapılamayışından ileri gelmektedir. Çevre meseleleri ile meşgul olan ve bu konularda fikir geliştiren bir çok bilim adamı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin farklı çevre problemlerine sahip olmalarını bu şekilde açıklamaktadırlar. Yaşanabilir bir çevreye sahip olabilmek için başlatılması gereken savaşta; Tokyo ve Sao Paulo üzerindeki bulutları temizlemek, Erie Gölündeki önceki hayatı yerine getirmek; Nepal ve Cavadaki arızalı bölgelerle Çad ve Kuzeybatı Hindistan'daki mer'a arazilerinde görülen ve giderilmesi için hiç bir tedbir de alınmayan tahribatı önleme ve giderme gereği karşısında sadece bir ön çalışma olmaktan öteye bir anlam ifade etmeyecektir. Yavaş yavaş ve fakat devamlı bir şekilde ilerleyen, büyüyen çöller ve gittikçe artan taşkın tahribatı (Erezyon) sonucu toprak verimliliğinin giderek azalması yoluyla çok daha korkunç kayıplara maruz kalınmaktadır. Bugünkü medeniyet ve teknolojik gelişmede, acilen giderilmesi gereken sıkıntı, cehalet, dar görüşlülük ve hırs sonucu tabiattaki ekolojik sistemi devamlı şekilde bozarak, kendi yaşama şartlarını temelden tahrip etmektedir.

Sevindirici olan şudur ki, gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerdeki çevre meselelerine bakarak, geliştirilen tenkid, teklif ve fikirler insanlık alemi için yeni bir dönemin kapılarını zorlayan işaretlerdir. Esasen, insanlığın, bekâsını ve gelişmesini uzun bir zaman içinde oluşan, fakat kısa bir süre içinde kullanılıp tüketilecek olan fosil (organik) yakıt ve minarel kaynaklara bağlamak da, arzın kendi kendine yeterliliği, kendi dengesini sağlayacak mekanizmalara sahip olduğu inancına ters düşmektedir. Bu bakımdan fosil yakıt ve mineral kaynakları, insanlığın büyüme ve gelişme gayretinde kritik noktaları aşmasını sağlayacak ilave güç veren ve daha sonra devreden çıkan arızı araçlar olarak görmek ve dikkatimizi yenilenebilir kaynaklara çevirmek gerekmektedir. Dünya böyle bir arayışın içinde ve yeni bir hayat anlayışının eşliğindedir.

Arzda meydana gelen olaylara uzun bir zaman ve mekân kesimi içinde bakıldığı vakit, "etkinin tepkiye eşitliği", "madde ve enerjinin sakımı" gibi kanunların sadece tabii ilimler sahasında değil, sosyal bilim alanları ve ayrıca tabii ve sosyal bilim alanları arasında kalan ara disiplin alanlarında da geçerli olduğu görülmektedir. Etki ile tepki arasında kalan zamanın uzaması, herhangi bir tepkinin yokluğu konusunda yanlış bir zannın uyanmasına sebep olmakta, fakat hiç beklenmeyen bir zamanda, daha önce meydana gelen olay veya olaylar dizisine reaksiyon olarak bir takım hadiselerin ortaya çıkması insanlığı gafil avlamakta, geçmişte ucuz ve zahiri başarıların külfetini ağır bir şekilde ödemek durumuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca etki ile tepkinin takip ettiği zaman kesitinin değişik oluşu da bu evrensel kuralın geçerliliği hususunda insanı tereddüde sevk etmektedir. Tedrici olarak gelişip zaman içinde yoğunluk kazanan bir olaya, tabiatın gösterdiği tepki çok kısa bir zaman içinde ortaya çıkabilmekte ve çoğu zaman tedbir almaya bile imkân bırakmamaktadır. Aynı tarzda zamanın ve mekânın belirli bir kesiminde yoğunlaşan ve insanlığın yararına olduğu sanılan bir olaya karşı gelen reaksiyon, daha gerçekçi bir ifade ile bu olayın yan etkileri, zaman ve mekân içinde yayıldığından, bunların farkına varıp karşı tedbirler almak güç olmakta, ancak bu tip reaksiyonların kümülatif etkileri, sağladıkları yararı rahatlıkla aşabilmektedirler. Mesela insanlığın sıtma, verem, veba, kolera ve benzeri gibi eski salgın hastalıkları ortadan kaldırdığını ve en azından kontrol altına aldığı sandığı bir dönemde muhtelif kalb hastalıkları, damar sertliği, kanser ve eskiden mevcut olmayan veya çok az rastlanan hastalıklar hızla yayılmakta, öncekiler kadar, hatta daha fazla bir tahribata yol açabilmektedir. Sağlık konusundaki ve hayat standardındaki yükselmeler sonucu ölüm oranlarının azaldığı bir dönemde, aile bünyesindeki gelişmeler neticesi; yalnızlığa, huzur evleri ve düşkünler yurdu gibi şahsiyetsiz ortamlarda yaşamaya mahkum edilen yaşlılar kazandıkları ilave ömrün zevkine varmaktan mahrum bırakılmaktadırlar. Aynı şekilde doğarken veya doğduktan kısa bir süre sonra ölmekten kurtarıldıkları sanılan çocukların bugün doğmaktan bile mahrum edildikleri, daha ana rahminde iken, biricik avantajları kendilerinden önce doğmak olan hem cinsleri, daha trajik olan, öz ana ve babaları tarafından ölüme mahkum edilmeleridir. Sıcak ve müşfik bir aile yuvasında ihtimam içinde geçirilen 60-70 yıllık bir ömrün; özellikle son yılları yalnızlık, terkedilmişlik içinde sürdürülen 80-90 yıllık bir hayattan daha mı iyi, yoksa daha mı kötü olduğu; milyonlarca çocuğun dünyaya getirildikten sonra yaşama şans ve süresinin artırılması için çalışılması pahasına, on milyonlarca çocuğun doğma şansından mahrum bırakılmasının ahlaka uygunluğu, hatta akılcılığı her türlü tartışmaya açıktır. İnsan, dış dünyasını geliştirip rahata kavuştuğu bir dönemde, bu refahın zevk ve tadına varmak üzereyken, iç dünyasının çoraklaşıp yavanlaştığını, duygularının dumura uğradığını, netice olarak iç ve dış dünya dengesinin bozularak ruhi bunalım ve sıkıntılara maruz kaldığını

hissetmekte, kazandıklarının kaybettiklerini telafi edip edemeyeceğini düşünmeye fırsat ve cesaret bile bulamamaktadır.

Günümüzde artan refahın, yaşama kalitesindeki bozulmaya değil değmeyeceği özellikle ileri sanayi toplumlarında ciddi bir şekilde tartışılmaktadır. Zirai mücadele ilaçlarıyla sayıları aşırı derecede azaltılan bitki hastalıkları veya böceklerin denetim altında tuttuğu türlerin hızla üremesi sonucu, yeni veya daha büyük zararlarının ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak ilk bakışta zararlı sanılan türlerin faydalarının zararlarını aşabileceği yeni yeni anlaşılmaktadır. Ormanları kesilmiş, meraları otlanmış dağlar, meydana getirdikleri, sellerle bağ-bahçe, tarla ve evlerimizi tehdit etmekte; rüzgar ve fırtınaların içlerinde bulundukları taş, toz ve topraklar adeta suratımızı tokatlamaktadırlar. Ne yazık ki; tabiat sadece kişileri değil, bütünüyle canlı ve cansız çevresiyle birlikte insanlığı muhatap aldığı için, dağların ormanlarına balta vuran nesille, dağların gönderdiği selin tahribatına, tozlu-topraklı rüzgârların tokatına maruz kalan nesiller birbirlerinden farklı olmaktadır. İnsanlık, çevreyi en ileri derecede kontrol altına aldığı ve ona hükmettiğini sandığı bir dönemde; faaliyetlerinin birikip birden bire belirgin halen gelen zararlı etkileriyle bozulan, çevreye yeniden bir defa aşırı ölçüde mahkum olduğunu çok güç idrâk edebilmektedir.

İnsanoğlu gibi çevre de, birinci hatlarda verdiği savaşı kaybetmesi sonucu, zaman zaman geri çekilip ikinci hatlarda yeniden tertiplenmekte ve yeni saldırılarıyla insanlığın akıl, nizam ve izan dışı davranışlarına karşı amansız savaşını sürdürmekte ve onu eşyanın tabiatını anlamaya zorlamaktadır. Zamanımızda insanlığın yüzyüze geldiği en ciddi problemlerden birisi olan çevre kirlenmesi; insanın bir bakıma oyunun kurallarına aşırı derecede aykırı davranarak tabiata hükmetme ve onu istediği yöne sevk etme çabalarına tabiatın insanı kendi fikri ile ihata ederek verdiği dolaylı bir cevaptan başka bir şey değildir. Tabiatın yararlanabilmek için insanlığın, ona hükmedip onu istediği istikâmete yöneltmekten vazgeçip, onu anlamaya, sırlarını çözmeye ve onunla uzlaşmaya çalışmaktan başka yapabileceği hiç bir şey yoktur.

Genellikle "çevrenin korunması" ile bunun özel bir durumu olan "çevre kirlenmesi" konularının, son yıllarda bütün dünyada yaygın bir ilgi ile üzerinde durulması da bu çerçevede içinde ortaya çıkan ve insanı; "çevreyi kendi bütünlüğü içinde görmesi", "eşyanın tabiatına nüfuz"a "etki ve tepkiyi birlikte düşünme"ye; zaman ve mekânın belli bir kesiminde kâr hanesine yazılan bir gelişmenin, zaman ve mekânın başka bir kesiminde zarar hanesine kaydedilebileceğini, sonuçta, toplumun sıfır olabileceğini idrake zorlayan uyarıcı ve sevindirici bir gelişmedir.

Başlangıçtan beri bir taraftan zaman, mekân ve tabii kaynakların giderek daha yoğun bir istismara tabi tutulmakta olduğuna, diğer taraftan teknolojik gelişmeler sonucu belirli olayların tesir ettiği zaman ve mekân kesiminin sürekli olarak büyüdüğünü ve bu oluşumların kümülatif (toplum) etkisiyle belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda meydana gelen olayların hem keşif hem de karmaşık bir yapıya ulaştığı tesbit edilmiştir. Bu gelişmeleri daha iyi kavrayabilmek için buna yeni bir boyut daha eklemek, milli ve milletlerarası sahada, kamu veya özel kesim alanlarına dahil, gerçek ve hükmi şahısların yetki sahalarının nasıl bir seyir takip ettiğini; genişlemekte mi yoksa daralmakta mı olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu konuda her şeyden önce, üzerinde durulması gereken husus belirli bir çevre veya belirli bir kaynak kesimi daha fazla bir nüfus tarafından paylaşıldıkça gerçek kişilerin "münhasır ve genel" yetki alanına giren mekânda daralmaların ortaya çıktığıdır. Bir diğer husus, aynı mekân kesiminin yalnız genel ve münhasır bir

yetki yerine bu genel yetkiyi sınırlandıran özel yetkilere konu teşkil etmesidir. Neticede, aynı alandaki genel yetki özel yetkilerle öyle sınırlanmaktadır ki, söz konusu genel yetki muhtevassız bir kılıfa veya özel yetkilerden herhangi biri kadar bir duruma dönüşmektedir. Bunun güzel bir misalini özel hukuk alanında, mülkiyete getirilen, kamu hukuku ve özel hukuk sınırlamalarıyla devletler hukuku alanında, iki veya çok taraflı anlaşmalar yoluyla, hakimiyet hakkına getirilen sınırlamalar teşkil etmektedir.

Bir başka önemli husus, genel yetki alanlarının mekân itibariyle daralmasına ve muhteva itibariyle zayıflamasına karşılık, genellikle tüzel kişilere ait, özel yetki alanlarının mekân bakımından büyümelerini sürdürmesidir. Özel milli hukukta boyut ekonomisinin bir gereği olarak belirli dallarda ihtisaslaşmış firmaların etki alanlarının gittikçe büyümesi, sonuçta milli sınırları aşarak, farklı konularda farklı mekân avantajlarından faydalanmak amacıyla çok uluslu şirketlere dönüşmesi, Devletler Hukuku alanında muhtelif ülkelerin; ekonomik veya savunma amacıyla madde, sektör ve bölge bazında, imzaladıkları çeşitli anlaşmalarla kendi bütünlüklerini korurken bu bütünlüğü ihata eden yeni bütünlükler oluşturmaları da bu konuya güzel bir misaldir.

Ekonomi ve hukuk sistemlerinde;

a) Zaman, mekân ve kaynakların daha yoğun bir kullanıma tabi tutulması,

b) Teknolojik gelişmeler sonucu belirli olayların etkilediği zaman ve mekân kesiminin sürekli olarak büyümesi,

c) Milli ve milletlerarası alana dahil, özel veya kamu sektörüne ait, gerçek veya hükmi şahısların yetki alanlarının farklılaşması, genişlemesi veya daralması,

gibi olaylar bu sistemlerde aşağıdaki değişiklikleri yaratacaklardır.

1. Normal şartlar altında herkes kendi faaliyetlerinden bizzat kendisi sorumludur. O halde fert faaliyetlerinin olumlu neticelerinden kendisi yararlanacak ve yine olumsuz neticelerine de kendisi katlanacaktır.

2. Her faaliyetin bir seri yararlı, bir seri de zararlı sonuçları vardır.

3. Her faaliyetin yararlı ve zararlı sonuçları o faaliyeti yürüten kişinin yetki alanı içinde ortaya çıktığı müddetçe, üçüncü şahıslara bu faaliyetlere münferiden müdahale hakkı yoktur. Bu durumda olsa olsa, yararlı sonuçları çoğaltıp zararlı sonuçları ortadan kaldırarak kamu yararına artırmak amacıyla kamu kuruluşlarınca geliştirilen kamu düzenlemeleri söz konusu olabilir. Her faaliyetin sonuçları o faaliyetten sorumlu ferdin yetki alanı içinde ortaya çıktığı sürece kamu yarar ve zararlarıyla özel yarar ve zararların çatışması söz konusu olmayacak, bu yarar ve zararlar aynı yönde artıp eksilecektir.

4. Kişi faaliyetlerinin yararlı veya zararlı sonuçlarından bir kısmını üçüncü şahısların yetki alanı içinde ortaya çıkması halinde ekonomide "externality" denilen ve her geçen gün, farklı disiplinlere mensup bilim adamlarının dikkatlerini biraz daha yoğun bir şekilde üzerinde toplayan bir yığın hadiseler ortaya çıkmaktadır.

5. Yukarıda zikredilen faaliyetler neticesinde milli ve milletlerarası, özel ve kamu alanlarına giren ekonomik ve hukuki faaliyetlerin mahiyet ve yapısında büyük değişiklikler ortaya çıkmaktadır.

Daha öncede belirtildiği gibi, büyük ölçüde fosil yakıt tüketiminden hasıl olan CO₂ birikiminin sebep olabileceği sera etkisine ve bunun ortaya koyacağı gelişmelere deği-

nilmıştı. Bundan ayrı olarak yine fosil yakıt kullanımından kaynaklanan ve zararları daha şimdiden önemli seviyelere ulaşmış bulunan asit yağışı ve diğer çevre meselelerinden bahsedilecektir.

Bilindiği gibi organik menşeyli yakıtlar belirli oranda kükürt ihtiva etmekte ve yanma sırasında bu kükürt, muhtelif kükürt oksitlerine dönüşerek havaya atılmaktadır. Ankara, İstanbul, Bursa, Eskişehir, Samsun ve Elazığ gibi büyük şehirlerimizde hava kirliliğinin birinci derecedeki sebebi budur. Havaya atılan kükürt oksitleri havanın nemi ile birleşerek sülfür asitlerine dönüştükten sonra yağışlarla yeryüzüne ulaşmakta bitkiler, ormanlar, binalar ve benzeri yerlerde büyük zararlara yol açmaktadır. Asit yağışlarından dolayı en ciddi zararlar Orta Avrupa ormanlarında müşahade edilmiş ve buna karşı değişik tedbirler alınması için çeşitli milletlerarası toplantılar düzenlenmiştir. Fosil yakıtların kullanılması ve tüketimine bu hızla devam edilmesi halinde toplam etki ile dafa büyük ve karmaşık problemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacak ve belki de günün birinde organik menşeyli yakıt kullanımını bu problemler tehdit edecektir. Bir gün, dünya atmosferinin ayrıştırma gücünü belirleyip yeryüzünün tamamında tüketilebilecek toplam fosil yakıt miktarını bununla sınırlamak ve her ülkeye belirli kotalar konusunda teklifler ortaya atılabilecektir. Bilindiği gibi dünyanın, hatta uzayın nükleer kirlenmeden korunması ve bunu temin etmek amacıyla nükleer silahların sınırlandırılması ve kontrol altına alınması için yapılan milletlerarası toplantılar her geçen gün biraz daha yoğunluk kazanmaktadır.

Dünyanın en önemli kaynaklarından biri de sudur. Bu kaynak ta her geçen gün git-tikçe artan bir tempo ile kirlenmektedir. Bu kirlenme özellikle büyük şehir veya sanayi tesislerinin yoğunlaştığı ve akımların yavaş olduğu, Haliç ve körfezlerde kesafet kazanmakta, daha sonra büyük denizlerle irtibatı olmayan veya sınırlı olan kapalı denizlerde büyük zararlara yol açmaktadır. Bunun en güzel misali Haliç, İzmir ve İzmit körfezlerinde, Marmara Denzinde görülmektedir. Bu deniz kirliliği giderek Karadeniz, Akdeniz gibi büyük denizlere ve nihayet buralardan da okyanuslara sirayet etmektedir. Halen İsviçre, Avusturya, Çekoslovakya gibi Orta Avrupa memleketlerinden Tuna Nehri'ne atılan zararlı maddeler kolaylıkla Karadenizi kirlitebilmekte, aynı şekilde; İspanya sahillerinden denize atılan bir zararlı madde belli bir süre sonra İskenderun Körfezinde kendini hissettirebilmektedir. İzah edilen bu durumlardan dolayı milletlerarası alanda ortaya çıkan enternaliteleri müşterek kaynak bazında bertaraf edebilmek için uluslararası teşkilatlar kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nin inisiyatifiyle çok sayıda yarı kapalı denizde bu türlü organizasyonlara gidilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Akdeniz'in kirlenmesini önlemek amacıyla imzalanan Barcelona anlaşması vasıtasıyla kurulan "Akdeniz Fera Planı" buna en güzel örnektir. Yüzeyde görülen ve konuyla uzaktan yakından ilgili herkes tarafından kolaylıkla tartışılabilen bu gelişmelerin ötesinde, son yıllarda bilim alanında görülen ve çok bilimli ve geniş kapsamlı yaklaşımların; bilim, teknoloji ve uygulamalı faaliyetlerin ötesinde, büyük bir hızla milli ve milletlerarası teşkilat yapısına yansımış gelişmeler de vardır. Gerçekten, kısa bir süre içinde çok bilimli yaklaşımlar bazen bu hüviyetini koruyarak birden fazla kuruluş ve sektörü ilgilendiren yaklaşımlara dönüşmüşlerdir. Milletlerarası alanda başlıca üreticilerin madde, aynı nehir veya göle kıyısı olan ülkelerin kaynak, birbirine yakın ülkelerin bölge bazında; bütün ülkelerin dünya çapında kurdukları muhtelif milletlerarası teşkilatlar bulunmaktadır. Teknoloji, özellikle ulaştırma ve haberleşme sahasında görülen hızlı gelişmelerin ve bu gelişmelerin ortaya

çıkardığı çevre meselelerinin, dünyanın, parçalar halinde mütealâ edilemeyecek kadar küçük olduğunu belirgin bir şekilde ortaya koyduğu bugün artık anlaşılması bulunmaktadır.

Geçtiğimiz zamanlarda çok hızlı bir şekilde ortaya çıkan nüfus ve hayat standardındaki artışlar, kaynakların değerlendirilmesinde şu neticeleri ortaya koymuştur.

a) Bir kaynağın tahsis edildiği kullanım sayısında önemli artışlar olmuştur.

b) Bir kaynağın tahsis edildiği kullanım şekillerinden herbirine duyulan talep hızla artmıştır.

c) Bu talep artışlarına paralel olarak kaynak fiatlarında büyük artışlar ortaya çıkmıştır.

d) Fiyat artışlarının tabii bir sonucu olarak kaynaklar daha kıymetli mal ve hizmet üreten kuruluşlara tahsis edilmiş, daha ucuz mal ve hizmet üreten kullanımlar ikâme etmek durumunda kalmışlardır. Buna paralel olarak kullanılan kaynakların sayısı artmıştır.

Neticede bir kullanım biçimi veya kaynaktaki görülen değişiklikler diğer kullanım biçimi ve kaynakları çok yakından ilgilendirmeye başlamış; tek bir kullanımı veya tek bir kaynağı münferiden ele alıp tahsisini planlamak yerine bir kaynaklar demetini, bütün kullanımlarını dikkate alarak planlamak lüzumu hasıl olmuştur.

Yukarıda prensiplerini ortaya koyduğumuz durumu devamlı bir şekilde önemi ve değeri artan bir tabii kaynak üzerinde ayrıntılı bir şekilde açıklarsak;

1. Tahmin edileceği gibi akarsular fizik özelliği dolayısıyla büyük mesafeleri kat ederek göl veya denizlere ulaşmaktadır. Çoğu zaman akarsuyun geçtiği farklı bölgeler aynı kaynağı kullandıklarının farkında bile değildirler.

2. Başlangıçta akarsu çok sınırlı kullanımlara tabii tutulmakta, her bölge bu kullanım için, diğer bölgenin ihtiyaçlarını dikkate almaksızın gerekli suyu kullanabilmektedir. Su kaynağının bol olması karşısında bir kullanmacının diğerlerine zarar vermesi söz konusu olmamaktadır.

3. Zamanla nüfus artınca, kullanım şekli sabit bile kalsa, suya duyulan talep artmakta ve belirli bir süre sonra aynı akarsuyun toplam imkânlarıyla toplam talebi karşılamak mümkün olamamaktadır.

4. Suyu öncelikle, genellikle topoğrafik avantaja sahip bulunan aşağı havza sakinleri kullanmaktadırlar. Zaman içerisinde; nüfus artışına teknolojik ve ekonomik imkânların gelişmesine paralel olarak topoğrafik bakımdan genellikle daha elverişsiz olan yukarı havzalarda da su kullanımları artmaktadır.

5. Sonuçta suya hakimiyet açısından daha elverişli konumda olan yukarı havza sakinleri aşağı havza sakinlerini zarara sokabilmekte, anlaşmazlıklar doğmakta ve bu ihtilafları çözmek için müzakereler yapılmaktadır.

6. Bu safhadan sonra bir akarsu kaynağının belirli bir kullanım şekli için bile olsa, akarsu havzasının sadece belirli bir bölgesinin ihtiyacını dikkate alınmayacağı ortaya çıkmaktadır.

7. Ne varki, o zamana kadar mevcut kullanım biçimlerinin yarattığı toplam talep akarsu kaynağının imkânlarını aşmadan önce veya sonra, aynı su kaynağının yeni kullanımlara tahsis edilmesi gereği ortaya çıkabilmektedir. Bu kullanımları bazen birbiriyle te-

lif etmek imkân dahilinde, yani aynı kaynak aynı yerde, aynı anda farklı kullanımlara tabi tutulabilmekte, bazen de bu kullanımlar birbirleriyle rekabet etmekte, yani aynı kaynak bir kullanıma tahsis edildikten sonra diğerleri için ortadan kalkmaktadır. Bu durumda aynı havzanın değişik bölgelerinde, aynı kullanım için vaki taleplerden kaynaklanan ihtilaflara yenileri eklenmektedir. Yani, havza içindeki aynı veya farklı bölgeler arasında değişik kullanım biçimleri için vaki talepleri adil ve müessir kaynak kullanımına imkân veren bir şekilde dengelemek zarureti ortaya çıkmaktadır. Yani su kullanımında mekân boyutuna farklı kullanım boyutları da eklenmektedir.

8. Akarsu havzasının değişik bölgelerinde değişik kullanım şekilleri için suya duyulan talep akarsuyun sağladığı imkânları aşınca farklı bölge veya sektörlerin ihtiyacı su kullanım kararlarının verilmesinde ağırlığını kaybetmekte ve mevcut kaynağın toplam imkânları ön sıraya geçmektedir. Bunun tabi bir sonucu olarak kaynak taleplerinde münferit yer ve kullanım yerini havza bütünündeki toplam kaynak yaklaşımına terketmektedir.

9. Su kaynağının tasarruf şekli arttıkça bu kaynağın girdi olarak değerlendirildiği, dolayısıyla etkilediği sektörlerde artmakta, bu sektörleri münferiden ele almak yerine birlikte mütealâ etmek gereği ortaya çıkmaktadır.

10. Diğer taraftan su kaynağı kıtlaştıkça kıymetlenmekte, bazı sektörler kullandıkları suyu azaltmakta veya su kullanmaktan tamamen vazgeçmek durumunda kalmaktadırlar. Su kaynağından faydalanmaz hale gelenler faaliyetlerini terketmekte veya su yerine başka kaynaklar ikâme etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda da su ile ilgili sektörleri tek tek değil birlikte ele almak gereği ortaya çıkmaktadır.

11. Havzalararası su transferlerinin imkân dahiline girmesiyle faaliyetlerin planladığı alan büyümektedir.

12. Bu gelişmeler sonucu münferit proje yaklaşımları yerini havza, bölge ve milli plan yaklaşımlarına bırakmaktadır. Bunu takiben milletlerarası bölge planlaması fikri gelişmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Kalkınma, çevre koruma ve çevre kirliliğinin önlenmesi (çevre sağlığı) konusuna tekrar dönmek gerekirse;

a) Kalkınmadan maksat, mümkün olduğu kadar çok sayıda kişinin, en sonunda bütün insanlığın, imkân dahilindeki bir zaman kesimi içinde, mutluluğunu mümkün olan en yüksek noktaya ulaştırmaktadır.

b) Kişinin mutluluğu iç ve dış dünyasının dengeli bir şekilde geliştirilmesiyle mümkün olabilir.

c) İlimi ve özellikle teknolojik alandaki gelişmeler insana çevreye hakim olabileceği zahabını vermiş ve dikkatler dış dünya üzerinde yoğunlaştığından kişi iç dünyasını ihmal etmiştir. Bunun sonucunda kişi mutluluğu, ferdin refahıyla ayniyet kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle ferdin zengin duygu dünyası tahrib edilmiş ve mutluluğun ayaklarından biri kırılmıştır.

d) Bütün bunlara ek olarak şehirleşme, sanayileşme, zaman, mekân ve kaynak kullanımının yoğunluk kazanması, maddi hayatın kalitesinde de bozulmalara yol açmış, aynı zaman ve mekân kesiminde bir çok olayın ortak etkisine maruz kalan insan bunalıma girerek mutlu olma kapasite ve kabiliyetini büyük ölçüde kaybetmiştir.

e) Ferdi, yeniden mutlu kılmak için kalkınma kavramını yeniden tanımlamak; kişiliği kendi gelişmesini, duygu dünyasını zenginleştirmesini mümkün kılan tabii çevresine iade etmek gerekir.

f) Mümkün olduğu kadar çok sayıda insanı mümkün olduğu kadar uzun bir zaman periyodunda mutlu kılabilmek için, kalkınmanın mekân ve kaynak bazını genişletmek ve dengelemek gerekmektedir. Bu da ancak ferdi ve çevreyi kendi bütünlüğü içinde müteala etmekle gerçekleşebilecektir. Çevrenin belirli kesim ve unsurlarını belirli zamanlar için geliştirmek pahasına, diğer kesim ve unsurlarını diğer zamanlar için tahrip veya kirletmekle bu amaca hizmet etmek mümkün değildir. Bundan dolayı çevre koruma, çevre kirliliği ve çevre sağlığı kavramları kalkınma kavramı ile çelişen mefhumlar değil, bilakis birbirlerini tamamlayan parçalardır.

g) Az gelişmiş ülkelerde belirli ve genellikle toprağa bağlı kaynaklar üzerinde teşekkül eden baskıyı hafifletebilmek ve bu baskıdan kaynaklanan çevre tahribatını ortadan kaldırmak için diğer kaynakların geliştirilmesi gereklidir. Bu, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru planlanacak bir sermaye akımı ile sağlanabilir. Az gelişmiş olan ülkelere belirli kaynaklar üzerinde teşekkül eden baskının azaltılması, gelişmiş ülkelere bu kaynaklar üzerinde oluşan potansiyel baskıyı erteleyecek ve hatta belki de tamamen ortadan kaldıracaktır. Az gelişmiş ülkelere diğer kaynakların geliştirilmesi bütün dünyada tükenbilir kaynakların zamanla daha düzenli ve tek düzen kullanıma yol açabilecek; yenilenebilir kaynaklara dayanan yeni bir zamana geçiş süresini uzatarak kolaylaştıracaktır. Bu halde gelişmiş ülkelere tükenbilir kaynakların aşırı istismarından kaynaklanan çevre kirlenmesi probleminin konsantrasyonu düşebilecektir.

h) Karşılıklı alışveriş neticesinde gerek kalkınmakta olan ülkelerin gerekse kalkınmış ülkelerin ticaret hacmi büyüyecektir. Bu durum her iki kategorideki ülkelerin de lehine olan bir kalkınma kalıbı ortaya koyacak ve kalkınmayı teşvik edecektir.

i) Dünyanın gelişmiş ülkelerinde kalkınmadan kaynaklanan çevre kirlenmesi; gelişmekte olan ülkelerinde kalkınmamaktan ileri gelen çevre tahribatı meselelerini bu ülkelerin kendi sınırları içinde muhafaza etmek ve bütün dünyayı etkilemesine mani olmak imkânsızdır. O halde bu problemlere müşterek meseleler gözüyle bakarak birlikte çözümler aramak gereklidir.

Bu sebeplerledir ki, son çeyrek yüzyılda bölge bazındaki bütünleşmelerle bazı faydaları azamiye çıkarmanın, bazı endişeleri gidermesinin mümkün olmadığı; zarar ve yarar kaynaklarının temelde ortak oluşu sonucu milletlerin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği hususu daha yakından ve derinden idrak edilmiş; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yardım zarureti, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney diyaloğu ve milletlerarası Yeni Ekonomik Düzen gibi tez ve yaklaşımlardan ve nihayet Global Dünya Ekonomisinden sık sık söz edilmektedir.

i) Çevre meselelerinin ve günümüz insanının içinde bulunduğu bunalımın büyük bir kısmı üretim, nüfus ve tüketimin belirli bölgelerde yoğunlaşmasından, bu yoğunlaşma da fosil yakıtların ve mineral kaynakların belirli yerlerde bulunmasından ileri gelmektedir. Belirli bölgelerde toplanan bu kaynaklar insanlığın kalkınma hamlesine belirli bir itici güç (İmpuls) vermiştir. Bunların tükenmesi, fosil yakıtlar yerine mesela güneş enerjisinin, mineral kaynaklar yerine dünyada daha bol ve dengeli bir şekilde bulunan anorganik veya yenilenebilir organik kaynakların ikâmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Belirli bölgelerde toplanmış kaynakların yerine dünyada daha geniş alana yayılmış olan kaynakların ikâmesi suretiyle sanayinin ve nüfusun temerküzünden dolayıısıyla, aşırı boyutlara ulaşan kirlenmeden kurtulmak mümkün olabilecektir.

k) Belki de yaygın kaynakların kullanılması ve temerküzünün önlenmesi, küçük boyutlu üretim ve tüketim birimlerinin teşekkülüne imkân verecek ve kişiyi tabiata döndürmek imkân dahiline girebilecektir.

Çevre meselelerinin, kalkınma ve dolayısıyla kirlenme ve tabii durumun bozulmasını yaygınlaştıracak mı yoksa belirli yerlerde temerküz ettirip, oraları kirletip mümkün olduğu kadar geniş alanları tabii halinde muhafaza ederek mi daha iyi bir çözüme kavuşturulacağı hususu halâ açıklık kazanmamıştır.

Bu konudaki bir görüşe göre; ekonomik faaliyetlerin yaygınlaştırılması halinde çevreyle gerekli tesisler arasında iyi bir uyum sağlanabilecek, çevrenin belirli sınırları aşmayan tahribatı kendiliğinden onarabilmesi, belirli seviyelerin altındaki atıkları ayrıştırıp absorbe edebilmesi sonucu kirlenme probleminin ortaya çıkması önlenilecektir.

Çevre ve kalkınma konuları tartışılırken üzerinde durulması gereken bir başka mesele de, özellikle dikkate değer tabii güzelliklere sahip olan, belli yörelerdeki bütün kaynakların harekete geçirilerek bölgenin kalkındırılmasının mı yoksa bu bölgeyi tabii haliyle koruyarak kültür ve turistik amaçlara hizmet edilmesinin mi iyi olacağı hususudur. Elbetteki bu konu herşeyden önce yapılacak bir ekonomik analize göre karar vermeyi gerektirmektedir. Ancak bölgenin kalkındırılması veya tabii haliyle muhafazası halinde bu tercihten yararlanacak gruplar birbirinden farklı olacaktır. Bu durumda mesele aynı grub için yapılan bir ekonomik tercih konusu olmaktan çıkıp gruplar arası menfaat ilişkisiyle, politik yönü de olan, bir tercih konusuna dönüşecektir.

Herhangi bir ülke içinde gelişmiş ve bundan dolayı tabii güzelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş, nüfusu kalabalık bölgelerde yaşayan kişi ve gruplar; mevcut ulaştırma araçlarıyla ekonomik ölçüler içinde ulaşabilecekleri bir mesafe içinde şu veya bu şekilde kullanılmadığı için tabii güzellikleri bozulmamış, hafta sonlarını veya yıllık tatillerini geçirebilecekleri bir takım yörelerin bulunmasını arzulamaktadırlar. Buna karşılık, tabii güzelliklerini korumanın bir bedeli olarak ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirememiş ve nisbi bir yokluğa uğramış bu bölgelerin halkı da haklı olarak, diğer yöreler halkının değişik eğlenceler gibi, bu yörelerdeki anlayışa göre marjinal sayılabilecek bir takım ihtiyaçları için kendi acil ve temel ihtiyaçlarından vazgeçmeye rıza göstermektedirler. Neticede bölgeyi kalkındırmak isteyen yerli halka yörenin tabii halinde bırakılmasını savunan, yöre dışında oturan ve bölge ile sınırlı bir ilişkisi olan "çevre koruyucuları" arasında uzun süre devam eden ve büyük boyutlara ulaşan tartışmalar meydana gelmektedir.

Bir yandan gelir seviyesinin yükselmesi, diğer yandan ulaştırma imkânlarının artması sonucu seyahat imkânları geliştikçe tabii güzellikleri bozulmamış bu bölgeyi ziyaret eden, tatillerini burada geçiren, kısaca tabii güzellikleri ve kültür değerlerinden dolayı bu bölgeye ilgi duyan kişilerin sayısı artmakta, bunların teşkil ettiği baskı grubu bölge halkına galip gelerek, söz konusu yörenin; milli park, koruma alanı ve benzeri gibi adlar altında, ziyaretçi sayısının çokluğundan dolayı bölgenin güzellikleri kayboluncaya kadar olduğu gibi kalmasını sağlayabilmektedir. Aynı olayın benzerlerine milletlerarası seviyede de rastlanabilir. Gelişmiş sanayi ülkeleri ve hatta milletlerarası kuruluşlar şehirleşmeyi teşvik eden sanayi projelerinden daha çok tarım, turizm ve diğer kırsal yöre projelerine

rini destekleme eğilimi göstermektedirler. Seyahat imkânlarının fevkâlede fazla artmış olması sonucu sanayi ülkelerindeki yüz milyonlarca insan tatillerini tabii güzelliklerini koruyan ülkelerde geçirme eğilimi göstermekte ve adeta milletlerarası seviyede ayrı imkânlar nazariyesini uygulamaya aktarmak istemektedirler. Bütün bu anlatmaya gayret ettiğimiz hususlar, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma stratejilerini tayin ve tesbit ederken meselenin üzerinde dikkat ve titizlikle fakat serinkanlı bir şekilde durmalarını gerektirmektedir.

Çevre sağlığı, çevre koruma ve çevre kirlenmesini önleme gibi kavramlarla ilgili kuruluş ve yönetimlerin kendine has özelliklerinin olması gerekmektedir, Şöyleki;

1. Herşeyden evvel çevre konusuna çevrenin bütünlüğü içinde bakmak gerekmektedir. Ancak sadece genel hatlarıyla çevreyi oluşturan bütün unsurları ve çevrede cereyan eden olayları kavrayabilmek mümkün değildir. Bu bakımdan çevre problemlerine bir arada çalıştıkları takdirde birbirlerini tamamlayan bir uzmanlar grubu tarafından yaklaşma mecburiyeti vardır. Ne varki çevre meselelerine bütünü görmeden yaklaştığımız için de hangi uzmanlar grubunu bir arada çalıştırmak gerektiğini tesbit etmek güçtür. Çevre konularını yönlendirecek uzmanlar grubu içinde anabilim dallarında uzmanlaşmış uzmanlar kadar geçit bilim alanlarında ihtisas kazanmış kişiler de bulunmalıdır. Çevre herşeyden önce müsbet bilim dallarının sahası ise de bu konuya ilişkin meseleleri ekonomik, sosyal ve hukuki, Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel boyutlardan tecrid etmek de mümkün değildir. Dolayısıyla çevre meselelerini tamamlayan ve onlara çözüm araştıran ekip içinde bu dalların mensubları da bulunmalıdır. Bir benzetme yapmak gerekirse; çevre meseleleri ile ilgili kuruluş, herhangi kompleks sanayi ürünü imal eden fabrikaların montaj hattınıninkine benzer bir fonksiyon ifa ederek, diğer imâlat birimlerinde üretilen parçaları fonksiyonel idamesi mümkün ve verimli bir şekilde bir araya getirmeli, bir taraftan montaj hattında gerekli gelişmeleri yönlendirebilmelidir.

2. Genellikle çevrenin her unsuru üzerinde uzmanlaşmış bir kamu kuruluşu vardır. Mesela çevreyi teşkil eden su, toprak, orman, madenler, enerji kaynakları, şehirler, köyler, denizler ve benzeri konulardan değişik kamu kuruluşları sorumludur. Çevreden sorumlu kamu kuruluşlarında sadece bu ihtisas kuruluşlarına paralel olarak birer çekirdek birim bulunmalı, fakat özel ihtisas kuruluşlarındaki geniş kadrolar, çevre kuruluşunda bir daha tekrarlanmamalıdır.

3. Çevre teşkilatında görev yapan kişiler sadece belirli ihtisas kuruluşlarının yetki alanlarında değil, onların arasındaki geçit alanlarda da bilgi sahibi olmak, iki kuruluşu irtibatlandıran ve koordine eden bir fonksiyona sahip bulunmalıdır. Bunun yanında koordinasyon; tecrübe, bilgi birikimi, ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına nüfuzu ve zaman ve mekân itibariyle geniş bu görüş ufkunu gerekli kıldığı için çevre kuruluşlarında çalışanlar belirli bir kıdeme sahip bulunmalı, çevre meselelerinde milli, hatta mümkünse milletlerarası planda itibar sahibi olmalıdır.

4. Gerek bir ülkede cereyan eden olayların diğer ülkeleri etkilemeleri, gerekse o ülkenin diğer ülkelerde meydana gelen olaylardan etkilenmeleri, çevre meselelerine milletlerarası bir boyut kazandırmaktadır. Denilebilirki çevre meselelerinin milletlerarası boyutları milli boyutlarından defalarca büyüktür ve hızla gelişme istidadı göstermektedir. Bu durum karşısında çevre kuruluşlarının dünyaya açık bulunması ve bu kuruluşlarda çalışan

kişilerin yabancı dil bilir, konularında dünya meselelerine vakıf kişiler olmasında sayısız faydalar vardır.

5. Çevre kuruluşları, birden fazla kuruluş ve sektörü ilgilendiren, çok disiplinli yaklaşımlar geliştirmek; bu yaklaşımları geliştirirken uzun ve kısa vadeli yarar ve zararları değerlendirmek; sektörlerarası etkileri hesaba katmak; politik gereklerle teknik ve ekonomik gerekleri dengelemek durumundadırlar. Bunun için bu kuruluşlarda çalışan uzmanların, Esnek ve nihai hedefi gözden kaçırmadan, uzun vadede çok kazanmak için kısa vadede bazı tavizler vermek gerekebileceğini dikkate alabilecek bir yapı ve yetenekte olmaları gerekmektedir.

6. Çevre genellikle çok yeni bir kavramdır. Bu bakımdan çevre meselelerinin önemi, her zaman ve her çevrede yeterince bilinmeyebilir. Bundan dolayı bu meselelerin çözümünde dikkatli, eğitici ve tutarlı bir politika izlenmelidir. Bütün çevre problemlerini aynı anda gündeme getirip hepsine birlikte çözüm aramak ve bu arayış sırasında geniş bir muhiti huzursuz kılmak, bu konuya karşı antipati ve nihayet blok halinde muhalefet oluşturmak akılcı bir yol değildir. Bu sebeble çevre meselelerini; memleket çapında önemini, çözümlenebilirliğini, ertelenmesinin mümkün olup olmadığını, savunucularıyla karşı çıkanların sayı ve müessiriyetini hesaba katarak bir öncelik sırasına koymak ve bu sıra içinde uygulamaya aktarmak en akılcı yoldur. Bugün, yalnız bugün ele alınacak konuların muarızlarıyla tartışıp, gelecekteki konuların ilgili muarızlarını tabii müttefik haline getirmeyi; yarınki konunun muarızlarına karşı da, bugünkü muarızların desteğini sağlamayı mümkün kılacak bir politika takip edilmeli ve muhalefetin bloklaşması önlenmelidir. Bu bakımdan da çevre kuruluşlarında çalışan kişilerin gereğince esnek olması gereklidir.

7. Çevre meselelerinden zarar görenlerin sayısı genellikle bu problemleri yaratanların sayısından çok daha fazladır. Dolayısıyla bu zarar çok sayıda kişiyi çok sınırlı ölçüler içinde etkilemekte; çoğu zaman etkilenenler söz konusu zararın ortadan kaldırılması için münferiden teşebbüste müessesleşmiş teşekkül ve basınla birlikte hareket etmektedirler. Söz konusu kuruluşlar ya görevli kamu kuruluşları meselelerinin tanıtılması ve çözüme ulaştırılmasında özel bir rol oynamaktadır. Bu sebeble çevre meseleleri ile ilgili kamu kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar ve basının birbirlerini devamlı destekler mahiyette çalışması ve buna imkân veren bir yapıya sahip olması gereklidir.

8. Bir çok ülkede çevre meseleleri ile ilgili kamu kuruluşlarının seviyesi müsteşarlık düzeyinde veya zamanla bu düzeye çıkartılmıştır.

9. Çevre meselelerinin sayısı ve çözümü giderek azalmak ve basitleşmek şöyle dursun, gün geçtikçe artmakta ve güçleşmektedir. Bundan dolayı çevre ile ilgili kuruluşların yapılarının da giderek güçlenmesi ve hatta boyutlarının da büyümesi bir zarurettir.

10. Çevre meselelerinin önlenmesi, giderilmesinden daha ekonomiktir. Çevre meselelerinin ele alınması, hiç bir şekilde ertelenmemelidir. Bu sebeble zaman teşkilatlanma konusunda da gözönünde tutulması gereken en kritik faktördür.

Türkiye'de çevre meselelerine kısaca temas etmek gerekirse;

a. Türkiye'de hızlı nüfus artışı, hızlı şehirleşme ve nisbeten hızlı sanayileşme olaylarını aynı durumda olan ve genellikle daha önce sanayileşmiş ülkelerinkinden daha kısa

bir zaman aralığında yaşamaktadır. Dolayısıyla ülkemizde sanayileşmiş toplumlara has çevre meseleleri nisbeten ani olarak ortaya çıkmıştır.

b. Türkiye değişik iklim ve topoğrafya şartlarına sahiptir. Bu değişiklik, sanayileşme ve şehirleşme kalıbına da yansımış, bazı bölgelerde bu iki olay ve bunların tabii bir sonucu olarak nüfus artışı diğer bölgelere göre daha hızlı gelişmektedir. Bundan dolayı sanayi toplumlarına has çevre meselelerinin ortaya çıkışı ülkenin bazı bölgelerinde çok daha ani olmuştur.

c. Türkiye bir sanayileşme süreci içinde olmasına rağmen, ülke genelinde toprağa bağlı ananevi meşgaleler ağırlığını devam ettirmekte, bu kaynaklar üzerindeki yoğun nüfus baskısı ve bunun sonucu olan aşırı istismar ve tahribat devam etmektedir. Maalesef on-onbeş yıl önceleri hissedilen, marjinal toprakları ekim dışı bırakma eğilimi durmuş gibi görünmekte, bundan dolayı da geri kalmış ülkelerin karşılaştığı çevre meseleleriyle de karşı karşıya bulunmaktadır. Marjinal toprak (tarım yapılamayacak kadar meyilli ve fakir topraklar) kullanımı, mera açılması, aşırı otlatma ve bunların doğurduğu erezyon, taşkın ve aşırı oyulmalar bütün hızı ile devam etmektedir. Özellikle birinci sınıf tarım topraklarının sanayi tesisleri ile mesken yapımı şeklindeki had safhada olan tahribatı devam etmektedir. Bu durum mutlaka önlenmelidir. Kanalizasyonla ilgili çalışmalar ve bu konudaki yatırımlar gerekli boyutlara ulaşabilmiş değildir.

d. Türkiye; üç tarafı denizlerle çevrilmiş bir ülke olması, bir çok milletlerarası nehirlerle sahip bulunması dolayısıyla pek çok kara ülkesinden daha farklı, uluslararası boyutları daha belirgin çevre meselelerine sahiptir. Bütün milletlerarası konularda olduğu gibi bu meselede de insiyatif, şurlu, ani ve zamanında hareket büyük bir önem taşımaktadır.

e. Türkiye'de çevre meselelerine karşı ilgi ve alaka yeni yeni teşekkül etmekte ve kristalize olmaktadır. Kamu kuruluşlarının bu konuda özel kişi ve kuruluşlara ilgi göstermesi ve onları uygun istikâmette yönlendirmesi ve onlarla işbirliği yapmasında çok büyük yararlar vardır.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TOPRAK DÜZENİ

Doç.Dr. Ahmet ÖZÇELİK

1. GİRİŞ

Yaşadıkları dönemin gereği olarak Selçuklular herşeyden önce güçlü bir ordunun varlığını, bunu oluşturan insanların iyi yaşama şartlarına ve maddi imkanlara sahip olmalarını düşünmek durumundaydılar. Büyük Selçuklu Devleti daha kuruluş yıllarından itibaren büyük kitleler halinde göç eden Oğuz boylarına yer bulmak, arazinin işlenmesini sağlamak, bunları toprağa ve Devlete bağlayarak iskan etmek, büyük bir orduyu besleyip, sa-vaşa hazır tutmak gibi meselelerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun çözümünü ise milli örf ve gelenekler ile islami esasları birleştirmek suretiyle meydana getirdikleri "ikta" adı verilen toprak nizamını tesis etmede bulmuşlardır. Selçuklu döneminde toprağa bağlı bir ordunun meydana çıkması, yeni göçebelere arazi dağıtmak suretiyle askeri iktaların kuruluş hadisesinin temelinde, asker ve idareci unsurlar ile reaya arasındaki ilişki ve menfaatlerin dengelenmesi amacı bulunmaktadır.

Burada konumuz Selçuklu İkta Sistemi değildir. Fakat esas ele alınacak Osmanlı Dirlik Sistemiyle bağlantısı bulunması sebebiyle özlüce bilgi verilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı Devleti kurulduğu ve sonradan fethettiği yerlerde bir nevi toprak köleliğinin mevcut olduğu düzensiz bir derebeylik nizamı ile karşılaşmıştır ve mevcut toprak düzenine süratle müdahale ederek, toprağa dayanan asaletle son verdiği gibi toprağı işleyenleri serf olmaktan çıkarmış, derebeylik yerine tımar sistemini, serf yerine de tımar sahibini, sipahi ile arasında sadece akdi ilişki bulunan, bir nevi toprak üzerinde hak sahibi kiracıya benzer toprak üzerinde tasarruf hakkı bulunan kimseleri ikame etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan Dirlik Sistemini açıklamadan önce İmparatorluğun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına kısaca temas etmek yararlı olacaktır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAPISI

Osmanlı toplumu idari bakımdan yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki önemli sosyal yapıya ayrılıyordu. Görevli oldukları yerde devletin otoritesini temsil eden, üretim ile uğraşmayan yöneticiler, vergiden muaftılar. Yönetilenler (reaya, raiyyet ve halk), üre-

timle uğraşan ve vergi veren kesimdi. Osmanlı toplumu idari bakımdan böyle bir yapıya sahip olmanın yanında, dini bakımdan da Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere ikiye ayrılırdı. Müslümanlar arasında ırk ve dil farkı gözetilmezdi. Kendi cemaatleri içinde ibadet özgürlüğüne sahip olan Hıristiyanlar ise medeni hukuk bakımından tamamen kendi kanunlarına uyarlardı. Osmanlılarda halkın bir kısmı şehirlerde, büyük bir kısmı ise köylerde yaşardı.

XVI. yüzyılda Osmanlılarda toplam nüfusun % 10'a yakın bir bölümü şehirlerde yaşardı. Genel olarak bu yüzyılda iktisadi, sosyal ve askeri sebeplerden dolayı, Osmanlı şehirlerinin nüfusu giderek artma göstermiştir. Genelde her Osmanlı şehrinin merkezinde büyük bir cami ile külliye ve esnafın bulunduğu çarşı yer alırdı. Şehirdeki mahalleler sosyal sınıflara göre değil, dini farklılığa göre şekillenirdi. Genellikle müslüman mahallelerinde hıristiyan, hıristiyan mahallelerinde ise müslüman bulunmazdı.

Şehrin en yüksek sivil yöneticisi kadıydı. Şer'i ve örfi kanunları iyi bilen kadılar, bölgelerinde yargı işlerine bakarlardı. Ayrıca kendi idari bölgelerinde bir belediye başkanı gibi çalışırlardı. Ekonominin denetim altında tutulmasında da kadınların önemli bir rolü vardı.

Kadı bu görevi yaparken naip, subaşı, asesbaşı, mimarbaşı muhtesib adı ile bilinen yardımcılara sahipti.

Şehirlerde oturanların büyük bir kısmı, esnaf loncalarına bağlı olarak zenaatkarlık ve diğer tarım dışı faaliyetlerle uğraşırdu. Şehirdeki esnafı denetlemek üzere lonca (ahi) teşkilatı vardı. Lonca içinde çıraktan kalfaya, kalfadan lonca ustalarına kadar belirli bir hiyerarşi mevcuttu ve loncalarda denetleyici kurul olarak şeyh ve yiğitbaşı (veya kâhya) gibi vazifeliler bulunurdu. Osmanlılarda her çeşit mal ve eşya fiyatının tespitinde narh sistemi uygulanırdı. Narh, kadının başkanlığındaki bir heyet tarafından tespit ediliyordu.

XVI. yüzyılda Osmanlılarda toplam nüfusun % 90'a yakını kır kesiminde yaşardı. Bu kesimde yaşayan nüfusun büyük bir kısmı köylerde otururdu. Köylerde oturanların çoğu çiftçilikle uğraşır ve tarım ürünleri yetiştirirdi. Çiftçilerin işledikleri toprak miktarı arasında az veya çok bir farklılık vardı. Bu farklılık toprağın verimlilik durumuna göre değişirdi. Verimli toprağa sahip olanların az, verimsiz toprağı olanların ise çok toprağı olurdu. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi esas olarak tarıma dayandığı için bir çiftçinin toprağını bırakıp başka bir yere göç etmesine genellikle izin verilmezdi. Toprağını bırakıp başka yere gidenlerden, çift bozan adı altında bir vergi alınırdu. Kır kesiminin küçümsemeyecek bir bölümünü aşiretler meydana getirirdi. Göçebe bir hayat yaşayan aşiretler daha çok hayvancılıkla uğraşırdu.

Osmanlı İmparatorluğunda sosyal ve ekonomik hayatı bünyesinde toplayan birim öncelikle şehirdir. Altyapısı, mekân dağılımı, ulaşımı, yönetimi, gündelik hayatı ile şehir bir bütünlük meydana getirmektedir. Klasik Osmanlı şehrinde var olan bütün unsurlar, XVII ve XVIII. yüzyıllarda da mevcuttu. Bir Osmanlı şehrinin merkezinde cami, devlet dairesi, lonca binası ve bedesten vardı. Bu çekirdek bölgenin hemen etrafında sanatkar ve esnafın bulunduğu çarşı yer alırdı. Bu iş bölgesinden sonra şehirleşmenin temel birimi olan mahalleler yer almakta idi. Mahalleler sosyal duruma göre değil dini farklılığa göre şekilleniyordu. XVIII. yüzyıldan itibaren başta İstanbul olmak üzere, Anadolu şehirlerinde yazlık ev ve bağevleri kullanılmaya başlanmıştır.

Şehirlerde sosyal ve ekonomik yapıyı ortaya koyan kurum, vakıflara ait olan eserlerdir. Bunlar imaret, cami etrafında kurulan medrese, hastane, yetimhane, aşevi ve ima-

rete gelir getiren dükkanlardan oluşuyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda padişahlar, devlet adamları ve diğer hayır sahipleri, vakıf eserleri yapmaya devam etmişler ve bazı şehirler ile kasabaların gelişmesini veya kurulmasını sağlamışlardır. Nitekim vaktiyle bataklık bir yer olan Kayseri'nin İncesı kazası, Merzifon'lu Kara Mustafa Paşa'nın buraya yaptırdığı vakıf eserleriyle kasaba durumuna gelmiştir. Nevşehir'li Damat İbrahim Paşa'nın doğduğu yer olan Muşkara köyü ise, İbrahim Paşa'nın buraya yaptırdığı vakıf eserleri sayesinde gelişmiş ve Nevşehir adını almıştır.

Osmanlı Devleti, yeni deniz ticaret yollarının bulunması ve İran'daki savaşların devam etmesi yüzünden XVII. yüzyılda dünya ticaret yollarının dışında kalmıştır. Bu duruma iç karışıklıkların da eklenmesi, devleti giderek bir ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Bunun yanında Osmanlı topraklarında ticaret yapmanın kendileri için bir kazanç olduğunu gören Avrupalılar, düşük gümrük vergisi vererek Osmanlı mallarını dışarıya taşımışlar ve iç pazarı olumsuz olarak etkilemişlerdir. Bu durum karşısında Osmanlı esnafı giderek dar bir alanda çalışmak zorunda kalmış ve Avrupa'dan gelen mallarla rekabet edememiştir. Bu durum, Osmanlı Devletinde, sosyal ve ekonomik hayatın devamlı bir şekilde gerilemesine sebep olmuştur. Loncalar XVIII. yüzyıl sonunda ekonomik ve sosyal hayattaki yerlerini kaybetmişlerdir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde eski dönemlerdeki Osmanlı kurumlarında ve özellikle sosyal kurumların başında gelen vakıflarda bozulmalar olduğu görülmektedir. Ayrıca eskiden varolan esnaf teşkilatı ile vakıflara bağlı han, hamam, su yolu gibi birçok hizmet ünitesi bakımsızlıktan yok olma durumuna gelmişti. 1836'da Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla vakıflar düzene kavuşmuştur. Ancak tanzimatla yeni kurumların ortaya çıkması karşısında vakıflar bir daha eski durumunu kazanamadı. Hizmetleri bir ölçüde yeni kurulan belediyeler tarafından görülmeye başlandı.

Tanzimatın ilanından sonra İmparatorlukta sosyal amaçlı dernekler ortaya çıktı. Eğitim amacıyla kurulan Cemiyet-i İlmıye-i Osmaniye ilmi araştırmalar yaptırıyor ve halkı konferanslarla aydınlatıyordu. Müslüman yetimlerin eğitimi için lise seviyesinde Darüşşafaka hizmete girdi. Yine sakat, yoksul ve kimsesizler için Darülaceze, devlet desteğiyle Hilal'i Ahmer (Kızılay) hizmete başladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda haberleşme ve ulaşım alanında birçok yenilikler yapıldı. Ulaşım alanında demiryolları inşa edilmeye başlandı. Rumeli, Anadolu ve Arabistan'a uzanan demiryolları sayesinde askeri ve sivil taşımacılık arttı.

Ticaret alanında sosyal bir hizmet yapan Loncalar, Tanzimattan sonra önemini kaybetmiş ve 1912'de tamamen kaldırılmıştır. Ancak 1860'lı yıllardan sonra İstanbul ve diğer büyük liman şehirlerinde şirketler kurulmaya ve ticaret alanında yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştı.

Tarımın geliştirilmesi için çiftçilere kredi vermek üzere kurulan Memleket Sandıkları, daha sonra Ziraat Bankası'na (1888) devredildi. Her vilayette Ticaret ve Ziraat Odaları kurularak üretimin geliştirilmesine çalışıldı.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TOPRAKLARIN ÖRGÜTLENMESİ : DİRLİKLER

Osmanlı Devleti kurulurken fetih temeli üzerine kurulmuştu. Devletin kurulduktan sonraki amacı fetihler yoluyla yeni topraklar elde etmek, sınırları genişletmek ve savaşlardan gelir elde etmektir. Osmanlı İmparatorluğunda ekonominin temeli tarıma dayan-

maktaydı. Devlet gelirlerinin büyük kısmı köylüler üzerine konan tarımsal vergilerdi. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğunda tarım, devletin askeri niteliğine göre düzenlenmişti.

Osmanlıların gelişme dönemlerinde askeri örgüt, toprak sisteminin gereklerine göre düzenlenmişti ve toprak rejimi de askeri gereksinimleri karşılayacak biçimde örgütlenmişti.

Osmanlılarda toprak deyince miri topraklar akla geliyordu ve dirlik esasına dayanan örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılar, Selçukluların birçok kurumlarını sürdürmüş olduğu için ve Selçuklulara benzediği için dirlik sisteminin de Selçuklulardan geldiği ileri sürülmektedir. Tarım topraklarının çoğunda uygulanan biçim, fethedilen toprakların mülk olarak verilmeyip, rekabesinin devlete ait olmasıdır. Osmanlılar bir ülkeyi fethedince buranın topraklarını, gelirini vb. özelliklerini çıkarırlar ve kumandanlar arasında paylaşırlardı. Böylece miri topraklar öşürlerine yani gelirlerine göre büyük, orta ve küçük parçalara ayrılır ve ayrılan topraklara "dirlik" denirdi. Dirliklerde: (1) has, (2) zeamet ve (3) tımar olarak üçe ayrılmıştı. Dirlik sözü; has, zeamet ve tımarlardan kendilerine tahsis edilen topraklardan aldıkları öşür ve resimleri gösterir. Dirlik sahiplerine "sahibi arz" denmesine karşılık toprağın rekabesi kendilerine ait değildi. Hatta tasarruf hakkı bile kendilerine değil toprağı eken çiftçilere aitti. Burada ise dirlik sahiplerine "sahibi arz" denmesinin sebebi, öşrü kendisine verilen toprakların reayanın görevini yapması halinde sultan adına toprakların bu kişiden alınıp başka birisine verilebilmesinden dolayıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda askerlik ve toprak rejimi birbirinin içine girmiş ve toprak rejimi de fethedilen toprakların askerler arasında paylaşılmasına dayanıyordu. Bir yer fethedildiği zaman 3 başa ayrılırdı. Birinci baş padişah hassı, ikincisi vüzeraya ve ümera hassı ve üçüncüsü de zeamet ve tımarı. Böylece gelirler; has, zeamet, tımar olmak üzere padişaha, vezirlere, ümera denilen askeri komutanlara ve eyaletin askeri olan sipahilerle, yurtluk adı altında sınır muhafızlarına tahsis edilmişti. Bu durumda devlet, memurlara ve valilere maaş ödemekten kurtulur ve yine hiçbir masraf yapmadan büyük bir orduya istediği zaman sahip olurdu. Ayrıca tarım işini de kolaylıkla uygulardı.

Topraklar en büyük mülk sahibi olan padişaha, sonra veziri azam, vüzeraya, ümera, beylerbeyi, sancakbeyi, sipahi beyi arasında öşür hasılatına göre ayrılmıştı. Beylerbeyi, eyaletlerde saltanatın temsilcisiydi. Padişah, beylerbeyine yönetim hakkı vermiş ve bunlar yargı işlerine bakma, kadılar öldüğünde yenisi gelene kadar vekil atama, denetleme görevine sahipti.

Şehzadelere, vüzeraya, ümeraya ve beylerbeyine ayrılan topraklara "has" denirdi. Bunların kayıtlı hasılatları 100 bin akçeden fazla olması gerekirdi ve has sahipleri savaşa gidecekleri zaman her beş bin akçe için bir cebeli (silahlı asker) götürmek zorundaydılar.

İkinci derecedeki ümeraya ve sancak beylerine verilen kayıtlı hasılatı 20 bin ile 100 bin akçe arasında olan topraklara da "zeamet" denirdi. Sancak beyleri vali niteliğinde olup beylerbeyine bağlı idiler. Zeamet sahipleri de her beş bin akçe için bir asker sağlamak zorunda idiler.

Kayıtlı hasılatı üçbin akçeden yirmibin akçeye kadar olan ve sipahi beylerine verilen dirliklere de "tımar" denirdi. Tımar sahipleri de ilk üç bin akçeden sonraki her üç bin akçe için savaşa bir asker götürmek zorundaydılar. Tımarların diğerlerine (has, zeamet) göre geliri daha az olduğu halde asker götürme yükümlülükleri daha fazlaydı. Reâya ile en fazla ilişkide bulunanlar sipahi beyleri idi.

Buna göre has, zeamet ve tımar sistemi, rekabesi devlete ait olan miri toprakların gelirleri dirlik sahiplerine bırakılarak savaş zamanında gelirlerine göre bunlardan asker istenmesine dayanıyordu. Bunları birbirinden ayıran en önemli özellik gelirleriydi. Reâya ile ilişkide bulunduğu ve sayıları fazla olduğu için bu sistem "tımar sistemi" adını alır.

Tımarlar verilmiş biçimlerine göre ikiye ayrılırdı. Valilerin verebilecekleri ve iki veya üç köyün toprağını kapsayan küçük tımarlara (1) "tezkeresiz tımar", fermanla padişahlar tarafından verilen büyük tımarlara da (2) "tezkereli tımar" denirdi.

Tımarlar nitelikleri bakımından da üç kısma ayrılırdı :

- a. Eşkinci tımarı : Burada sipahiler sancak beyinin yönetimi altında sefere katılırdı.
- b. Mustahfaz tımarı : Bunlar mensub olduğu yerlerdeki kaleleri korumakla yükümlüydüler.
- c. Hizmet tımarı : Sınırlarda bulunan camilerin imam ve hatiplerine ve ayrıca saray hizmetlerine tahsis edilen tımarlardı.

Osmanlılarda iki türlü asker olup bunlardan birincisi devlet hazinesinden ulufe ve gündelik alarak padişahın bulunduğu yerde, kışlalarda, oturan ve padişahın kendisine mahsus askerleri yani askeri hassa olan ki, bunlar (1) "kapıkulu" denen askerlerdi. Bunlar nizamiye askeri hükmünde idiler. Bilindiği gibi hristiyan çocuklardan devşirme yoluyla alınan ve acemi ocağında yetiştirildikten sonra kurulan yeniçeri ocağı, kapıkulu ocaklarının en önemlisiydi. İkinci grup asker ise eyalet kuvvetlerinden oluşurdu. Bunlar İmparatorluğun temel taşını oluşturup sınırların büyümesinde birinci derecede hizmet eden askerlerdi. Bunlar zeamet ve tımarlardan gelen sipahiler ve bunların beraberinde getirdiği askerlerdi. Bu askerler devletten maaş almaz, barış zamanında kendilerinden askerlik istenmez ve eyaletlerinde kendi işleriyle uğraşırlardı ki bunlara (2) "eyalet askeri" denirdi. Bunlar sadece savaş sırasında sefere giderlerdi. Eyalet askerleri, kapı kulu askerlerinden çok fazlaydılar ve askerlikle toprak işlerini birlikte yürütürlerdi. Fetihlerin yapıldığı dönemlerde, ordunun gerçek askerini yeniçeriler değil, bu eyalet askerleri oluşturmaktaydı. Bu yüzden de Osmanlılarda ordu işleriyle tarım işleri içiçe girmiştir.

Bu toprakların rekabesi devlete ait olduğundan alınan vergiler de devlete aitti. Osmanlı Devleti, kendisi tarafından pratik olarak kullanılmayan, masraflı olan ve bir çok memur ve örgütlenme gerektiren bu hakkı, tımar sahiplerine devretmiş idi. Toprak rejiminin bu şekilde örgütlenmesi devletin askeri esaslarına da uygun geliyordu.

"Sahibi riayet" de denilen tımar sahiplerinin toprak üzerindeki hakları, mülkiyet hakkı değildi. Reâya üzerindeki hakları da sınırlı idi. Dirlik sahibinin tımar ve zeametine yerleşen her kişi onun reâyası idi.

Reâya miri topraklar üzerine kira sözleşmesiyle yerleştirilir ve kendisine bir çift öküzle işleyebileceği ve ailesinin geçimini sağlayabileceği büyüklükte toprak verilirdi. Reâya kendi imkanlarıyla toprağı işleyerek toprağın verimine göre ürünün onda bir (1/10) veya yarıya varan kısmını ve ayrıca çift akçesi denilen belli bir miktar parayı kira olarak her yıl tımar sahibine vermekle yükümlüydü. Reâyanın bu topraklar üzerinde tabii ki mülkiyet hakkı yoktu. Bu yüzden reâya tarlayı satmak, vakıf yapmak, hibe etmek, mirasçılara bırakmak, toprağı işlememek gibi haklara sahip değildi. Hatta özürsüz olarak toprağı işlemeyerek 3 yıl boş bırakan reâyanın elinden toprağı alınarak başkasına verilirdi. Bu durumda sözleşmede geçerli olmazdı. Reâya öldüğü zaman onun topraklarını

oğulları, birlikte işlerlerdi. Toprağın parçalanmasına izin verilmezdi. Bu kuralların uygulanmasını köylerde sipahiler takip ederdi.

Osmanlı toprak rejiminde, bu sistemin temelini, sipahi beyinin kendisine ayrılan topraklar üzerinde, devlet adına denetim yapması, yükümlülüklerini yerine getirmesi ve reâyanın işlediği topraktan aldığı ürün karşılığı ödemek zorunda olduğu vergileri onlardan bir maaş gibi toplaması oluşturmaktaydı. Yani tımarlar mali bir bölge gibiydiler. Tımarlar, sipahilerin kendilerine ayrılan topraklardaki reâyadan, vergileri kendi adlarına toplayıp diledikleri gibi harcadıkları özerk mali birlik niteliğindeydi. Buna nazaran sipahinin de mülkiyet hakkı yoktu ve gücü de sınırlandırılmıştı. Sipahi, mülk sahibi Sultanın bir ortağıdır. Bu topraklık mülkten gelir alma biçimindedir.

Has ve zeamet sahibinin kendilerine ayrılan topraklarda oturma zorunluluğu olmasına karşılık, tımarla sipahiler kendi tımarlarına yerleşmek zorundaydılar.

Tımarlı sipahi, kendi tımarının mülkiyetine sahip olmadığı gibi vergi gelirleri de elinden alınabilirdi. Hatta yükümlülüğünü yerine getirmeyen sipahilerin de, tımarları elinden alınır. Tımar sahibi kendisine verilen topraklarda oturmayıp, başka bir toprakta oturursa tımarı elinden alınır, sipahi azledilerek bütün haklarına ve işine son verilirdi. Böyle kişilerin yeniden tımar sahibi olabilmeleri için iki yıl beklemeleri gerekirdi. Tımar sahipleri ölürse, malül olursa veya kaybolurlarsa, tımarlar bunların oğullarına verilirdi.

Reâya ise sipahi haklarının hiçbirisine malik değildi. Devamlı askerlik yapmakla yükümlü değillerdi. Reâya ve reâyanın oğluna, sipahi ve sipahinin oğluna olduğu gibi tımar verilmezdi. Ancak asker olmak isteyen reâyanın çocukları sancakbeyi ve beylerbeyinin emrine girerek onların hususi hizmetini yaparlar ve hudutlarda çalışırlardı. Daha sonra da bu kimseler tımar sahibi olmaya hak kazanırlardı.

Buna karşılık yukarıda belirtildiği gibi reâyanın tımar alma hakkı yoktu. Reâyanın oğlu da reâya idi. Reâyanın sınıf değiştirmesi yasaktı.

Reâyanın tımar sahiplerine karşı bazı yükümlülükleri vardı. Reâya; has, zeamet ve tımar sahiplerinin öşür ve kumandan olarak kendilerinden aldıkları ürünü saklamak için ve bu ürüne zarar gelmemesi için bir yer sağlamak zorundaydı. Eğer bir yeri yoksa reâya, sipahiye bir ambar yapmak zorundaydı. Ayrıca reâya tımar sahibine verdiği ürünü kendi imkanlarıyla ambara ve en yakın pazara taşımakla yükümlüydü. Pazar, bir günlük mesafeyi aşarsa bu yükümlülük kalkardı.

3.1. (1958) Arazi Kanunnamesine Kadar Toprak Sistemi

Osmanlı Devleti, çok eskiden beri toprak hukuku konularını ele almış, bu sebeple de, topraklarla ilgili kuralların ve toprak üzerindeki hakların tesbit edildiği tapu kütüğü kurumunu kurmuştur. Bunlar her ne kadar bugünkü anlamda tapu kütüğü olmamasına karşılık, belirli amaçları gerçekleştirmek ve bazı ihtiyaçları gidermek için kurulmuş olup, bu konuya verilen önemi göstermektedir. Osmanlılarda toprak sistemi ve bununla beraber gelişen hukuk milli ve yerlidir, batı sisteminden etkilenmemiştir ve ona benzemez. Osmanlılardaki toprak sistemi, askeri yapısına da uygun bir özellik göstermiştir.

3.1.1. Osmanlı Toprak Sisteminin Özellikleri

Osmanlı toprak sisteminin en büyük özelliği fetih üzerine kurulmuş olmasıydı. Çünkü fetihler yapılarak yeni topraklar ele geçiriliyor ve topraklar genişliyordu. Bu da Osmanlı Devletinin gelirlerini yükseltiyordu. Çünkü hem ganimet elde ediyor ve hem de buradaki reâyadan vergiler yoluyla gelir elde ediliyordu.

Diğer bir özelliği ise Sultanın otoritesinin tam ve mutlak olması idi. Sultanın egemenliği açık ve kesindi, merkeziyetçilik vardı. Fethedilen topraklar Sultana ait idi ve Sultan tarafından paylaşılırdı.

Osmanlı Devletinin dinine çok bağlı olması da diğer özellikti. Osmanlılar, İslâm hukukuna göre yöneltiliyordu. Dinle ilgili kurallar ve İslâm fıkı sözkonusuydu. Şer'i hukuk her alanda uygulanıyordu. Oysa çoğu tarihçi-yazar; Osmanlı Devletinde feodalitenin hüküm sürdüğünü belirtme talihsizliğini göstermektedirler. Feodalite, derebeyinin egemenliği altında olan ülke ve yönetim biçimidir. Derebeyi, bilindiği gibi Ortaçağ'da arazilerindeki insanlara istedikleri gibi söz geçiren çoğu kez hükümdara karşı gelerek ülkelerinin başına dert olan geniş arazi sahipleridir. Osmanlı Devletindeki toprak sistemi ise Avrupa feodalitesinden çok uzaktı. Osmanlı Devletinde padişahların, tımar sisteminde, sipahiler üzerindeki otoritesi kesindi ve İmparatorluğun yayıldığı geniş topraklar ve üzerindeki insanlarda, bu merkezi sisteme uygun olarak ve yapılacak fetihlerin ve savaşların gereğini yerine getirecek biçimde örgütlenmişlerdi. Ayrıca tımar sahiplerinin, reâyayı ezmesine imkan yoktu. Zaten bu şer'i hükümlerce de yazık ve günah addedilirdi.

Avrupa'da feodal sistemde krallar, halk üzerinde buyruklarını sürdürmek için egemenliklerini senyörlerle paylaşırlardı. Osmanlılarda ise Sultanın egemenliği açık ve kesindi.

Büyük dirlikler, Avrupa'da şahsa ait olduğu halde, Osmanlılarda haslar, memuriyete mahsus olup, dirliklerin bütün dereceleri berat ile padişah tarafından verilir.

Avrupa'daki dirliklerin şahsa ait olması sebebiyle miras yoluyla evlatlarına geçiyordu ve böylece zararlı hanedanların çıkmasına sebep oluyordu. Avrupa'daki dirlikler birbiri içine girmişti. Osmanlılarda ise has, zemet ve tımar birbirlerinden tamamıyla ayrılmışlardı.

Avrupa'da kendilerine toprak ve san verilen derebeyleri kendi başlarına buyruktular ve istediklerine rütbe vererek derecelerini yükseltirlerdi. Osmanlılarda ise ast üst ilişkisi vardı ve sonuçta herşey padişahın izniyle olurdu.

Yine Batı'ya kıyasla Osmanlılarda dirlik sahiplerinin para basmak, hakim azletmek gibi hakları yoktu.

Bu karşılaştırmadan elde edilecek sonuçların önemi büyüktür. Gerek icmal defterleri ve gerekse de arazi kanunları Osmanlı tımar sisteminin zirai bir rejim olduğunu gösterir. Zamanın iktisadi ve tabii durumu toprağa önem verdiği için, toprak içtimai münasebetlerde önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca tımar ve zemet sahiplerinin Padişah tarafından verilmesi de memleket içinden asilerin ve uygunsuz kimselerin çıkmasına mani olmuş ve sipahilik, kişileri bir nevi asalet sahibi yapmıştır. Osmanlılarda merkezi bir devlet yapısı ile toprakta devlet mülkiyetinin varlığı ve aristokratik bir hiyerarşinin olmayışı, sipahinin senyörden çok memura, reâyanın ise serften çok hür köylüye benzemesine sebep olarak gözükmektedir.

3.2 1858 Arazi Kanunnamesine Göre Toprak Sistemleri

3.2.1. Mülk topraklar (Arazi-i memluke)

Bu topraklar kişinin şahsına ait olan topraklardır. Bu topraklara sahip olanların hem rekabesi (özel mülkiyeti) hem de intifa (yararlanma) hakkı kişiye aittir. Burada malik, mülkiyet hakkının 3 temel unsuru olan kullanma, yararlanma ve tüketimden aynı za-

manda faydalanırdı. Böyle topraklarla ilgili hükümler Mecelle tarafından düzenlenmiştir. Mülk topraklara sahip kimseler toprağını ister satar, ister hibe eder, isterse de vakıf yapardı. Ayrıca bu topraklar miras yoluyla da varislere intikal ederdi. Çünkü rekabesi (çıplak, kuru mülkiyeti) şahsa aitti. Mülk topraklar dört kısma ayrılır.

1. Eski köy ve kasaba toprakları : Bunlar sahibine; aynı haklardan mülkiyet hakkının temin ettiği bütün hak ve menfaatleri sağlarlar. Bu araziler köy ve kasaba içerisinde bulunan arsalarla, bu köy ve kasaba kenarlarında bulunup konutların tamamlayıcısı sayılan, "tetimme-i sükna" denen ve yarım dönümü, eski ölçüsüyle 800 arşını geçmeyen arazilerdir. Bu topraklardan resim ve vergi alınmazdı.

2. Temlik-i sahih topraklar : Miri topraklar durumunda iken bazı şartlar ve peşin para karşılığında üçüncü bir şahsa satılarak meydana gelen mülk topraklardır. Böylece bu toprak miri toprak özelliğini kaybederek mülk toprak özelliğini alır. Temlik-i sahihin olabilmesi için satılan toprağın miri toprak olması ve bunu yaparkende sıkı kayıtlar içerisinde olarak kamunun ve hazinenin menfaati olması lazımdır.

3. Öşür topraklar : Bu topraklar fetih sırasında fatihlere, fatihlerden başka müslümanlara veya ahalisi fetihden önce müslüman olmuş ve bunun için de sahibinin mülkünde bırakılan topraklardır. Böyle topraklara sahip kimselerden öşür alınmakta idi. Bunlar her yıl ürünlerinin onda birini devlete vermek zorundaydılar ve başka yükümlülükleri yoktu. Ürün olmayınca öşür de verilmezdi. Öşürün dinsel bir anlamı olduğu için bu topraklara "arz-i sadaka" da denirdi ve devletin bu topraklardan aldığı öşür, vergi gibi olmayıp zekat niteliğindedir. Devlette buradan aldığı öşürü, yoksul ve muhtaçlara dağıtırdı.

4. Haraç topraklar : Bu topraklar, fethedilen yerlerde, fetihden önce veya sonra müslüman olmayan yerli ahalinin elinde bırakılmış topraklardır. Bunlar öşür gibi olmayıp vergi niteliğindedir ve devlete daimi olarak gelir getiren topraklardı (Bu topraklar fetihden sonra fatihler arasında bölüşülmemiş topraklardı). Haraç vergisi gayrimüslimlerden alınır. Bu topraklar da iki kısma ayrılır.

a- Harac-ı Mukaseme : Bu, ürüne göre alınan vergiydi. Ürünün onda birinden yarısına kadar değişmekteydi. Bir yılda iki defa ürün alınsa, iki defa vergi alınır.

b- Harac-ı Muvazzaf : Ürüne göre olmayan, daha önceden tespit edilen ve her yıl mutlak suretle alınan vergidir. Bu, araziye göre konan vergidir. Arazinin büyüklüğü, sulanabilirliği bu verginin tespit edilmesinde rol oynardı. Ürün ne olursa olsun her yıl alınır.

3.2.2. Miri topraklar (Arazi-i miriye)

Bu topraklarda kuru mülkiyet devlete ait olup intifa hakkı dağıtım yoluyla fertlere bırakılmıştır. Devlet, mülkiyet hakkına sahip bulunduğu bu toprakları yalnız mülkiyet-i menfaatini tefviz (intifa hakkını dağıtma) denilen bir hukuki muamele ile fertlere devretmek yetkisine sahip bulunmakta idi. Bu dağıtım muamelesi çeşitli şahıslara ait bir hukuki tasarruf idi. Tefviz sözleşmesi ile toprağın yararlanma hakkı kişilere devredilirken, onlardan toprağın bedeline yakın miktarda peşin bir para alınır ki, buna "tapu" veya "muaccele" denirdi. Bundan sonra da her yıl toprağın ürününden öşür denilen 1/10 gibi diğer miktar alınır ki buna da "müeccele" denirdi. Yararlanma hakkına sahip olan kimse, bu hakkını başka birine devredebilirdi. Bu devre "ferâğ" denirdi ve bu devir sırasında devlet tarafından alınan harca "ferâğ harcı" denirdi. Ayrıca yararlanma hakkı sahibi ölürse kendisinin hakları bir kısım mirasçılara geçerdi. Devlet, böyle bir geçiş olunca,

kendilerine toprak kalanlardan harç niteliğinde başka bir para alırdı ki buna "intikal harcı" denirdi. Miri topraklardaki bu intifa hakkı gerek eski gerek yeni hukuklardaki kira ve intifa hakkından çok daha güçlüydü. Çünkü devretme yoluyla başkasına geçirilebiliyor, borç için satılabiliyor ve miras yoluyla da varislere bırakılabiliyordu. Bununla birlikte bu hakka karşı gelenlere geri alma ya da taşkınlığın giderilmesi (müdahalenin men'i) davaları açılabilirdi.

Bugünkü hukuklarda mülkiyet hakkına konan sınırlamalar, Arazi Kanunu'ndaki, mirasçıya kalan, başkasına geçirilebilen yararlanma haklarındaki sınırlamalardan çok daha ileri gitmektedir. Bundan dolayı mirasçıya kalan başkasına geçirilebilen bu yararlanma hakkını, yeni hukukumuzda böyle taşınmazlardaki mülkiyet hakkının bütün yetkilerini verdikten başka, bundan daha da az sınırlamaları bulunduğu için mülkiyet hakkı olarak nitelendirmekte bir sakınca yoktur.

Bunlara rağmen Devlet topraktan ve üründen alacağı kamu gelirlerinin azalmasını önlemek için miri topraklar üzerindeki denetimini elinde bulunduruyor ve sınırlamalar getiriyordu. Örneğin esir olmak gibi geçerli bir özrü bulunmaksızın toprağını dinlendirenlerden ve toprağı 3 yıl boş bırakanlardan toprakları elinden alınırđı. Bu gibi kısıtlamalar ve sınırlandırmalarla ve ayrıca kurallarla, devletin miri toprakların kirasını ve buradan elde ettiğı gelirlerini almasına verdiğı önem görülmektedir.

Arazi Kanunu'na bakılırsa devletin miri topraklar üzerinde çalışan köylüye verdiğı yararlanma hakkının niteliğı mülkiyet hakkına yaklaşmaktadır. Çünkü köylü bu topraklarda istediğı tarımı yapabiliyor, istediğı ürünü (arpa, çeltik, buğday vb.) ekebiliyor, tarlaların üzerinden başkasının geçmesini yasaklayabiliyordu. Osmanlı Devletinde, miri topraklar, devletin zaman zaman ülkenin her yanına gönderdiğı memurlar tarafından yazılırdı.

3.2.3. Vakıf Topraklar (Arazi-i Mevkufe)

İslâm hukukundaki vakıf kurumu özellikle Osmanlılar sayesinde büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı toplumunda vakıflar yoluyla başka mülkiyet ilişkilerinden bir kaçamak bulunmakta ve böylece özel mülkiyete yaklaşılmaktadır. Vakıf yoluyla, birinin malını zaptetmeden kurtarıldığı gibi bölünmeye uğramadan ve veraset vergisi de vermeden mirasçılara kalabiliyordu. Ancak hayır vakıfları yoluyla da bölgesel kamu yöntemlerinin gelişmediğı dönemlerde, vakıflar birçok kamu hizmetlerinin görülmesini sağlamışlardır.

Vakıf topraklar iki kısma ayrılırdı :

a- Gayri sahih vakıflar : Miri toprak durumunda iken bir yerin vakfedilmesinden ortaya çıkan topraklardır. Bundan amaç, devletçe yapılması gereken kamu hizmetlerinin, vakıflar yoluyla görülmesidir. Bu yüzden de devlet tarafından herhangi bir amaç için ayrılırdı. Bu toprakların rekabesi devlete aittir. Gelirler ve mülkiyet hakkı veya hem gelirler hem de mülkiyet hakkı, hayır için kullanılırdı. Gayri sahih vakıflar, 3 kısımda incelenir.

- I. Yalnız hazine gelirleri hayır kurumuna ayrılanlar,
- II. Yalnız tasarruf hakkı hayır kurumuna bırakılanlar,
- III. Hem hazine gelirleri ve hem de tasarruf hakları hayır kurumuna ayrılanlar.

Bunlardan birinci çeşidine arazi kanunları ve miri topraklarla ilgili kurallar uygulanırken, diğer ikisine uygulanmazdı. Çünkü tasarruf hakkı vakfın olduğu için ferağ ve intikal gibi olaylar olmazdı.

b- Sahih vakıflar : Mülk topraklar durumunda iken vakfedilmiş yerlerdir. Bu yüzden bu yerlerin mülkiyeti de vakfa ait olurdu. Bu vakıflar tek taraflı bir tasarruftur ve vakfedenin iradesi ve şartlarıyla yürürdü. Bu vakıflar aynı ile yararlanan ve aynı ile yararlanılmayan vakıflar olmak üzere iki kısma ayrılır. Aynı ile yararlananlar hayır kurumları olup, bunlar arasında camiler, medreseler, mektepler, kütüphaneler vb. bulunmaktadır. Böyle vakıflar devletin göreceği bazı kamu hizmetleri görmektedir. Aynı ile yararlanılmayan vakıfların ise sadece getirdiği gelirlerinden faydalanılırdı.

3.2.4. Metruk Topraklar (Arazi-i Metruke)

Herşeyden önce buradaki metruk terimini yanlış anlamamak gerekir. Bugünkü dilde metruk sözcüğü bir mülkün kullanılmayarak terki anlamına gelmektedir. Oysa buradaki anlam, kamunun kullanma ve faydalanmasına tahsis edilmesidir. Bu terimin bugünkü karşılığı kamu mallarıdır.

Metruk topraklar özel kişilerin mülkiyetine girmeyen ve ortak faydalanmaya tahsis edilen topraklardır. Miri topraklar gibi, bu toprakların da rekabesi Beyt-ül Mal'a aittir, fakat onlar gibi kişilerin yararlanmasına bırakılmazlar. Devlet, bunları ya bütün bir toplumun ya da belirli toplulukların kullanılmasına terkeder. Buradan da metruk topraklar adını almışlardır.

Metruk topraklar iki kısma ayrılmış bulunmaktadır :

a- Menfaatleri umuma ait olan metruk topraklar.

b- Menfaatleri muayyen köy ve kasaba ahalisine tahsis olunan metruk topraklar.

Metruk topraklarda şu hükümler yer almaktadır.

1- İntifa hakkı

2- Dava hakkı

3- Tazminat davası açabilmek hakkı

Metruk topraklar kamunun ya da kasaba halkının kullanma ve faydalanmasına tahsis edilmişlerdir. Toprakların rakabesi gene devlette kaldığından üzerlerinde özel mülkiyetle ilgili hiçbir işlemde bulunulamaz.

Bu topraklarda görülen önemli nitelik, buralardan yararlanma hakkına sahip olunmasıdır. Bu hak birinci kısma giren metruk topraklardan, herkese düşmektedir. Herkesin genel yollardan geçmek hakkı vardır. İkinci kısma giren topraklardan yararlanma hakkı ise daha sınırlı bir kategoriye düşmektedir. Böyle yerlerden yararlanabilmek için orada oturmak koşulu aranır. Yani bir köye tahsis edilen mer'adan faydalanabilmek için o köy halından olmak gerekir.

Buradaki yararlanma hakkı özel bir nitelik taşımakta olup bugünkü yararlanma hakkından farklı bir haktır. Örneğin yıllardır eskiden beri yapılmış olan tahsis edilmeler, mutlak bir zorunluluk olmadan değiştirilemediği gibi böyle yerlere ağaç dikmek bina yapmak ya da buralardan tuğla ve kiremit çıkarmak yasaktır. Bunun gibi harman yerlerinde tarım yapılamadığı gibi mer'alarda tarla ya da bağ bahçe haline sokulamazlardı.

Metruk topraklarda kişilere tanınan yararlanma hakkı, kural olarak ücretsizdi. Sadece bazı yaylak ve kışlaklardan bir vergi alınmaktaydı.

Köylülerin bu topraklar üzerinde hakları Defterhane'de tutulan sicillerle yada başlıca kanıtlarla kanıtlanabilirdi. Köylülerin bu topraklar üzerindeki hakları hiç kimsenin bilmediği zamanlardan beri kullanmalarına dayanırdı.

3.2.5. Ölü Topraklar (Arazi-i Mevat)

Tarıma elverişli olmayan, tarım yapılmayan çorak ve boş topraklara "ölü toprak" denirdi. Arazi Kanunu'nun 6. maddesi ölü toprakları şöyle tanımlıyordu: "Kimsenin mülkiyetinde bulunmayan ve ahaliye tahsis edilen yerlerden sesi gür olan bir kimsenin sesinin memur yerlerden duyulamayacak derecede uzak olan taşlık, kıraç ve fundalık gibi boş yerler ölü topraklardır".

Bir yerin ölü toprak olabilmesi için şu şartları taşıması gerekirdi :

- a- Bu yerin herhangi birisinin mülkiyetinde ve tasarrufunda bulunması lazımdır.
- b- Kimsenin tasarrufu altında olmamalıdır.
- c- Bu yer kamunun yararı için kamuya ayrılmamış olmalıdır.
- d- Kasaba ve köylerden belirli bir uzaklıkta olmalı, buralara yakın olmamalıdır.
- e- Bu yer yararlanılabilir bir durumda olmamalıdır.

Ölü toprakları ziraate elverişli hale getirmeye "ihya" denirdi. Ölü topraklardan da ihya olunarak faydalanırdı. Ölü toprakların ihyası için;

1- Devlet başkanının izni gerekirdi. Toprağı ihya edecek kişi toprağın sadece intifa hakkına sahip olmak istiyorsa umumi izin, eğer mülkiyet hakkına da sahip olmak istiyorsa hususi izin alırdı.

2- İhyanın kabul edilmesi için ihya olarak gösterilen fiillerden birisinin yerine getirilmesi lazım idi. Yani tohum ekmek, fidan dikmek, nadas, ağaç dikmek, bu kanalları vb. gibi ihya olarak gösterilen fiillerin en az birisi yapılmalıydı. Fakat arazinin etrafını çevirmek, kuyu kazmak, dikenleri temizlemek ihya eylemi sayılmayıp, buna "tahcir" eylemi denmiştir. Tahcir, bir çeşit ihya için girişim sayılırdı.

3. İhya fiilinin izin tarihinden itibaren üç yıl içerisinde gerçekleştirilmesi lazımdı. Eğer gerçekleştirilmezse, kişi ihya hakkını yitirdi ve toprak da ihya için başkasına verildi.

İhyanın kişiye sağladığı faydalar şöyle sıralanabilir: Birincisi, kişi toprağın mülkiyetine veya yararlanma hakkına bedel ödmeden sahip olurdu. İkincisi ise, belirli bir müddet vergiden muaf tutulurdu. Normal olarak ihya olunan toprağın ürünü bir yıl, eğer ihya zahmetli ve masraflı olmuş ise iki yıl vergiden muaf tutulurdu.

4- SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan Dirlik Sistemi o dönemin ihtiyaçları doğrultusunda Selçuklu İktisat Sisteminden de esinlenerek hayata geçirilen toprak nizamıdır.

Dirlik sisteminin amacı, askeri olduğu gibi tarımsal üretimi artırmak ve iskan sağlamaktır.

Dirlik sistemini, arazi kullanma kooperatifi olarak değerlendirmek, Kooperatifçilik Prensipleri dikkate alındığında, yanlış ve yanıltıcı bir görüştür.

Kişilerin tek başlarına yapamayacakları ya da birlikte yapmaları halinde daha fazla yarar sağlayabilecekleri işleri gönüllü olarak bir araya gelip, ekonomik güçlerini birleş-

tirmek suretiyle başarmak için oluşturdukları teşkilatlar olan kooperatiflerin, prensipleri ve amaçları dikkate alındığında, Dirlik Sisteminin bunlarla arasında ilgi kurmak imkansızdır.

Şimdiye kadar tüm kooperatifçilik literatüründe, Osmanlı İmparatorluğu'nda kooperatifçiliğin başlangıcı 1863 yılında Mithat Paşa tarafından oluşturulan Memleket Sandıkları olarak gösterilirken ve tüm kooperatifçilerce kabul görünürken, 1839 yılında kaldırılan Tımar sistemini, arazi kullanma kooperatifi olarak nitelemek doğru değildir.

LİTERATÜR

AKSOY, S., 1984. Tarım Hukuku, A.Ü.Ziraat Fak. Yay. No: 907, Ankara.

BARKAN, Ö.L., 1943. Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul.

CİN, H., 1987. Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Selçuk Üni. Yay. No: 27, Konya.

ÇALGÜNER, C., 1970. Arazi Mülkiyet Rejimi ve Türkiye'deki Durum, A.Ü. Ziraat Fak. Yay. No: 437, Ankara.

DEMİRCİ, R. – ÖZÇELİK A., 1990. Tarım Tarihi, A.Ü. Ziraat Fak. Yay. No: 1186, Ankara.

KARAL, E.Z., 1962. Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SEVİNÇ, N., 1978, Osmanlılarda Sosyo Ekonomik Yapı, Kutsun Yayınevi, İstanbul.

TUNCER, H., 1962. Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları, Tarım Bakanlığı Yayını, Gürsoy Basımevi, Ankara.

İKTİSADİ DAVRANIŞ VE KURALLARI

Dr. Vedat BİLGİN

Yaşadığımız çağda iktisadi konular, insanları belki de bütün zamanlarda olduğundan daha fazla ilgilendirmektedir. Günümüz toplumlarında iktisat, sosyal hayatın temel eksenlerinden birisi, hatta başlıcasıdır. İktisat, sadece insanların bir faaliyet türü olarak, davranışlarının yoğunlaştığı bir alan değil, aynı zamanda, fikir ve teori olarak da kafa yorup düşünce ürettikleri bir alandır.

İktisat denildiği zaman iki şey kastedilmektedir: Bunlardan birisi bilim olarak iktisat, diğeri ise iktisadi davranışlardır. Bu ikisi arasında şüphesiz bir ilişki vardır; fakat mahiyet itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar.

İktisat esas olarak, iktisadi davranışları inceleyen bir sosyal bilimdir. İktisadi davranış ise, toplumlar halinde yaşayan insanların, ihtiyaçlarını karşılamak üzere tabiatta mevcut olarak bulunan şeylerin kullanılması yoluyla giderilmesine yönelik davranışlardır. Tabiatta mevcut şeyler, tabiatta kendiliğinden bulunan yiyecekler, içecekler veya ihtiyaçları karşılayacak diğer şeylerdir. Tabiatta mevcut şeylerden insanların ihtiyaçlarını karşılaması, nisbeten iktisadi faaliyetin basit bir şeklini ifade etmektedir. Oysa iktisadi faaliyetin daha karmaşık ve zor olan şekilleri vardır ki, tabiatta mevcut olmayan şeylerin üretilerek, insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan faaliyetler bunlara örnek teşkil eder.

İktisadi faaliyetler, insanların diğer faaliyetlerinden büsbütün soyutlanmış değildir. İktisadi faaliyeti, bu faaliyeti meydana getiren sosyal davranışlardan ayırıp "iktisadi davranış" diye nitelendirmek, sadece analitik olarak mümkündür ve iktisat bilimi böyle bir ameliyeye ihtiyaç duyar. Kısaca "bilim" nesnesini diğer nesnelere soyutlayarak inceler ki, iktisat bilimi de, iktisadi davranışı incelediğine göre; insanların iktisadi faaliyetlere yönelik davranışlarını, salt iktisadi nitelikli davranışlar olarak ele alarak, iktisadi davranışların tabii olduğu konuları bulmaya çalışır. "Homo Economicus" veya "iktisadi davranan adam" iktisatçıların varolan bir insan modelinden hareketle geliştirdikleri bir kavram değil, bu soyutlama mekanizmasıyla yarattıkları bir kavramdır. İktisadi davranışların tabii oldukları konuların, teorik olarak inşa edilmesi, ancak böyle bir farazî insan modeli etrafında mümkün olabilmektedir.

İktisat bir sosyal bilim olduğuna göre, sadece soyut farazî bir insan modeli etrafında değil de, iktisadi davranış, diğer sosyal davranışlarla bir arada incelemek gerekmez mi?

Bu sorunun cevabını ise iktisadın sosyolojik teorisi, başka bir ifadeyle iktisat sosyolojisi vermektedir. Konumuzu da ilgilendiren bu hususları şöyle tesbit edebiliriz:

1- İnsan, iktisadi faaliyetini üyesi olduğu toplum içerisinde sürdürmektedir.

2- Her insan, içinde doğduğu toplumda iktisadi ilişkileri, diğer ilişkilerle birlikte iç-içe hazır bulur.

3- İktisadi ilişkileri sürdüren insan grubu, küçük gruplardan büyük gruplara doğru genişleyen bir ortam içinde yaşamaktadır.

4- Aile, insanlara bütün toplumsal ilişkilerini öğreten, onları sosyalleştiren bir kurum olduğu gibi, iktisadi ilişkilerin de geliştirildiği en küçük grup olma özelliğini taşımaktadır.

5- Aile evrensel bir kurum niteliğini taşıdığına göre, ailenin iktisadi davranışları etkileyen niteliği de evrenselidir. Ailenin bu etkisinin tarihî dönemler ve toplumdan topluma farklı özellikler göstermesinin, aile toplum ilişkilerinin ve aile yapılarının farklılığına bağlı olduğu söylenebilir.

İnsanlar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, bir grup içinde, bir aileye mensup ve çeşitli davranış biçimlerine sahip olarak yaşamaktadırlar. Bu davranışlar arasında iktisadi davranışlar diğerleriyle etkileşmiş olarak bulunur ve sosyal yapıda kurumsal bir yer işgal ederler.

Hangi toplumda olursa olsun, insanlar bazı temel sorulara cevap vermek zorundadırlar. Bu sorular insanların varlıklarını devam ettirmesi açısından hayatî önem taşımaktadırlar. Bunlar, "insanoğlu kendi cinsinin devamını nasıl sağlayacaktır" şeklinde çok geniş kapsamlı, biyolojik/sosyal örgütlenme meselesini ilgilendiren sorudan, münhasıran iktisadi meselelerin nasıl çözüleceğine ilişkin sorulara kadar uzanmaktadır.

İnsanoğlunun kendi cinsinin devamını nasıl sağlayacağı sorusuna vereceği cevap, biyolojik/sosyal yeniden üretimi kapsayan bir cevaptır ve bu değişik şekillerde de olsa, "aile kurumu" olarak ortaya çıkmıştır.

Aileler kuran, çocuk yetiştiren, nüfusları günden güne artan insanlar, hayatlarını nasıl sürdürecektir? Meselenin bu yönü aşağıda ele alınacak olan ve her toplumda karşımıza çıkan iktisadi sorular şeklinde olmaktadır.

Bunların cevaplandırılması için şüphesiz toplumların özelliklerine, yani nüfus, teknoloji, bilgi, tabiat gibi faktörler arasındaki ilişkilerden oluşan, üretim tarzlarına, sosyal yapılarına göre farklılık arzedecektir.

Paranın birşeyleri almaya muktedir bir araç olduğunu farkedenden, okula yeni başlamış bir çocuğun, babasının cebindeki paranın hepsiyle neden vitrinde gördüğü bütün oyuncakları kendisine almadığını veya bir başka gün, neden parasının tamamıyla kendine çikolata almadığını sorduğunu, bir an için duyduğumuzu farzedelim. Çocuğun gözünde kendisi için gerekli olan şey; çok istediği, arzu ettiği şey neyse; o, eldeki veya cepteki bütün parayı harcamaya değer bir nesnedir. Oysa belki bir miktar çikolata yemiş çocuk, artık babasının parasının bırakınız tamamını, belki de bir kısmını dahi çikolata almak için harcamamasını isteyecektir. Yine vitrinde gördüğü oyuncaklara sahip olan çocuk, aynı oyuncakları almak istemeyecek; en azından ancak yeni oyuncaklar gördüğü zamana kadar oyuncak istemeyecektir, fakat başka şeyler isteyebilecektir.

Yukarıdaki örnek, bazı iktisadi olayları tesbit etmek açısından gayet basit ipuçları vermektedir:

İnsanlar; bazı malları tüketmek ihtiyacını hissetmektedirler. Bu mallar, onların hayatlarının devamını sağlayacak, beslenme, korunma gibi ihtiyaçlarını karşılayacak mallardan, sadece eğlenmek gibi, ihtiyaçlarını karşılayacak mallara kadar çeşitlilik gösterirler. İnsanların ihtiyaçlarını gidermek için kullandıkları malların yanında, yine ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlerden de söz etmek (çocuğa okulda verilen eğitim gibi) gerekir. Hizmetler de mallar gibi ihtiyaçları karşılama gücüne sahiptirler.

İnsan ihtiyaçları yaşanan toplum tarafından belirlenip, yine toplumdaki değişimlere göre çeşitlilik arz ediyorsa, ihtiyaçları karşılama yollarının da, yine toplumsal kurallar tarafından düzenlenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Muhtemelen bundan 15-20 sene önce, belki de halen günümüzde Toros yaylalarında göçebe olarak yaşayan bir yörük çocuğu, şehirde yaşayan, televizyon seyreden, okula giden bir çocuğun ihtiyaç diye algıladığı birçok şeyi ve bu arada çikolatayı bilmiyordu ve elbetteki hiçbir zaman böyle bir maddenin ihtiyacını da duymamıştır veya duymuyordu.

O halde, toplum göçebe bir toplum olmaktan çıkarak, köylü bir topluma geçerken ihtiyaç kavramı değiştiği gibi, bu kavramı şehirli toplumda daha da farklı bir muhteva kazanmıştır.

İster göçebe, ister tarımcı, isterse şehirli olsun, bütün toplumlarda ihtiyaçların karşılanması için, insanların tabiat kaynaklarından faydalanmak üzere kurdukları beşerî ve teknik teşkilatta ortaya koydukları çabalar vardır ki, bunlar iktisadi faaliyetler olarak isimlendirilir.

Bir başka ifadeyle, iktisadi faaliyet, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için tabiata karşı verdikleri mücedeleleri kapsamaktadır. İktisadi faaliyetin amacı, ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetleri yaratmaktır. Daha önce ifade edildiği gibi, mal ve hizmetler kendiliğinden ham halde bulunsalar bile, onları elde etmek için bir çaba gerekir ki, bu da iktisadi bir faaliyet anlamı taşır.

Her iktisadi faaliyet, bir değer yaratır. İnsanlar tabiatta kendiliğinden yetişen bitkileri dermek için bir çaba sarfederek ele geçirdikleri ürünlerde, fabrikada çalışan insanların imal ettikleri ürünlerde, okulda ders veren öğretmenin yaptığı işte bir değer vardır.

Her değer yaratma işi, iktisadi bir faaliyet sonucunda ortaya çıktığına göre, bu nasıl olmaktadır? Aslında bu soru, insanlar ihtiyaçlarını nasıl karşılarlar? sorusunun cevabıyla hemen hemen aynı mahiyettedir; iktisadi faaliyetle ihtiyaçları karşılamak için dört şekilde değer yaratılır. Bunlar:

1- Maddenin şekli değiştirilerek yaratılan değer: Tabiatta bulunan hayvanların derisini işleyerek onlardan elbise yapma veya hayvanların kürkünü giysi olarak imal etme. Bu biçimde ihtiyaç karşılama, değer yaratmaya örnek olarak verilebilir.

2- İnsanlar, maddelerin kullanım zamanını değiştirerek de değer yaratabilirler. Örneğin süt kısa bir sürede tüketilmezse bozulacak bir besin kaynağıdır. Oysa "pastörize etme" tekniği sütün dayanıklılığını artırıp, kullanma süresini uzatmaktadır. Yine konserve yapımı, hemen tüketilmediği halde bozulacak yiyeceklerin çok uzun süre dayanarak sonradan tüketilmesine imkan sağlamaktadır.

3- İnsanlar iktisadi faaliyetleri sonucunda maddelerin yerini değiştirerek de ihtiyaçlarını karşılayacak değerleri yaratabilirler. Deniz kenarında kum, dere yatağında çakıl

"serbest maldır", bir iktisadi değere sahip değildir, fakat bunların bir inşaat yerine taşınması onlara ihtiyaçları karşılama değeri verecektir.

4- İktisadi faaliyetlerin neticesinde insanlar ürettikleri ürünü tüketmek, ihtiyaçlarını karşılamak için sahip olmak, kullanmak isterler. Böylece birçok mal ve hizmet, el ve mülkiyet değiştirir. Bu işlem de bir iktisadi faaliyettir ve bu faaliyet sonunda hasıl olan kıymet, ihtiyaçların giderilmesine yarar.

Eğer ihtiyaçlarımızı karşılayacak mal ve hizmetler insan çabasını gerektirmeyecek kadar bol olsaydı, ne iktisadi faaliyet, ne de değer yaratma gibi bir mesele olmayacaktı.

Niketim bazı hayatî ihtiyaçlarımızı karşıladığı halde iktisadi bir değer taşımayan mallar vardır. Meselâ "hava" (bütün canlılar için olduğu gibi) insanlar için de vazgeçilmez ve ikame edilmez bir madde olmasına rağmen, havanın iktisadi bir kıymetinden söz etmek mümkün değildir.

O halde ihtiyaçlarımızı karşılayan bazı mallar vardır ve onlar "serbest mallardır", bol miktardadırlar ve onları kullanmak için "çaba-emek" gerekmez.

İkinci bir mal türü olarak bahsettiğimiz "iktisadi mallar" ise kıtılar ve ancak insan çabası sonucu, bir iktisadi faaliyetin değer yaratma işlemleri ile ancak ihtiyaç karşılayıcı hale, yahut da "mal ve hizmet" haline gelirler.

İKTİSADİ MESELE NEDİR?

İktisadi mesele sadece ve sadece insanlar arasında, insanlara has bir konudur. Başka canlıların, meselâ hayvanların iktisadi bir sorunla karşılaştıklarından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bütün hayvanlar, çevrelerine bağımlı yaşayacak bir biyolojik yapıda olmalarına ve biyolojik yapılarının fonksiyonlarına bağımlı olmalarına rağmen, insanlar kendi biyolojilerini aşan ve bu bakımdan çevre-bağımlı değil çevre-değiştirici niteliklere sahiptirler.

İşte iktisadi mesele, insanın bu özelliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün canlıların ihtiyaçları vardır ve insan dışındaki canlılar çevreye bağımlı ilişkilerle ihtiyaçlarını karşılama imkanlarına sahipken; insanlar ihtiyaçlarını çevre değiştirici güçleriyle karşılamaktadırlar.

İnsanın niteliklerine bağlı olarak, ihtiyaçları sürekli değişmektedir. Oysa binlerce senedir bütün canlılar aynı şeylere ihtiyaç duymaktadır ve bu ihtiyaçlarını aynı şekilde karşılamaktadırlar. Çevrede meydana gelen değişikliklere karşı bir tedbir alamadıkları gibi, bir değişikliği planlayıp yaratma özelliğine de sahip değillerdir. İnsanın bu niteliği, insana hürriyet sağlamıştır. Tabiata ve kendi biyolojisine karşı bile, hürriyete sahip olan insanoğlu, diğer taraftan sürekli olarak bir sorunla iç-içe yaşamak zorunda kalmıştır: İktisadi sorun.

Eğer insanlar değişen ihtiyaçlara sahip olmakla birlikte her durumda ihtiyaçlarını karşılayacak imkanlara sahip olsaydılar; iktisadi sorun ortaya çıkmayacaktı.

Öyle ise iktisadi sorun, birincisi insanın niteliklerine, ikincisi ise bu niteliklere kendiliğinden cevap veremeyen kaynakların sınırlılığına bağlı bir olaydır.

İnsanlar iktisadi sorunu aşmak için, iktisadi faaliyeti; iktisadi faaliyet de iktisat kurumunu geliştirmiştir.

Bu bakımdan iktisadi sorun, sınırlı kaynaklarla, sınırsız ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması olarak tanımlanmaktadır. İktisat, bir tanıma göre de, iktisadi sorunu aşma bilgi ve çabasıdır.

İHTİYAÇ NEDİR?

Başından beri insanların ihtiyaçlarından söz ettik; peki ihtiyaç nedir? İhtiyacı, genel olarak, karşılanmadığı zaman insana maddi veya manevi kaygı ve ızdırıp veren, karşılandığı zaman tatmin ve haz hissi veren beşeri bir duygu olarak tanımlamak mümkündür. Bu duygu, hem maddi hem de manevidir. Akşama kadar yemek yememiş bir insanın, midesinden yükselen ve bütün vücudunu adeta kuşatan duygu, onun midesinin salgıladığı, beyninin algıladığı ve bütün sinir sistemini etkileyen açlık duygusu, vücudun beslenme ihtiyacının bir neticesidir. Bu duygunun tatmin edilmesi için bu insanın açlığının giderilmesi gerekmektedir.

Etrafımızdaki insanların bazılarının kitap okuduğunu veya bazılarının hergün bir gazeteyi okuduğunu görebiliriz. Acaba gazete veya kitap okumak da bir ihtiyaç mıdır? Evet, bu veya buna benzer çok çeşitli ihtiyaçlar vardır. Bunlardan bazıları tatmin edilmediği zaman insanlar belki hayatîyetlerini sürdürebilirler. Bazıları için böyle birşey sözkonusu değildir. Çünkü açlıktan ölen insanlar olduğunu duyup, okuduklarımızdan biliriz ama, şimdiye kadar gazete okumadığı için ve kitap okuma ihtiyacını gideremediği için fiziki varlığından birşey kaybetmiş kimsenin varlığından en azından haberdar bile değildir. Yine de bu tür ihtiyaçların karşılanmamış olmasının yarattığı elem ve rahatsızlığı da hissetmek zor değildir. Bu sebeple ihtiyaçları şu şekilde sınırlamak mümkündür:

Zorunlu ihtiyaçlar,
Kültürel ihtiyaçlar
Lüks ihtiyaçlar.

Zorunlu ihtiyaçlar, insanların fizyolojik varlıklarını sürdürmek için zaruri olan tüketim maddelerine olan ihtiyaçlardır. Bunlar ertelenemez veya yok edilemez niteliktedirler. Bu tür iktisadi ihtiyaçlar Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki temel fizyolojik ihtiyaçlar kategorisi içindedirler. Bu ihtiyaçların diğer ihtiyaçlarımıza yönelik belli başlı bir farkı vardır ki o da, bunların belli bir sınır noktasına sahip olmasıdır. Bu tür ihtiyaçlar arasında en başta beslenme gelmektedir. Her insanın günde belli bir kalori sağlayacak yiyecek ve içeceğe ihtiyacı vardır. İnsanlar, bunu temin etmek için muhtelif gıda maddeleri tüketmek zorundadırlar. Bu gıdayı alamadıkları zaman hayatları tehlikeye girecektir. Fakat bu gıdayı alabildiğine artırmak mümkün değildir. İnsanlar ne kadar çok ve çeşitli yiyecek tüketirlerse tüketsinler, belli bir noktadan sonra artık tüketemeyecekleri bir seviyeye gelecektir. O halde zorunlu tüketim maddeleri, sınırlı bir ihtiyaç türüdür. Beslenmenin yanında giyinme, barınma da bu tür ihtiyaçlar arasında yer alır.

Kültürel ihtiyaçlar, hemen zorunlu ihtiyaçların üzerinde bir noktada başlayan, fakat zorunlu ihtiyaçları da etkileyen bir ihtiyaç türüdür. Meselâ zorunlu ihtiyaçlar arasında sayılan giyinme ihtiyacı, barınma ihtiyacı, kültürel şartlara göre kalite ve miktar olarak farklılık arz ederler. Kültürel ihtiyaçlar, zorunlu ihtiyaçların karşılanmadığı yerde ortaya çıkma fırsatı bulamazlar. Nasıl zorunlu ihtiyaçlar insanı hayatta tutmak için zarurî olan ihtiyaçlar olarak tanımlanabilirse, kültürel ihtiyaçları da insanın toplum içinde kendisini geliştirmesi için gerek duyduğu ihtiyaçlar olarak tanımlamak mümkündür. Bu tür

ihtiyaçlar arasında eğitim başta gelen bir ihtiyaçtır. Bunlara spor, sinema/tiyatro vb. ilave edilebilir.

Lüks ihtiyaçlar: Bu kategoride yer alan ihtiyaçlar, ancak yukarıdaki iki tür ihtiyacı tam anlamıyla tatmin olan insanların hissettikleri ihtiyaçlardır.

Ancak, bu ihtiyaç türlerinin birbirinden çok kolay bir şekilde ayrılmadığını, bazı toplumlarda lüks olarak kabul edilen bazı ihtiyaçların, başka toplumlarda lüks olarak görülmediğini hatırlatmak yerinde olur.

Buraya kadar ifade ettiklerimizden kısaca ihtiyaçların özelliklerini aşağıdaki noktalarda tesbit edebiliriz:

1) İhtiyaçlar sürekli: İhtiyaçlar bir defa tatmin edildikten sonra ortadan kalkmazlar, her defasında tekrar ortaya çıkıp yeniden tatmin edilmesi gereken bir hal alırlar. İnsanlar karınları doyduğu vakit yemek yemeyi düşünmezler, fakat bir süre sonra tekrar acıkınca yemek isterler.

2) İhtiyaçlar, temel zorunlu ihtiyaçlardan başlamak üzere sürekli olarak artma eğilimi içerisindedirler. İhtiyaçların nasıl arttığını anlamamız için, bugün ihtiyaç olarak gördüğümüz birçok şeyi, geçmişte insanların tanımadığını hatırlamak yeterlidir. O halde ihtiyaçların ikinci bir özelliği olarak, çeşit ve kalite olarak artma eğilimi taşıdığı söylenebilir.

3) İhtiyaçların üçüncü bir özelliği, şiddetleriyle ilgilidir. İhtiyaçlar karşılandıkça şiddetleri azalır. Meselâ temel tüketim ihtiyaçları veya zorunlu ihtiyaçları karşılanmış bir insanın, bu defa başka ihtiyaçların şiddetini artırması ön plana çıkabilir.

HER TOPLUMDA KARŞILAŞILAN ORTAK İKTİSADİ SORULAR NELERDİR?

Şimdi kısaca bu soruları ele almaya çalışalım.

1- Ne veya Neler Üretilenektir?

Her toplumda, hangi mallar ve hizmetlerin üretileceği konusu temel bir sorudur. Zorunlu tüketim mallarının üretimi, bütün toplumlarda vazgeçilmez bir iktisadi karar olacaktır; fakat bunların kalitesi ve çeşitlerinin tercihi, iktisadi konuların işlediği süreç içerisinde belirlenecektir.

Meselâ, bir toplumda köpek mamasının üretilip üretilmeyeceği, bu iktisadi sürecin üzerinde, toplumsal değer normatif ve örgütlenme düzeni tarafından belirlenen tercihlerle iktisadi sürece intikal ettireceklerdir.

2- Ne Kadar Üretilenektir?

Yine her toplumda, hangi malların üretileceğinin yanısıra, ne miktarlarda üretileceği sorusu da, önemli bir soru olarak ortaya çıkar. Hangi malların ne kadar üretileceğinin yanısıra, hangi tür ihtiyaçları karşılayacak malların üretileceği de bu sorunun kapsamındadır.

Nitekim zorunlu ihtiyaçların dışındaki kültürel ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlerin veya lüks ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi konusunda ortaya çıkacak sorular, her toplumda geçerli sorulardır ve belli tercihleri gerektirir.

Henüz karayolları ağını tamamlayamamış, köy, kasaba ve şehirleri birbirine bağlayamamış bir toplumda veya sağlık hizmetlerini üretememiş bir ülkede, çok iyi bir havayolu hizmeti üretmek veya henüz beslenme ve giyinme ihtiyaçları karşılanamamış toplumlarda, yoksul insanların ellerinde fotoğraf makinalarıyla dolaşması, o toplumların bu soruya verdikleri, bize göre yanlış cevapların ürünü olarak görülebilir. Ama her toplumun bu sorulara verilecek ortak cevaplarının olmadığını unutmamalıyız.

Bu ortak cevabın şöyle olmasını düşünebiliriz: Bütün mallardan çok miktarda üretilsin. Bu tür bir cevabın, sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanması şeklindeki "iktisadi soruna" aykırı düştüğünü hatırlarsak; cevabımız, kaynakları ihtiyaçları karşılayacak en rasyonel (aklı) ve en uygun bileşime doğru kullanmak gerektiğidir.

Fakat bu "aklılık ve en uygunluk" toplum tercihlerinden kurtulup standart bir çözüm yolu bulma, bütün toplumlar için geçerli bir çözüm değildir. Bu bakımdan "ne kadar üretilecek?" sorusuna her toplumda iktidar, kalkınma ve iktisadi unsurlar arasındaki yerleşik ilişkiler, yani kurumlar sistemi veya üretim tarzı tarafından farklı şekillerde cevap verilmeye devam edecektir.

Bu konuda, iktisat kitaplarında sıkça verilen bir örnek vardır: Bir toplumda iktisadi kaynakların tamamını iki ürün arasında oranlı paylaştırsak, bir kısmıyla tereyağı, diğer kısmıyla tüfek üretsek veya sadece tüfek ve sadece tereyağı üretsek, ne miktarlarda tereyağı ve tüfek üretebiliriz? İki ürüne indirilerek basitleştirilmiş bir ekonomi içinde, hangisinden ne oranda üretileceği konusundaki tercihi belirleyecek olan "sosyal kurumlar sistemi"dir. Fakat hangi oranlar tercih edilirse edilsin, üretimin sınırı bellidir; her bir üründen üretilebilecek en üst sınır kaynakların tamamının tek ürün için kullanıldığı nokta olacaktır ki, yapılabilecek bütün tercih seçenekleri bir eğri üzerinde toplanacaktır. Bu eğri, bir ekonomideki üretim miktarını gösterir. O halde mallardan ne miktarda üretileceği, sadece bir tercih meselesi olmayıp, ekonomideki üretim imkanları eğrisine bağlıdır.

3- Nasıl Üretilcek?

Bütün ekonomilerin cevaplandığı bu soru, aslında ekonominin seviyesini de ortaya koymuş olacaktır.

Eğer bir toplumda nelerin üretileceği, ne kadar üretileceği konusunda mesele halledilmişse, bunların nasıl üretileceği hususunun da halledilmesi gerekir.

Mal ve hizmetlerin nasıl üretileceği sorusu iki önemli hususu akla getirmektedir. Bunlardan birisi "teknoloji", ikincisi ise "organizasyon" konusudur. Nasıl üretilcek sorusuna cevap vermek, hangi teknolojiler ve örgütlenmede hangi yöntemler kullanılacak sorusuna cevap vermektir. Meselâ elektrik enerjisi, sudan mı elde edilecek, kömürden mi, yoksa nükleer tesislerden mi? Veya yol inşaatında emek yoğun bir organizasyon mu, yoksa makina mı, yoğun bir organizasyon olarak tercih edilecektir? Bu tercihleri belirleyen çerçevenin de sosyal kurumlar düzeni olduğu ve bunun toplumun sahip olduğu teknoloji takviye ile de ilişki içerisinde bulunduğunu vurgulamak isteriz.

4- Kimin için Üretilcek?

Üretimi gerçekleştirmek, üretilen mal ve hizmetlerin o an veya gelecekte kullanılmasını sağlamak içindir, fakat bu mal ve hizmetleri kim, ne kadar tüketecektir? Bu soru, her ekonomide çok stratejik bir sorudur ve bizi doğrudan doğruya bölüşüm meselesi veya gelir dağılımı konusuna götürür.

Üretilen mal ve hizmetlerin kimin için üretildiğini, o malı ve hizmetleri tüketenlere bakarak tesbit edebiliriz. Bu tüketiciler, kullandıkları mal ve hizmetlere sahip olma gücündeki insanlardır. Bu güç ise, her toplumda bölüşüm süreciyle kazanılır.

Mal ve hizmetlerin kimin için üretileceğini bölüşüm ilişkileri, bölüşümü ise toplumdaki değer sistemi, normatif düzen ve toplumsal güç ilişkileri belirleyecektir. Bu bakımdan farklı toplumlarda, gelirin farklı esaslara göre dağıldığını, ekonominin neyi, kimin için ürettiği hususunda da farklı örnekler ve tercihler görmek mümkün olmaktadır.

5- Kimler Tarafından Üretilecek?

Her ekonomide cevaplanması gereken çok önemli bir soru da, üretimde kimlerin hangi malların üretimini üstleneceği hususudur. İşbölümü, üretimin gerçekleşmesi için zorunlu bir ilişkidir. İşbölümünün esasını, gerçekleştirilmesi gereken işlerin bazıları üzerinde insanların emek ve dikkatlerini, bilgilerini yoğunlaştırdıkları vakit, "herkesin her işi yaptığı" duruma göre daha verimli çalışmaları ve daha çok üretim yapmaları ilkesi oluşturmaktadır.

İşbölümünü çok genel olarak yatay, dikey ve teknik işbölümü diye gruplandırmak mümkündür. Dikey işbölümü, bir mal ve hizmetin üretilmesi sürecinde karar, yönetim ve uygulama arasındaki yukardan aşağıya sıralanmış, ast-üst ilişkisini ifade etmektedir. Meselâ bir fabrikada, yönetim kurulu, fabrika müdürü, kısım müdürleri, usta başları ve işçiler arasındaki sıralanma veya hiyerarşi bu tür işbölümüne örnek teşkil eder.

Yatay işbölümünü sektörel işbölümü diye ifade etmek de mümkündür. Zira bu tür işbölümünde, her üretim birimi ayrı bir konuda mal veya hizmet üretmektedir. Bu tür işbölümüne verilebilecek misaller arasında, her bir tarım ailesinin farklı bir konuda üretim yapması, birisinin buğday, diğersinin şeker pancarı, bir başkasının ayçiçeği üretmesini gösterebiliriz.

Teknik işbölümü ise, münhasıran sanayileşmiş ülke ekonomilerinde uygulanan bir işbölümü şeklidir. Teknik işbölümünün esasını insanların muhtelif işlerde ihtisaslaşması değil, aynı işin kısımları arasındaki veya üretimi planlanan malın parçaları arasındaki üretimin ihtisaslaşması oluşturur. Çok sık verilen toplu işne örneğinde olduğu gibi, birisi teli düzeltme, diğeri kesme, bir başkası ise ucunu sivirtme gibi, aynı ürünü ortaya çıkarma hususunda farklı işleri yapmak, bir işbölümüdür ve işin teknik bölünmesi esasına dayalıdır.

O halde "kimler tarafından üretilecek" sorusu işbölümüne, işbölümü ise yine toplum yapısına bağlı olarak cevaplandırılmaktadır.

ÜRETİM NEDİR?

Üretimin gayesi "iktisadi sorun"u aşmaktır. Yani kıt iktisadi kaynaklarla, çeşitli ve artan ihtiyaçlar arasında denge kurabilmektir. Bu denge, ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetlere sahip olmakla veya bunları karşılamakla mümkün olur. Bu bakımdan üretimi, mal ve hizmetlerin yaratılması olarak tarif edebiliriz.

Bundan, sözü edilen malın, tabiatta kendiliğinden bulunan beşerî ihtiyaçlarımızı karşılayacak maddeler olmadığını, yani hava gibi serbest mallar değil, iktisadi mallar olduğunu hatırlamamız gerekir. Üretimin diğer hedefinin ise yine ihtiyaçlara cevap verecek, tatmin edecek hizmetler olduğunu ifade ettik. Hizmetler, mallar gibi maddî varlıklar ol-

mamasına rağmen, bir ihtiyacı giderme etkisi gösteren bir görev yerine getirirler. Eğitim, sağlık vb. hizmetlerde olduğu gibi.

Üretim mal ve hizmet üreterek insanların ihtiyaçlarını karşılarken, insanlar için fayda yaratmış olmaktadır. Bu bakımdan üretimi fayda yaratma diye, yani; kaynakların fizikî yapılarını değiştirerek veya değiştirmeden fayda yaratma süreci olarak tanımlayabiliriz. Faydayı, insanların ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi veya tatmin gücü olarak tanımlamak mümkündür. Meselâ ekmeğin faydası, açlığı ortadan kaldırması, gıysilerin faydası bizi koruması ve sağladığı sosyal yararlılıktır.

Üretim Faktörleri Nelerdir?

Üretim, kendiliğinden gerçekleşen bir faaliyet değildir. Beşerî bir çabanın ürünüdür. Onun gerçekleşebilmesi bazı şartlara bağlıdır.

O şartlar başta üretimin onsuз olmayan parçalarıdır. Başka bir ifadeyle, üretimin unsurlarını meydana getiren, üretim faktörleridir.

Üretim faktörleri sınırsız olsaydı, şüphesiz iktisadi sorun ortaya çıkmayacaktı. O halde üretim faktörlerinin her birisinin değişik de olsa bir sınırı vardır.

Her üretim süreci, üretim faktörlerinin biraraya gelmesiyle oluşur. Bu faktörler nedir, şimdi kısaca bunları incelemeye çalışalım.

1- Emek:

Emek, üretimin beşerî kaynağıdır. Emek deyince aklımıza sadece kol gücü gelmemelidir. İnsanın kabiliyeti ve zekâ gücü gibi unsurların hepsi, üretim sürecinde emek kavramının içinde yer alabilir. Emek, insanın fizikî ve fikrî imkanı ve gayretleri olarak da tanımlanabilir.

Bütün üretim faktörlerinde olduğu gibi emeğin de bir sınırı vardır.

Emek ne kadar bol olursa olsun, onu sınırlandıran sosyal ve biyolojik sınırlar sözkonusudur. Bunlardan birincisi nüfustur. Nüfus, tarihi, sosyal ve biyolojik şartlara bağlı olarak gelişmiş veya gelişen bir unsurdur. Böylece nüfusun büyüklüğü, küçüklüğü, artış hızı, doğum ve ölüm oranları gibi faktörler emeğin miktarını belirleyen unsurlar olmaktadır.

Emeği sınırlayan diğer bir husus ise, çalışabilir nüfus miktarı ve bunun kalitesidir. Bunun ise sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olduğu bilinmektedir. Nüfusun hangi yaşlardan itibaren istihdam edileceği, istihdam edilen veya çalıştırılan nüfusun eğitimi, yahut kalifiye emek, ekonomik ve sosyal şartlara göre nitelik kazanmaktadır.

Bir toplumun emek zenginliğini nüfusun çokluğu değil, çalışılabilen (istihdam edilebilen) yaşta bulunan insanların, istihdam dışı kalan kısmına oranının yüksekliği ve istihdam edilebilen nüfusun niteliği gösterir:

2- Toprak veya Tabiat:

Toprak, insan unsuru olmayan yegane üretim faktörüdür ve üretim faktörlerinin temelini oluşturur. Toprak, diğer üretim faktörlerinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Birincisi, herhangi bir toplumun tabiat kaynaklarını veya toprağını artırması iktisadi olarak mümkün değildir. Çünkü dünyanın toprağı ve tabiat kaynakları sabittir. Bu sabit kaynaklardan her ülkeye düşen de bellidir. O halde toprak veya tabiat, üretimi arttırılmaz

sabit bir faktördür. Yukarıda söylenildiği ve diğer faktörler anlatılırken belirtileceği gibi, toprak unsurunu diğer üretim faktörlerinden temelde ayıran, üretilmemiş bir imkan olmasıdır. Diğer üretim faktörlerinin tamamı toplum tarafından üretilmiş unsurlardan ibarettir. Oysa tabiat veya toprak dünyanın yaratılışıyla birlikte varolmuştur. Bu husus bir üretim faktörü olarak toprağın bir diğer farklı yönüdür.

Tabiat veya toprak, üretim faktörü olarak sadece ekip-biçme veya bitki örtüsüyle değil, yeraltı kaynaklarıyla da üretim sürecinde yer alır. Bu yönüyle düşünülürse tabiat miktar olarak artırılması imkanı az bir kaynak iken, bazı özellikleri tüketilebilen ve eksilen bir kaynaktır.

Aklımıza hemen petrol veya kömür rezervlerinin azalmakta oluşunu getirebiliriz. Günümüzde çevre sorunlarını da yine bu çerçevede düşünebiliriz.

Öye ise toprak veya tabiat bazı yönleriyle değişmez, sabit, bazı yönleriyle de insan müdahalesiyle değişen, azalan ve bozulan özelliklere sahiptir.

3- Sermaye:

Sermaye, üretimin gerçekleşmesinin şartlarından biridir ve modernleşen ekonomilerde önemi daha da artmaktadır.

Emek ve toprak, tabii olarak varolan üretim faktörleri olduğu halde, sermaye tabiatta kendiliğinden mevcut değildir ve beşeri olarak üretilmiştir. Dolayısıyla sermaye, toplum tarafından üretilmiş olan üretim faktörü diye tanımlanabilir. Kısaca sermaye insan eseridir ve toplumun tabiatla olan ilişkisi esnasında tasarruflarıyla yaratılır.

Sermayeyi günlük konuşmalarımızda, elimizdeki para veya kıymetli araçlar (altın, çek, tahvil vb.) anlamında kullanmaktayız. Oysa günlük konuşmadaki sermaye terimi ile iktisadi bir kavram olarak sermaye aynı anlamı taşımaz. Para "nakit sermaye"dir. Oysa fabrikalar, binalar, makinalar, üretimde kullanılan araçlar, teknoloji ve mallar ise "gerçek sermaye"yi oluştururlar.

Sermaye diğer üretim araçları gibi sonsuz veya bol olan birşey değildir. O da iktisat-taki "nedret" kanununa tabidir. Sermaye azlığı, bugün birçok ekonomide temel sorundur. Hatta ülkelerin gelişmişlik seviyesini belirleyen başlıca kriterlerden biridir.

İktisadi gelişme, sermayenin artırılmasına bağlı bir süreç olduğu için, ailelerin tasarruf etmesi istenir. Bu tasarrufların bir toplumsal tasarrufa dönüşüp yatırıma yönelmesi ise gelişmeyi yaratarak, hem ailelerin gelirini artırır, hem de aile fertleri arasındaki işsizlere yeni çalışma imkanları hazırlar.

Sermaye meselesi, daha birçok bakımdan toplumu ve aileleri ilgilendiren bir konudur. Çünkü sermaye birikimi, ülkenin üretim imkanlarının artması demektir. Bu imkanları artırmak için gerekli tutum ve davranışlar, sermayeye bakış, yani tasarruf ve yatırım gibi beceri ve alışkanlıklar aile topluluğu içinde oluşan davranış çerçeveleriyle ilgilidir.

4- Teşebbüs:

Üretim faktörlerinin her üçünün bir arada bulunması, üretimin gerçekleşmesi için gerekli şartlardır, fakat yeterli değildir. Teşebbüs, üretimin diğer üç faktörünü üretime dönüştüren bir güçtür.

Teşebbüs; bir ülkedeki sermayeyi, emeği ve tabiat unsurlarını biraraya getirerek üretimi örgütleme çabasıdır. Teşebbüsü yapacak olan kimdir? Teşebbüsü müteşebbis (girişimci) denilen insanlar yapmaktadır.

Müteşebbisin ortaya çıkması, bir toplumun tarihi özelliklerine, toplumun aile ve birey ilişkilerine bağlıdır. Tabiat kaynakları zengin olan, nüfusu yeterli olan birçok toplum vardır ki, halen gelişmemiş ekonomik yapılara sahiptirler. Bunun tarihi ve kültürel kaynakları itibarıyla incelenmesi ayrı bir konu olmakla beraber, buna da kısaca temas edilmesi gerekirse, toplum-aile-birey ilişkileri esasından kaynaklanan sebepleri vardır.

Toplumun kendini yenilemesinin biyolojik kaynağının, nüfus yenilenmesi sürecinde yattığına işaret etmiştik. Fakat unutulmaması gereken bir husus vardır ki, toplumun kendini süreklileştirmesi, geliştirmesi süreci toplumsal/kültürel yenilenmeden, yaratıcılıktan ve üretimden geçer. İşte ekonomik gelişme de, toplumsal yaratıcılığın bir neticesidir.

Toplum kendisini nasıl aşacaktır? Elindeki kaynakları, sahip olduğu üretim faktörlerini öyle bir bileşimde üretime sokmalıdır ki, neticede üretimde kullanılan faktörler, ilave değerler yaratsın, yeni ürünler ve zenginlikler üretilebilsin.

Bu işi kim yapacaktır? Bu işi müteşebbisler, organizatörler yapacaktır. Müteşebbis, yaratıcı gücü olan, yenilik yaratıcı kabiliyeti olan, bireysel atılımı, cesareti ve risk alma yeteneği olan, bireysel kişiliğe sahip biridir.

Bireysel kimliğin oluşumu sürecinin belirlendiği dönem, psikolojik olarak gençlik çağının sonuna kadar sürmektedir. Fakat çocukluk ve ilk gençlik dönemi, kimliğin karakteristik şekillenme dönemidir. Kısaca "kişilik yapısı"nın belirlendiği kaynaklar yakın ilişki çevresi ve aile ortamlarıdır. Dolayısıyla aile yapıları ve aile içi ilişkiler çocuğun kişilik yapısını şekillendirmektedir. Çünkü bir toplumdaki yaygın aile yapısı, çocuğun yakın ilişki çevresinde geçerli olan ilişkileri de üretmektedir ve çocuk tamamıyla bu yapıya bağımlı ilişkiler çerçevesinde yetişmektedir.

Türkiye'nin veya henüz sanayileşmesini tamamlamamış, kalkınmış ülkeler kategorisinin dışında kalan toplumların içinde buldukları ekonomik durum, çoğu kere ekonomiyi de belirleyen sosyal/kültürel ilişkilerin neticesi olmaktadır.

Toplumun devletten özerkleşmediği, ailenin otoriteleştiği durumda, bireyin "dıştan denetlenen" bir kişilik yapısına bürünmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum, yaratıcı, girişken, kendine güvenen, sağlıklı bir kişilik yapısını engellemektedir.

Otoriter kişilik yapısı, özerk birey yapısına müsaade etmediği gibi, fırsatını bulduğu zaman veya herhangi bir otoriteye sırtını dayadığı zaman bencil bir bireyciliğe kaymaktadır. Oysa özgür girişimci, yaratıcı, fakat risk yüklenme gücü kadar da sorumluluk sahibidir.

Çünkü kendi özgür iradesi ve çabasıyla, diğer insanlara karşı eşitlikçi, fedakâr bir ahlâka yönelmiştir.

Bu bakımdan gelişmişlik ve gelişmemişlik meselesi, yaratıcı müteşebbislere sahip olma veya sahip olmama gibi bir problemle de yakından ilgilidir.

Ailenin çocuk konularında, çocuğuna olduğu kadar kendi ülkesini de ilgilendiren, çocuğun özgüvenini geliştirecek, yaratıcılığı teşvik edecek, ilişkilerini desteklemesi oldukça mühim bir konudur.

İktisatçılar, bir kimsenin müteşebbis diye nitelendirilmesi için gerekli şartları üçe ayırmaktadırlar;

1) Üretim faaliyetine girme amacında ve kararlılığında olma.

2) Organizasyon, yaratıcılık ve üretim için gerekli olan faktörleri bu çerçevede bir araya getirme.

3) Karşılaşılabilecek riskleri göze alma ve aşma kararlılığında olma.

Dikkatle bakılınca bu üç hususun da özgür, yaratıcı kişilik diye söylediğimiz "içten denetimli" bir şahsiyet yapısının özellikleri arasında bulunduğu görülecektir.

Üretimin Şartları Nelerdir?

Üretimin gerçekleştirilmesi, üretim faktörlerinin mevcudiyetine bağlı olduğuna göre, üretimin bağlı olduğu diğer şartlar nelerdir?

Üretim süreci toplumun kurumsal yapısına bağlı olarak işler, üretim faktörleri bu yapıya göre işlerlik kazanır, şekillenir. Bu bakımdan üretimin tâbi olduğu şartlar şöyle sıralanabilir:

1) Tüketim eğilimleri veya tüketicilerin oluşturduğu piyasa şartları.

2) Üreticinin bilgisi veya teknolojik seviye.

3) Toplumdaki iktisadi zihniyet veya iktisadi davranışlarımızı belirleyici kültürel kalıplar.

Bu hususlar toplum, aile ve birey ilişkisine göre gelişmektedir. Tüketim eğilimlerinden teknolojiye kadar, her bir husus toplumun aile yapısındaki, insan yetiştirme düzeyindeki ilişkilere bağlıdır.

RUSYA'DA İSTİKRAR VE EKONOMİK REFORM

*Ömer Tanju DURUSOY**

Şovyetler Birliği'ndeki reformların beyni ve merkezi Rusya Cumhuriyeti'dir. Dolayısıyla Rusya'daki reformasyon diğer cumhuriyetlerce de izlenecektir. Çünkü bütün cumhuriyetlerde ekonomik, siyasal ve sosyal yapı hemen hemen aynıdır. Böylece sorunlar ve çözüm de aynı olacaktır. Cumhuriyetler ekonomik sistem tercihiinde farklılık yapmadıkları ve liberal sistemde karar kıldıkları müddetçe reformların uygulanmasında Rusya Cumhuriyeti ile birlikte hareket etmek zorundadırlar. Kısaca Rusya'daki reformasyonun incelenmesi diğer cumhuriyetler (özellikle de Türk Cumhuriyetleri) için büyük önem arz etmektedir.

Bu yüzyıldaki olayların ancak bir kısmı Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ve çöküşü kadar önemlidir. Sovyetler Birliği'nin çok az bir can kaybıyla sırna kadem basması tarihten silinmesi kadar olağanüstüdür. Politik değişmeler nadiren olurken ekonomik değişmenin hızı ve derecesi de büyük olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra 4 aydan daha az bir zamanda, Rusya fiyatların büyük bir kısmını tam olarak liberalize etmiş, makroekonomik istikrarda ve rublenin konvertibilitesi yolunda önemli mesafeler katetmiştir. Bütçe açığı Gayri Safi Yurtiçi Hasılabın (GSYİH) yüzde 20'sinden yüzde onun altına indirilmiştir. Bir fiyat düzeyi ayarlamasından sonra enflasyon oranı azalmaya başlamıştır. 1992 Nisan'ının sonunda, Rusya IMF ve Dünya Bankası'na katılmıştır. Muhtemelen yıl sonundan önce, Rusya sabit bir oranda ruble değişimini içerecek olan istikrar ve reform sürecini tamamlamak için IMF'nin finansal yardımını elde etmiş olacaktır.

Rusya'daki hızlı istikrar -fiyatlar ve ticaretin liberalizasyonu ve paranın konvertibilitesi ile beraber- eğer başarılırsa⁽¹⁾ fevkalade bir başarı olacaktır. Fakat hem Doğu

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

(1) Genel olarak istikrarın başarısı, enflasyon oranı, bütçe açığı ve cari hesap açığı gibi göstergelere bakılarak ölçülür. Eğer enflasyon oranı yıllık yüzde 30 ilâ 40'lardan daha aşağılara çekilmişse, bütçe açığı enflasyona yol açmayan bir finansmanla kontrol edilebiliyor ise (ki bu da GSYİH'nin yüzde 4-5'i ya da daha az bir düzeyi demektir) ve cari hesap açığı düzenli olarak dış finansmanla (dış yardım anlamında değil) kapatılmakta ise başarılı olarak değerlendirilmelidir.

Avrupa deneyimi hem de Rusya'nın önceki durumu bu bağlamda şiddetli bir mukavemet ile karşılaşılacağını ve daha ciddi zorluklarla karşı karşıya kalınacağını ortaya koymaktadır: Özelleştirme konusunda; Dağıtım sektöründe (distribution sector); finansal, mali ve tarımsal reform alanında-kısaca ekonominin yapısal reformunda.

1990 ve 1991'de Sovyetler Birliği outputundaki kümülatif azalma, Tablo 1'de görüleceği üzere, önemli Doğu Avrupa ülkelerindeki yaşanan tecrübeye benzerdir. Petrol sektöründeki arz bozulmaları, devlet düzeninin bozulması ve cumhuriyetler arası ticaretteki çeşitli bozukluklar ekonomik performans üzerinde bozucu etki yapmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri için olduğu gibi, eski Sovyetler Birliği (ISU)'nde ihracat ve ithalat 1991 yılında net bir azalma göstermiştir. Bununla birlikte, eski Sovyetler Birliğinde, bu azalışın çoğu (ihracatın 1/3'ü) yurtiçi arz bozukluklarından özellikle de petrol endüstrisindeki bozukluklardan kaynaklanmıştır.

1991 sonunda reform programına büyük kaynak ayıran Rusya büyük bir sorunlar dizisiyle yüzyüze gelmiştir. İlk olarak, daha önce belirtildiği üzere, hasıla (output) yaklaşık % 23 kadar düşmüştür. Bununla birlikte, fiyatların 1991 Ocak ayında liberalize edilmesinden sonra bir ay içinde fiyatlarda % 350-400'lük bir artışla büyük bir enflasyonist sıçrama yaşanmıştır. İkincisi, Demokratik Endüstrileşmiş Yediler Grubu (G-7) Sovyetler Birliği'nin 80 Milyar dolar dış borcundan dolayı "birleşik ve ayrı ayrı" sorumluluklarını onaylamak için doğrudan finansal yardım sağlanmasıyla ilgilenmemişlerdir.

Üçüncüsü, reformlarda öngörüldüğü üzere, politika yapıcılar Sovyet sisteminin kalıntılarından bir sivil servis ve yönetim kurmak zorundadırlar. (Bu açıdan, Moskova'daki Rus Hükümeti diğer cumhuriyetlerden çok daha iyi durumdadır). Aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki otoritenin bozulması, onaltı otonom bölgesi ve bir o kadar bağımsızlığa ulaşan yöresel birimleri ile Rusya içindeki otoriteye de uzanmıştır. Bugün bile, raporlar merkez Rus yönetiminin alanının sınırlı olduğunu ve bölgesel ve yerel görevlilerin merkez otoriteden gelen talimatları rahatça gözardı ettiğini ortaya koymaktadır.

Dördüncüsü, cumhuriyetler arasındaki ticaret ve parasal ilişkiler erime noktasındadır. Yeni Birliğin (Commonwealth) üyesi cumhuriyetler iki yıl daha rublenin kullanımına devam edilmesini ilke olarak benimsemişlerdir. Fakat Ukrayna'nın kendi kupon sistemi çerçevesinde zımnen ayrı bir parayı kullanacağı ihtimali yüksektir. Buna ilaveten, Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile birlikte bütün politik gayretler Sovyetler Birliği'ne ait aktif ve borçların tasarrufunun nasıl dağıtılacağına olduğu gibi, askeri güç ve nükleer silahların tasarrufu konusunda yoğunlaşmaktadır.

Genellikle Eski Sovyetlerin diğer cumhuriyetleri reform çabalarında Rusya'nın gerisinde kalmışlardır (hernekadar bazı cumhuriyetlerde bazı alanlarda süreç başlamışsa da, Ermenistan'daki özelleştirme gibi). Rusya'nın bu alandaki hakimiyetinden dolayı ve bu incelemede genele uygulanabilir önermeler yapabilmek için özellikle Rusya'daki reform ve istikrar hareketleri üzerinde yoğunlaşacağız. İlk olarak Rusya'nın mevcut ekonomik durumuna bir göz atalım. Sonra Doğu Avrupa deneyi ışığında Rusya'nın reform stratejisini incelemeye çalışalım. Daha sonra da sırasıyla cumhuriyetler arası ticaretin ve politikaların koordinasyonu ve dış yardımın rolünü incelemeye çalışacağız.

Tablo 1. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin
Ekonomik Performansı, 1990-1991

Ekonomik Göstergeler						% Olarak
	CSFR (1)	Macaristan	Polonya	Romanya	Sovyetler Birliği	
Büyüme						
1990	-1	-4	-12	-7	-4	
1991	-16	-8	-8	-12	-13	
Enflasyon						
1990	18	33	249	5	20	
1991	54	33	60	223	100	
Bütçe Açığı (2)						
1990	0.3	0.1	-3.5	0.3	8.3	
1991	2.1	3.9	5.7	1.4	20.0	
IMF Programının Başlama Yılı	1991	1991	1990	1991	--	

Kaynak : Stanley Fischer., *Stabilization and Economic Reform in Russia.*, Brookings Papers on Economic Activity 1992/1

(1) Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti

(2) Bütçe Açığı GSYİH'nin yüzdesi olarak ifade edilmektedir.

Eski Sovyetler Birliğinde Rusya'nın Ekonomik Durumu

Rusya eski Sovyetler Birliğinin nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturmakta ve topraklarının dörtte üçüne hakim bir konuma sahiptir. Cumhuriyet genişlik olarak dünyanın en büyük ülkesidir ve dünyanın beşinci en büyük nüfusuna sahiptir. Geçiş döneminde reel GSMH'sının anlamlı tahminlerine ulaşmak güçtür. Kara borsa döviz kurunun kullanımı gelirin inanılabilir de altında rakamlarla (yıllık kişi başına 150 dolar gibi) ifade edilmesine yol açmaktadır. Daha gerçekçi olarak, Abram Bergson satınalma gücü paritesini esas alarak 1985 yılında Sovyetler Birliğinde kişi başına GSMH'nin CIA'nın tahmini olan ABD'deki kişi başına gelirin yüzde 42'sinin altında olarak tahmin etmektedir. Rusya'nın kişi başına düşen GBMH'sinin Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi düşük gelirli Avrupa ülkelerinin sırasında ABD kişi başına GSMH'sinin yüzde 35-38'i civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Ülkeleri karşılaştırmak ve farklı program ve yardımlar için elverişliliğin saptanmasında dolar cinsinden GSMH tahminlerini kullanan Dünya Bankası Rusya'nın kişi başına GSMH'sını Polonya ve Meksika ile aynı sırada (1989 için 1800 dolar civarında) tahmin etmektedir.

Tablo 2 nisbeten daha gelişmiş beş eski Sovyetler Cumhuriyetine ilişkin verileri göstermektedir. Hacmi ve kaynaklarından dolayı Rus ekonomisi cumhuriyetler arası tica-

rette Sovyet cumhuriyetlerinin en az bağımlı olanıdır; enerji kaynakları, Sovyetler Birliği dışına yapılan ihracatta diğer cumhuriyetlerden daha fazla bir paya sahip olmasını sağlamıştır. Rusya daha kentleşmiş ve daha endüstrileşmiştir ve de diğer cumhuriyetlerden daha fazla kişi başına gelire sahiptir. Ayrıca Tablo 2 Merkez Asya Cumhuriyetlerinin (Kazakistan ve Özbekistan) ekonomik gelişme düzeyinin düşük olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 2. Eski Sovyetler Birliğinde Gelişmiş Cumhuriyetlere İlişkin Temel Veriler (1)

	% Olarak					
	Rusya	Ukrayna	Özbekistan	Kazakistan	Beyaz Rusya	Sovyetler Birliği
NÜFUS (Milyon kişi)	148.0	51.8	20.3	16.7	10.3	288.6
Toplam için. Payı	51.3	18.0	7.0	5.8	3.6	100.0
Kentleşme Oranı	74	67	41	57	66	66
Kişi Başına GSMH Endeksi	119	90	47	74	117	100
İmalat Sanayinin Payı	63.7	17.2	2.4	2.5	4.2	100.0
Tarımın Payı	50.3	17.9	5.5	6.4	5.1	100.0
Üretimin Yüzdesi Olarak İhracat						
Cumh. arası	18.0	39.1	43.2	30.9	69.6	29.3
Dışarıya	8.6	6.7	7.4	3.0	6.5	7.5

Kaynak : a.g.e. s. 81

(1) Bütün veriler 1988 yılı içindir.

Tablo 3. 1988'de Batı Almanya, ABD ve Sovyetler Birliğinde İstihdamın Yapısı

Sektör	Toplam İstihdamın Yüzdesi Olarak		
	Sovyetler Bir.	ABD	Batı Almanya
Tarım	20.2	2.9	5.3
İmalat	23.6	18.5	32.2
İnşaat	9.3	6.6	6.6
Toptan ve perakende ticaret	6.1	22.1	15.1
Finans ve Sigorta	0.5	11.3	6.7
Kamu Hizmetleri	25.9	31.4	25.9
Diğerleri	14.4	7.2	8.2

Kaynak : a.g.e. s. 81

Sovyetler Birliği'nde istihdamın yapısı diğer merkezi plan ekonomilerindekine benzer özelliklere sahiptir. Bununla birlikte Tablo 3'ten görüleceği üzere Sovyet sistemi özellikle dağıtım (toptan ve perakende ticaret) ve finans sektöründeki kaynakların payının küçük olması açısından piyasa ekonomilerinden farklılık arzeder. Rusya'daki ekonomik dönüşüm dağıtım ve finans sektörüne daha fazla kaynak çekmeyi ve bunun yanında kademe- olarak çalışanları tarım dışı sektörlerle çekmeyi amaçlamaktadır. Rusya'nın sanayi-deki istihdam payı Batı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında önemli bir fark yapmamaktadır.

1991 sonunda yeni Rus hükümetinin karşı karşıya kaldığı yurtiçi makroekonomik dengesizlik Tablo 1'de özetlenmektedir. 1991'in ikinci yarısında para basma işi ve ordunun maaş ödemelerini kapsayan Sovyet hükümetinin yükümlülüklerini Rusya üstlenmiştir.

1991 sonunda Rusya'nın ödemeler bilançosunun durumunu değerlendirmek güçtür: Eski Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde ticaretin çoğu suni döviz kuru ve fiyatlarda konvertibl olmayan paralarla yapılmaktaydı. Bundan başka, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra diğer cumhuriyetler ile ticarete yönelik ihtimaller oldukça belirsizdir. Tablo 4 yakın dönemlere ilişkin verileri vermektedir. Bu veriler 1990-1991 arasında Sovyetler Birliği'nin cari hesap açığının azaldığını ve Rusya'nın 1990-1991 arasında cari hesap açığından oldukça büyük bir cari hesap fazlasına vardığını göstermektedir. Cari hesaptaki iyileşme esas olarak CMEA ülkelerinden yapılan ithalatın onlara yapılan ihracattan daha fazla azalmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, konvertibl paralara sahip ülkelere yapılan ithalat da şiddetle azalmıştır. 1991'de Sovyetler Birliği ödemeler bilançosu fazlasından daha fazla net kredi almıştır.

Tablo 4'deki Rusya'ya ilişkin ticaret verilerinden 1990-1991 yıllarındaki cumhuriyetlerarası ticarete ilişkin tahminlerin bir kısmı ihmal edilmiştir. Muhtemelen cumhuriyetlerarası ticarete Rusya'nın cari hesabı (cari fiyatlara) 1991'de fazla vermiştir. Dünya fiyatlarıyla, Rusya cumhuriyetler arası ticarete büyük bir fazla vermiştir. Bundan başka Cumhuriyetler arası ticaretin hacmi kesin olarak 1991'de azalmıştır. 1992 için, cumhuriyetler arası ticarete hangi fiyatların uygulanacağı, diğer cumhuriyetlerin ithalat için ödeyeceği kapasitenin ne kadar olduğu ve cumhuriyetlere müşterek kredinin ticareti desteklemek için birinden diğerine ne kadar genişleyeceği gibi sorunlar beklemektedir. Cumhuriyetler arası ticaret muhtemelen artarak sürdürülmeye devam edecektir.

Tablo 4. Sovyetler Birliği ve Rusya'nın 1990-91 Yılları İtibariyle Ödemeler Dengesi

	1990		1991	
	Sov. Bir.	Rusya	Sov. Bir.	Rusya
Cari Hesap	-24.1	-6.1	-5.7	4.6
Altın Satışları	2.7	1.8	3.8	2.5
Cari Hesap + Altın	-21.4	-4.3	-1.9	7.1
İhracat	103.9	80.9	70.2	54.7
İthalat	-120.7	-82.9	-68.2	-45.6
Sermaye Akımları	1.6	2.7	5.1	1.1
Net Krediler	10.9	6.6	12.0	6.5
Genel Denge	-19.8	-1.6	3.2	8.2

Kaynak : a.g.e., s. 82.

Tablo 4'deki ihracat ve ithalata ilişkin veriler 1990 ve 1991 yılları arasında ticarete büyük bir düşüşü göstermektedir. Bazı temel ihraç ve ithal malları Tablo 5'de gösterilmektedir. En önemli ihraç malı olan petrol ihracatında, tahmin edilenin üstünde bir azalma gözlenmektedir. Nitekim 1991'deki petrol ihracatındaki azalma hem Sovyetler Birliği'ndeki arz bozukluklarından hem de eski CMEA ülkelerindeki talep bozukluklarından kaynaklanmaktadır. İhracattaki azalmaya uygun olarak tüketici mallarında olduğu gibi makina ve hammadde ithalatında da keskin bir azalma gözlenmektedir.

1991 sonunda G-7 ile varılan borç anlaşmasında, Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) hükümetleri Sovyetler Birliği'nin borçları için 'Müşterek ve ayrı ayrı' sorumluluğu kabul etmişlerdir. Bu yükümlülük küçük cumhuriyetlerden ziyade Rusya için daha bağlayıcıdır. Rusya'nın borç payı % 61'dir, ya da 50 Milyar dolar civarındadır. Geleneksel kriterlere göre, Rusya borç yükü altında bir ülkedir. (Yaklaşık Türkiye'nin de dış borcu bu kadardır). 1991'de Rusya'nın konvertibl paralı alanlara ihracatı 25 milyar dolar olmuş ve eski CMEA ülkelerine ihracatı ise 17 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yüzde 200'lük bir ihracat/dış borç oranı ile, Rusya Dünya Bankasının sıralamasına göre orta derecede borçlu ülkeler sıralamasında ortalarda yer almaktadır.

Tablo 5. 1990-91 Yıllarında Rusya'nın
İthalat ve İhracatı

	1990	1991	Yüzde Değişme
İHRACAT			
Ham Petrol (Gün Baş. Milyon Varil)	2.2	1.1	-50
Rafine Petrol (Gün Baş. Milyon Varil)	1.0	0.9	-11
Doğal Gaz (Milyar Metre Küp)	109.0	104.5	-4
Kömür (Milyon Ton)	35.4	23.9	-32
Kereste/Odun (Milyon Metre Küp)	28.0	19.0	-33
TV (Milyon)	1.7	0.7	-58
İTHALAT			
Makina	--	--	-80
Hububat (Milyon Metre Ton)	36	136	-7
Deri Ayakkabı (Milyon Çift)	136	40	-71
İlaç vb. (Milyar ruble)	3.1	1.8	-4.3

Kaynak : a.g.e., s. 85.

RUSYA'NIN REFORM STRATEJİSİ

Ekonomik istikrar ve reform stratejisinin formüle edilmesinde, Rus Hükümeti, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve diğer istikrar programı deneyimleri ve Batılı ekonomistlerin analizleri ışığı altında 1989-1991 yılları arasında (Gorbaçov'un kabul etmediği) şiddetli olarak tartışılan Sovyet reform planlarını devam ettirmeyi tasarlamaktadır.

Standart reform reçetesi 5 ana stratejik noktayı içerir: Makroekonomik stabilizasyon (hem iyi dengelenmiş bir bütçe hem de krediler üzerinde sıkı kontrol gerektiren); malların çoğunun fiyatının liberalizasyonu; paranın konvertibilitesi; özelleştirme ve net bir sosyal güvenliğin sağlanması. Aynı zamanda hükümet bir piyasa ekonomisi için yasal çerçeveyi kurmalıdır.

Sovyet reform planlarının en iyi bilineni Shatalin'in 500 günlük planıdır. Shatalin Planı 1 Ekim 1990'dan başlamak üzere 500 gün içinde Sovyet ekonomisini bir piyasa ekonomisine dönüştürecek detaylı bir program önerir; Şimdiye kadar program tamamlanmış olacaktır. Shatalin Planının uygulama sırası Rusya ve Doğu Avrupa'da şimdilerde uygulanan planların uygulama sırasından farklıdır. İlk 100 gün özelleştirme ve stabilizasyona ayrılmıştır. Küçük iş yerleri, konut ve taşıtlar özelleştirilmekte ve büyük şirketler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özelleştirmeden elde edilen gelirlerin bütçenin dengelenmesinde ciddi bir yardım yapacağı beklenmektedir. Bir piyasa alt yapısı oluşturulmalıdır. Mevcut devlet düzeni ve anlaşmalar 1991'in ortalarına kadar işlevlerini yavaş yavaş tamamlamalıdır. Ücretler endekse bağlanmalıdır. Çoklu döviz kuru sistemi tek bir kur ile yer değiştirmelidir. Tüketim malları ithalatı artırılmalıdır. Sovyetler Birliği dış yardımı azaltmalıdır.

Fiyatlar sadece makroekonomik istikrarın sağlanmasından ve piyasa alt yapısının (özelleştirmeyi içeren) oluşturulmasından sonra liberalize edilmelidir. 100 ile 250'inci gün arası fiyatlar liberalize edilmiş olacak, büyük firmalar özelleştirilecek ve zirai reformun ilk aşaması tamamlanmış olacaktır. Son aşamada (400 günü kapsayan) özelleştirmeye devam edilecek, tekelci olmayan faaliyetler desteklenecek ve fiyatlar tam olarak liberalize edilmiş olacaktır. Son 100 günde sonuçlar alınmaya başlanacaktır.

Shatalin grubu reform planının başlangıcında fiyatların ani sıçramasının politik olarak kabul edilemez olduğuna inanmışlardır. Onlara göre özelleştirme ile başladığında, aktif satışlarının parasal sorunların çözümüne yardım edeceğine inanmaktadırlar. Shatalin Planı Batılı Planlarda olduğundan daha az konvertibiliteye ağırlık vermektedir. Ayrıca plan Sovyetler Birliğinin kendi kendine yeteceğine inanmakta ve dış yardıma önem vermemektedir. Plan tek bir ekonomik alanın sürdürülmesinden endişe duymakta ve büyük cumhuriyetlerin özerkliğe ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Özünde plan Sovyetler Birliğinin çöküş tehlikesinin yakın olduğunu göz önünde bulundurmamıştır. Bundan başka planın 500 gün hedefi gerçekçi değildir.

Birçok durumda, Rus hükümeti reformlarına fiyatların liberalizasyonu ile başlamıştır - maliye ve para politikalarının makroekonomik istikrar ile uyumlu olmasını bir ölçüde garantiye almadan önce. Standart reçete ilk olarak ya da eşanlı olarak makroekonomik kontrolün sonra da fiyatların liberalize edilmesini öngörür. Bundan başka, bu reçete kaynakların bir çoğunun piyasaların işlev kazanması için tahsis edildiği ve fiyat liberalizasyonunun kusurlu fiyat kontrollerinin kaldırılması ve tarifelerin azaltılmasının öngörüldüğü ülkeler için uygulanır; bu, Rusya'daki durum değildir. Burada tercih fiyatların liberalize edilmesi ile hiperenflasyon arasında ya da fiyat kontrollerinin sürdürülmesi ile kıtlıkların artması arasındadır. Verdiği karar değerlendirildiğinde hükümetin (bir noktaya kadar etkin tercih sindirilmiş ve açık enflasyon arasında olduğu için) işlemlerin artan bir oranının kara borsaya yöneldiğini gözönünde tuttuğuna şüphe yoktur. Hükümet aynı zamanda bütçe finansmanına ve paranın istikrarına yardım için dış kaynakların elverişsizliğini de gözönünde tutmaktadır.

Özetle sorun özelleştirmenin mi yoksa fiyatların liberasyonunun mu öncelikle ele alınacağına yatmaktadır. Şimdi standart stratejinin diğer unsurlarına kısaca bakalım.

Makroekonomik Stabilizasyon (İstikrar)

Rusya'da makroekonomik istikrarın sağlanması büyük önem arz etmektedir. Burada iki önemli nokta mali birlik ve para ve kredi politikalarının sıkılmasıdır. Rus hükümeti bütçe açığını, sübvansiyonları, savunma harcamaları ve yatırım harcamalarını kısarak GSMH'nin % 10'undan daha azına indirmelidir. (Türkiye'de de aynı sorunla karşı karşıya bulunmaktayız. Fakat vergi toplamaya yönelik gayretler 1992'nin ilk çeyreğinde planlanan bütçe açığı GSMH'nin % 1'i iken mevcut açık % 10'a yakın bir düzeyde gerçekleştiği için başarılı olamamaktadır).

Tablo 6'dan görüleceği üzere, Sovyet vergi sistemi esas olarak kazanç ve işlem vergisine dayanmıştır. (Önceden umumiyetle Birlik düzeyinde, daha sonra ise cumhuriyetler düzeyinde toplanmaktadır). Harcama tarafında ise sübvansiyonlar (genellikle cumhuriyet düzeyinde verilen) bütçenin % 20'si ve GSMH'nin % 10'u civarındadır. Rus hükümeti makroekonomik istikrara ilk olarak giriştiğinde bütçe açığını kapatmak için gider vergilerini (ya da katma değer) % 28'e çıkarmış ve sübvansiyonları kısmıştır. Satış vergisi (ya da gider vergisi) önceki gibi aynı kanallarla toplanabilmekte ve kazanç ve ihracat vergileri de Rus hükümetine ödenmektedir. Bununla birlikte gelirler bir süre sonra düşmüştür. Çünkü kısmen ihracat azalmış ve kısmen de parlamento gıdaları vergiden muaf tutmuştur.

Tablo 6. Sovyetler Birliği Gelir ve Harcama Dengesi, 1989

	Toplam	Hükümet Düzeyinde Dağıtılan		
		Birlik	Cumhuriyetler	Yerel
(% Olarak)				
GELİRLER				
Toplam Gelir	100.0	53	26	21
Vergi Geliri	94.6	53	27	20
Gelir Vergisi	41.0	54	17	29
İşletme Vergisi	28.2	14	59	27
HARCAMALAR				
Toplam Harcama	100.0	51	33	16
Ekonomi	41.7	37	51	12
Yatırım	14.2	61	20	19
Fiyat Desteklemesi	13.8	29	67	3
Diğerleri	6.6	-	100	-
Sosyal ve Kültürel	29.0	26	37	37
Savunma	15.7	100	-	-

Kaynak : a.g.e., s. 89.

Kısa dönemde mali stabilizasyon daha fazla harcamaların kısılmasını ve gelirlerin artırılmasını gerektirecektir. Bütçeyi dengelemenin anahtarı petrol ihracatının vergilendirilmesinde yatmaktadır. Bütçe açığı eğer % 40 olarak planlanan ihracat vergisi toplanabilirse özellikle de yakın yıllardaki petrol üretimindeki azalmalar tersine çevrilebilirse kapanabilecektir. Uzun dönemde, yapısal mali reformun Sovyetler Birliği'nden miras kalan mali yapıdan daha öteye götürülmesi zorunluluk arz etmektedir. Reformun ilk aşamalarında vergi yönetiminin kaçınılmaz zaafı gözönünde tutulduğunda sadelik ve toplayabilirlik (simplicity and collectibility) anahtar kriterlerdir.

Rusya'daki para ve kredi politikalarının sonuçlarını Rusya'nın Merkez Bankası ile Maliye Bakanlığı arasındaki anlaşmazlık kirletmektedir. Parlamantonun desteği altındaki Merkez Bankası şimdi kredilerin sıkılmasının herhangi bir pozitif sonuç alınmaksızın işsizliğe ve iflaslara yol açacağını ileri sürmektedir. Maliye Bakanlığı ise stabilizasyon programının bir parçası olarak sıkı krediyi Merkez Bankasından istemektedir.

Bütün bunlara rağmen reform stratejisinin önemli sonuçları vardır. Bütçe istikrarı, eğer Merkez Bankası özel sektöre yönelik kredi stoklarını genişletmeye devam ederse, tek başına enflasyonu durduramayabilir. Merkez Bankası kredisinin hem miktar hem de maliyet sorunu: Rus Merkez Bankasının şimdiye kadar çok düşük bir reel oranda borç vermesinde yatmaktadır. Bundan başka Merkez Bankasının enflasyon geri çekilse bile pozitif bir düzeye reel faiz oranını çekmeye istekli olduğu yönünde bir işaret yoktur.

Merkez Bankası esas olarak mevcut finans firmalarının kaynak sıkıntısı çekmediğini ileri sürmektedir. Bu zamanda bol kredi argümanı kredi politikasının bu aşamada bölgesel politika ve teşebbüs reformlarının sonuçlarından ayrı olarak ele alınamayacağı görüşünden kaynaklanmaktadır. Sıkı kredi baskılarının uygulamaya konulması teşebbüslerin sona ermesine yol açabilecektir. Mevcut bozulmuş fiyat ve finans sisteminde, hatalı firmalar kapanabilir. Dahası endüstrinin coğrafi yoğunluğu gözönünde tutulursa bu gibi kapanmalar bütün bölge ekonomilerini çöküntüye uğratabilecektir, örneğin eski Doğu Almanya'nın tersane bölgesinde olduğu gibi. Bütçe çerçevesinde finans ve bölgesel bir politika formüle etmek için standart reçete hükümetin gelirini artırmadaki başarısızlığı gözönünde tutulduğunda gerçekçi olmamaktadır. Ucuz kredi sağlanması yeniden yapılanma ve bölgesel politikanın eklemlenmesi ve yeniden yapılanması için bir bedeldir.

Bu tez ilke olarak yanlış değildir. Ekonomik yönden yapılanma (özellikle özelleştirme) ve bölgesel politikaların formülasyonuna ulaşmanın hızını şüphesiz artırır. Bununla birlikte şimdi kredi politikasının sıkılması gerektiği şüphesizdir. Fiyatlar liberalize edilmekte ve firmalar finansal bir alt sınırı karşılamak zorunda kalmaktadırlar.

Kısa vadede, para politikası Batının finansal yardımı sağlanır ise stabilizasyon çabalarına yardım edebilecektir. Bir çok ihtimal sözkonusudur. Birincisi Merkez Bankası kredileri sıkabilir; kredi büyümesinin 1992 Şubat ayında yavaşladığına dair raporlar bulunmaktadır. İkincisi, açık bir para politikası kuralı (yurtiçi kredi yaratımını sınırlamak gibi) ya da sabit bir döviz kurunun sürdürülmesi beklenen IMF anlaşmasında somutlaştırılabilecektir. Üçüncüsü, faiz oranı pozitif bir reel düzeye yükseltilebilir.

Gelirler Politikası

Aşırı ücret artışları üzerindeki vergiler son on yılda kullanılmaktadır. Bu gibi vergi tabanlı gelirler politikaları 1970'lerde ileri sürülmüştür, ki bu vergiler ücretlerin oturtulması süresince yumuşatılmıştır. Sosyalist ekonomilerin reformasyonunda kuvvetli bir

tez de, teşebbüslerin sahipliği/tasarrufunun belirsizliğinde olduğu kadar, firmaların çalışanlarına aşırı miktarları ödemek eğiliminde olacaktırlar. Aynı şekilde güçlü bir tez anti enflasyonist politikaların potansiyel dinamik uyumsuzluğundan türetilmektedir. Enflasyonu kontrol etmeyi taahhüt eden bir hükümet fiyatlar üzerinde ücret-maliyet baskılarını uzlaştıramamaktadır. Bundan başka eğer ücretler artırılırsa, böyle baskılara karşı koyan hükümet yapmaktan nefret ettiği işsizliği yaratmak zorunda kalmaktadır.

Muhafifler piyasa güçlerinin ücretleri belirlemeleri gerektiğini ileri sürmektedirler. Fakat hükümet tasarrufundaki firmalardaki ücret oluşumu piyasa süreci içinde değildir. Polonya'daki gibi, vergi özel sektördeki firmalara tatbik edilmemelidir, dolayısıyla özelleştirme teşvik edilmiş olacaktır. Firmalar çalışanlara bir çok şekilde ödeme yapabildiği için, vergiden kaçmanın yaygın olacağı da doğrudur. Rusya'da yüksek ücretlere vergi uygulaması yönündeki fikirlerde artış görülmektedir.

Döviz Kuru ve Cari Hesabın Konvertibilitesi

Sabit bir döviz kurunda paranın konvertibilitesinin tek cazip yönü (paketteki üçüncü unsur) bu durumda para politikasının tam olarak uygulanabilecek olmasıdır, döviz kurunu aynı seviyede tutmak için para politikasının etkin hale gelmesidir. Bu, şüphesiz amaca yardım edebilir, fakat yeterli olmayabilir. Bütün dünyadaki tecrübelerin gösterdiği gibi, ülkeler belirli bir süre için döviz kurunu sabit tutabilir. Nitekim, yurtiçi enflasyon ilk olarak uluslararası rekabet edebilirliği kemireceği ve dolayısıyla sık sık olduğu gibi devallasyonu zorunlu kılacağı için (1991'de Polonya'da yaşanan) döviz kurunun nominal tesbiti yurtiçi kredinin nominal tesbiti ile tutarlı olmalıdır.

Stabilizasyon boyunca sabit bir döviz kurunun uygulanmasını savunan klasik tez, para arzının talep fonksiyonundaki kaymaların önceden bilinmesinin güç olduğu zaman belli bir anda uygun talep kaymalarına otomatik olarak intibakını sağlayacağını ileri sürmektedir. Bundan başka, bu tez sermaye kontrollerinin olmadığını ve eski Sosyalist ekonomilerin reformasyonuna uygulanamayacağını varsayar. Rusya'daki bununla ilgili makroekonomik tez döviz kuru uygulaması Merkez Bankasının kontrol edebileceği ve sabit döviz kurunun fiyat düzeyinin istikrarını doğrudan sağlayacağı yegane uygulama olacağı yönündedir.

Konvertibilitenin ülkeye dünya fiyat sistemine uygun ithalat imkanı vereceğini öne süren tez de aynı derecede önemlidir. Esas olarak cari hesabın konvertibilitesi ticaretin liberalizasyonu ile aynı şeydir. Mal ve hizmet ihracat ve ithalatına karşılık olarak bireylerin ve teşebbüslerin serbestçe döviz alıp satmalarına izin verir. Cari hesabın konvertibilitesi ticaret ya da dövize izin verilmesinde geniş miktar sınırlamaları ile tutarlı değildir, fakat ihracat sübvansiyonları ya da vergiler ve tarifeler ile uygun olabilir. Daha önce reforma başlayan Doğu Avrupa ülkelerinde tarifeler Latin Amerika ülkelerinin reform uygulamalarında olduğundan daha düzgün ve düşük bir düzeye indirilmiştir.

Eğer döviz kuru sabit olacaksa, döviz kurunun düzeyi (seviyesi) enflasyonu müteakip akışı için önemli olacaktır. Cari döviz piyasası kurlarında nisbi ücretler, eğer para istikrarlı ise muhtemelen mevcut düzeyin altında olacaktır. Bu da piyasanın zayıf, ticaretin çoğunun bu kurda işlem görmemesine ve kurun küçük döviz miktarlarında yönlendirilebilmesine yol açacaktır. Döviz kuru cari piyasa kuru civarında olduğunda (örneğin 1 dolar 120 ruble gibi) enflasyonist bir şok yaratabilecek ve ithalattan herhangi bir rekabet sağlayamayacaktır. Başlangıç döviz kuru aylık 50-100 dolar civarında ücretlerin tesbit edilebileceği bir düzeyde kurulabilir.

Doğu Avrupa'nın reformasyonunda 'yavaş geçiş (gradualism)' ile 'şok tedavi' arasındaki tercih sorunu üzerinde bir hayli tartışma olmuştur. Ancak bu tartışmalardan çıkarılabilecek herhangi bir sonuç Rusya'daki duruma birçok açıdan uygulanmamaktadır. Yoğun bir makroekonomik dengesizlik ile başlayan ülkeler için hızlı stabilizasyon elzemdir. Bu da Rusya'daki gibi kıtlıklar her tarafa yayıldığında hızlı fiyat liberalizasyonunu gerektirmektedir.

'Yavaş geçiş'in yapılabilir görülmesi halinde iki önemli unsur ön plana çıkmaktadır: Ticaretin liberalizasyonu ve özelleştirme. Kullanılan tarifeler için durum iki nokta da birleşmektedir: Birincisi, ithalata karşı koruma sağlarlar; ikincisi, bütçe için bir gelir kaynağıdır. Bu iki faktör tarifelerin indirilmesinde 'yavaş geçiş'i içermektedir. Özel tedaviye yönelik politik baskıları en aza indirmek için, tarifeler tectip yapılmalıdır; yüzde 30-40 gibi yüksek bir düzeyle başlanıp beş yıl daha az bir sürede kademeli olarak indirilebilir. Bu yol ekonominin yeniden organizasyonunda yurtiçi üreticilere koruma sağlayabilir; bu yolla iyi bir vergi sistemi yerleştirilir iken bütçeye gelir sağlanabilir ve yabancı bir fiyat sisteminin ithal edilmesine izin verecektir.

Teşebbüs Reformu ve Özelleştirme

Sovyet endüstriyel teşebbüsleri çok büyük ve endüstri bunun gereği olarak tekelleşmiştir. Sovyetler Birliği, ABD ve Polonya'daki endüstriyel yoğunlaşmanın karşılaştırması için Tablo 7'ye bakınız. 1988'de Sovyetler Birliğinde 47000 endüstriyel teşebbüs faaliyet göstermektedir. 1990'ın ilk yarısında yerel otorite ve cumhuriyetlerin tasarrufunda olan teşebbüsler katma değerinin yüzde 35'ini temsil etmektedirler. Sovyetler Birliği'nde özel sektör çok küçüktür. Yaklaşık istihdamın yüzde 90'ı devlet teşebbüslerinde yüzde 8'i kollektif çiftliklerde ve yüzde 4'den daha azı özel faaliyet (kooperatifleri kapsayan) içindedir. Sovyet döneminin sonunda sallanan kooperatiflerin sayısı 1991 yılı itibariyle 250.000'den fazla, 6 milyondan daha fazla insan istihdam etmekte ve GSMH'nın yüzde 5'inden fazlasını oluşturmaktadırlar. Bundan başka, bu kooperatiflerin yüzde 80'i mevcut teşebbüsler içinde faaliyet göstermekteydiler.

'Şok tedavi'ye karşı 'yavaş geçiş' tartışmasında özelleştirmenin hızı ve özel sektörün gelişmesi Doğu Avrupa'daki reformlarda yapılanlara karşı Çin'deki uzmanların fikirlerine yakındır. Tarımda başlatılan Çin'in gradualist (yavaş geçiş ya da kademeli) reformları özelleştirmeyi içermemekte ve devlet firmaları özel kişilere satılmamaktadır.

Tablo 7. Sovyetler Birliği, ABD ve Polonya'da Endüstriyel Teşebbüslerde İstihdamın Hacim Olarak Yapısı

	(bütün çalışanların yüzdesi olarak)			
	İşçilerin Sayısı			
	1-99	100-499	500-999	1000 ve üstü
Sovyetler Birliği (1988)	1.8	13.2	11.7	73.3
ABD (1985)	27.6	33.8	12.7	25.8
Polonya (1986)	10	25	15	51

Kaynak : a.g.e., s. 95.

Doğu Avrupa'da kesin tercih hızlı özelleştirme yönünde yapılmıştır. Uygulamada, özelleştirme alanında Doğu Avrupa da yaşanan süreç, toplu halde özelleştirme için iyi tasarlanmış planların henüz tamamlandığı özellikle Polonya'da hayal kırıklığına uğratmıştır. Başarı küçük ölçekte özelleştirme ile elde edilebilir. Küçük ölçekte firmaların özelleştirilmesinde orta ve büyük ölçektekilerin özelleştirilmesine göre daha fazla başarı elde edilmektedir.

Devletin ve devlet sisteminin yıkıldığı Rusya'daki şartlar Çin'dekinden farklıdır. Rus hükümeti teşebbüs sektörü üzerindeki kontrolü kaybetmiştir ve faaliyet koşullarını duru bir hale getirmelidir. Bu bağlamda, Rusya'daki teşebbüs sektörünün reformunda 'yavaş geçiş (gradüalizm)' söz konusu olamamaktadır. Firmaların açık yönetim hedefleri ile faaliyete tekrar başlayabilmesi için yeni kurullar ve yeni stratejiler geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Ayrıca hükümet mümkün olduğunca devlet kontrolü dışındaki firmaların hareket etmelerine yardım etmelidir.

Bundan başka, teşebbüs reformu büyük firmaların özelleştirilmesinin zaman alacağı gözönünde tutulduğunda gradüalist olmak gerekir.

Böyle bir strateji Rusya'da başlatılan yaklaşım ve Doğu Avrupa'daki uygulamada gözlenebilmektedir. İlk Rus küçük firma müzayedeleri Nisan 1992'de yapılmış, fakat yerel otoriteler satışlarda şevk ve gayret göstermemişlerdir. Küçük ölçekte özelleştirme hem ivedi hem de önemlidir, çünkü böyle firmaların faaliyet sahasındaki dağıtım sektörü Rusya'da birhayli geri kalmıştır. Bu alandaki büyüme yeni firmalardan gelecektir, fakat sektörün genişlemesi yerel otoritelerin elinde olan mevcut firmaların özelleştirilmesini gerektirmektedir.

Hem mevcut firma yönetimi hem de çalışanlar, eğer firmalar özel sektöre hızlı kanallara edilecekse büyük firmaların özelleştirilmesine yardım etmek zorundadırlar. Nitekim, mevcut çalışanlarına ve yöneticilerine özelleştirilen firmadan önemli paylar veren özelleştirme planları zimni mülkiyet haklarının dağıtımını ihmal edenlerden daha başarılı olacaktır. Doğru bir şekilde verilen paylar çalışanları ve yöneticileri özelleştirme için teşvik edecektir.

Büyük firmaların özelleştirilmesinde ilk adım şirketleşme (corporatization) olmalıdır: Firmaları bürokratik kontrollerin dışında ve şirket yönetim kurulunun içinde hareket imkanı sağlayacaktır. Çalışanlar bu kurallarda temsil edilmelidirler.

Değerlendirme

Sovyetler Birliği'nde uygulanan standart reform paketi IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığı ile Batılı gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere empoze ettikleri reform paketlerinden farklıdır. Tek fark, sosyalist ekonomilerin ekonomik ve siyasal alt yapıları oldukça geri (daha doğrusu önceden kapitalist sistemi kabullenen ülkelere göre) olduğu noktasında yatmaktadır.

Bilindiği üzere Türkiye'de aynı standart paketi 1980'li yıllarda uygulamaya koymuştur. Paketteki beş temel unsur Sovyetler için verilen ile aynıdır: Konvertibilite, özelleştirme, makroekonomik istikrar, dengeli bütçe ve fiyatların liberalizasyonu. Türkiye'nin kapitalist bir altyapısı ve kurumlaşmış bir özel teşebbüsü bulunmasına rağmen gelmiş olduğu nokta tartışmalıdır. Rusya'yı ise daha zor günler beklemektedir.

KAYNAKLAR

STANLEY FISCHER., Stabilization and Economic Reform in Russia., Broking Papers on Economic Activity, 1992/1 sh. 77-111.

STANLEY FISCHER AND JACOB FRENKEL., Macroeconomic Issues of Soviet Reform., in Key Issues of Soviet Economic Reform The American Economic Review May 1992 vol.82 No. 2 sh. 37-42.

Karınca

Kooperatif Postası

ŞUBAT 1993

SAYI : 674

COOPERATION IN TÜRKİYE

OCTOBER 1992 NUMBER 17

Turkish Cooperative Association

KOOPERATİFLER MEVZUATI

Ziya Çağlar

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

- Başkan :** **Dr. Şenol Erdoğan**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Başkan Yardımcısı :** **Doç. Dr. Burhan AYKAÇ**
Gazi Üniversitesi İ.İ.İ.F. Öğretim Üyesi
- Muhasep Üye :** **Turan TEKELİ**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Başmühendisi
- Üye :** **Doç. Dr. Kadir ARICI**
Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
- Üye :** **İrfan BAYIR**
Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** **Halil BİLİCİ**
Türkiye Ziraat Mühendisleri Birliği Vakfı Genel Müdürü
- Üye :** **Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ**
G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Dekanı
- Üye :** **Erol DOK**
Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı
- Üye :** **Prof. Dr. Celâl ER**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** **Ünal GÖKALP**
T.C. Ziraat Bankası Gen. Müd. Proje Değerlendirme Müdürü
- Üye :** **Doç. Dr. Ahmet ÖZÇELİK**
A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi
- Üye :** **Kâmil ÖZDEMLİR**
Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı
- Üye :** **Kaplan YILDIZ**
T.C. Ziraat Bankası Hamamönü Şubesi Müdürü
- Üye :** **Niyazi YÜKSEL**
TKB Teşkilâtlanma ve Destekleme Genel Müdürü
- Üye :** **Hayri YÜRÜR**
D.P.T Uzmanı

DENETLEME KURULU

- Başkan :** **Nail TAN**
Kültür Bakanlığı Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı
- Üye :** **Yalçın DOĞAN**
T.C. Ziraat Bankası Bireysel Bankacılık Şubesi Müdürü
- Üye :** **Dr. Mustafa DOYUK**
Tarım ve Köyşleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanı

HAYSİYET DİVANI

- Başkan :** **Celâl UZEL**
Yüksek Mühendis, KOOP-KUR Eski Genel Müdürü
- Üye :** **Dr. Yusuf EKİNCİ**
Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı
- Üye :** **Refik SOYKUT**
Emekli Albay

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMUNUN YAYINLARI

KDV DAHİL FİYA
(1993 YILI İÇİN)

1-	1163 Sayılı Kooperatifler Kanununun Uygulanmasında Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları (VII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler).....	10.000
2-	Kooperatif Şirketler (Yayın No. 30).....	10.000
3-	Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları (Yayın No. 34).....	10.000
4-	Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatif ve Devlet (Yayın No. 35).....	10.000
5-	Kooperatifçilik ve İlkokul (Yayın No. 38).....	10.000
6-	Kooperatifçilik Bilgisi (Yayın No. 40).....	10.000
7-	Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği (Yayın No. 41).....	10.000
8-	Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası IX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-Tebliğler- (Yayın No. 42).....	10.000
9-	Türk Kooperatifçiliği Üzerine Düşünceler (Yayın No. 43).....	10.000
10-	X. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler - (Yayın No. 44).....	10.000
11-	Atatürk ve Kooperatifçilik (Yayın No. 45).....	10.000
12-	The Co-operative Movement In Turkey And Its Expocted Development (Yayın No. 46).....	10.000
13-	Kooperatiflerin Vergilendirilmesi ve Vergi Sorunları (Yayın No. 47).....	10.000
14-	Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri (Yayın No. 48).....	10.000
15-	Kooperatiflerin Dış Ticaret Açısından Milli Ekonomiye Katkıları (Yayın No. 49).....	10.000
16-	Koy Kalkınma Kooperatiflerinde Yönetim (Yayın No. 50).....	10.000
17-	Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatiflerinde Grup Tanımının Ekonomik Analizi (Yayın No. 52).....	10.000
18-	Vakıflar Tüzüğü (Yayın No. 53).....	10.000
19-	Karınca Dergisi Kooperatifçilikle İlgili Bibliyografya (Yayın No. 55).....	10.000
20-	XI. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler-(Yayın No. 57).....	15.000
21-	XI. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 59).....	15.000
22-	Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri (Yayın No. 60).....	15.000
23-	Tarımsal Üretimde Kooperasyon ve Türk Tarımına Uygulanabilirliği (Yayın No. 61).....	10.000
24-	Marketin Functions On Foreign Trade In Turkey And In The United States Of America (Yayın No. 63).....	15.000
25-	"Dünyada Mekan" Konut Kooperatifleri-Seminer-Tebliğleri- (Yayın No. 64).....	10.000
26-	"Altın Bilezik" Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri -Seminer Tebliğleri (Yayın No. 65).....	10.000
27-	"Bir Lokma Bir Hırka" Tüketim Kooperatifleri - Semineri Tebliğleri - (Yayın No. 66).....	10.000
28-	XII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi - Tebliğler- (Yayın No. 67).....	15.000
29-	XII. International Turkish Cooperative Congress-Papers- (Yayın No. 68).....	20.000
30-	Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu Alınması Gereken Tedbirler - Araştırma - (Yayın No. 70).....	15.000
31-	Anadolu Basınında Kooperatifçilik (Yayın No. 71).....	10.000
32-	Bütün Değişiklikleriyle Kooperatifler Kanunu (Yayın No. 72).....	15.000
33-	Türkiye'deki Sendikali Faaliyetler İçindeki Tüketim Kooperatiflerinin Durumu ve Gelişme İmkânları-Araştırma- (Yayın No. 73).....	15.000
34-	Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin Yapısı ve Ülkede Ekonomisindeki Yeni-Seminer Tebliğleri - (Kooperatifçilik Dergisi Özel Sayısı).....	15.000
35-	Türkiye'deki Kooperatiflerin Avrupa Topluluğu Bünyesine Entegrasyonu - Seminer Tebliğleri - (Yayın No. 74).....	10.000
36-	"Kooperatifler ve Özelleştirme" Seminer Tebliğleri- (Yayın No. 75).....	10.000
37-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Türkçe Tebliğler- (Yayın No. 76).....	20.000
38-	XIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi-İngilizce/Almanca Tebliğler- (Yayın No.77).....	25.000
39-	Kooperatif Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (yayın No. 78).....	30.000
40-	Kooperatifler Mevzuatı (Açıklamalı - Örneklî - İçtihtatlı) Yayın No 79.....	60.000

DERGİLER	KARINCA	KARINCA KARDEŞ	KOOPERATİFÇİLİK	COOPERATION İN TÜRKİYE
Adet (TL)	12.500	Karınca'nın eki	12.500	50.000
Adet (\$)	2	olup parasızdır.	3	6
Adet (DM)	3		3	10
Yıllık (TL)	150.000		50.000	100.000
	(12 sayı ve Karınca Kardeş)		(4 sayı)	(2 sayı)

Yayın İsteme Adresi : Türk Kooperatifçilik Kurumu, Mithatpaşa Cad. No. 38/A
06420 Kızılay/Ankara

Telex : (4) 431 61 25 - 431 61 26

Faks : (4) 434 06 46

Yayın bedeli yatırmak için Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şb. 304/4 - ANKARA

Not: PTT ile kitap yayını isteyenler; PTT masrafı dahil yayın bedelini hesabımıza yatırdıklarına dair mak-
buzlarını talep dilekçelerine eklemleri (Behar kitap için PTT gideri: 2000 TL)